

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMEKOND: V. GRÜNTAL, J. JÕGEVER, A.
JÜRGENSTEIN, M. KAMPMANN, J. LUIGA,
W. REIMAN, J. TÕNISSON

KUUES AASTAKAIK

1911

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

„Kalevipoja“ juubel.

„Kalevipoja“ ilmumise 50. aastane juubel on Eesti rahva keskel laiad ringid liikuma pannud ja neis ülendatud meeleolu sünnitanud.

Aasta tagasi tulid hääled kuuldavale, mis „Kalevipoja“ juubeli ilmaaegseks tunnistasid ja tõendada katsusid, et meil juubeliks sugugi põhjust ei olevat. Koguni häbistavate sõnadega nimetati avalikult „Kalevipoega“.

Agasid vasturääkivad hääled on vaikinud. „Kalevipoja“ juubel leiab kodumaalt ja kaugemaltki palju vastukõla. Laulu-isa elutööd mälestatakse tänumeeles ja auukartuses.

Teisiti ei võinud see ka mitte olla. Oleks Eesti rahvas „Kalevipoja“ lugulaulu ja „Kalevipoja“ laulik unustanud, siis oleks laps oma isa maha salanud, rahvas ennast ise elukirjast kustutanud.

Alles „Kalevipoeg“ on Eesti rahva loonud.

Teie nõuate tõendusi.

60 aastat tagasi tundis meie kodumaa ühtainust rahvast, Saksa rahvast. „Saksa rahvas ja nende järeltulijad nendes maades, ja need maad Saksa rahvale ja nende järeltulijatele“. Nii oli Uusikaupunki rahuleping 1721 igaveseks ajaks kinnitanud. Teised maa elanikud ei olnud rahvas, vaid kari, kari teoloomi, parv teoorje. Kas neid Soome-Ugri tõugu ehk Leedu-Läti kannust öeldi pärit olevat, oli ükstäispuhas. Nad olid nimeta ja koduta ja „templita“. Nad olid mitte-saksad, varem ajal mitteinimesed. Peale selle eitava nimetuse ei olnud neil positiivlikumat tundemärki. Räägiti ju ka Ma-rahvast, Tallo-rahvast. Sellsamal aastal 1857, kus „Kalevipoja“ esimene vihk trükimasina alt välja tuli, hakkas Tartus isegi „Tallorahva Postimees“ käima. Agasid sell rahval ei olnud praeguse rahvamõistega vähemat osadust. Ma- ja Tallo-rahvaks hüüti neid sellepärast, et nad lausal maal asusid ja taludes viselesid, nagu meiegi päivil öeldakse: linnarahvas — mis rahvusest on linnarahvas? — ehk jälle Puhja rahvas, Soosaare rahvas, Mäeta-

guse rahvas. Veel 1863 kirjutas Joh. Jannsen, kui tema Tartus uut lehte hakkas välja andma, et see tema endine poeg, endine „Tallo-rahva Postimees“ olevat, kes pika une järele nüüd üles ärkanud, ja pealegi uue nime ja näoga. „Temma uus nimmi on nüüd „Eesti Postimees ehk Näddalaleht ma- ja linnarahvale“. Tallo-rahvas, Ma-rahvas oli elanikkude asukoha tähendus, nagu linnarahvaski.

Pölgusevääriline oli igapidi see nimeta teoorjade kari, pölgusevääriline tema ise, pölgusevääriline kõik, mida ta omaks nimetas.

Rahvas oli toores, tuim, rumal, ropp, laisk ja valelik. Nii vähemalt tõendasid „maaisad“, „mõisaisandad“ ja „kirikuherrad“. Kas temal inimesemõistust ja peenemaid tundmusi ülepea oligi? Selle kohta tõstsid mitmed arvustajad õlaga. Maa valitsejate silmist paistis versta taha ära: „Odi profanum vulgus et arceo“¹⁾).

Pölgusevääriline tema keel, ja nii kentsakas, et meie targemad mehed temast jagu ei saa, kui nad kas 50 aastat otsa temas jutlust ütlevad. Ja kes saab selle keele kurguhääli välja rääkida, iseäranis lõunamurretes?

Pölgusevääriline, mis Ma-rahvas selle keelega ütles. Mis on neil ka ütelda peale sõdmise, joomise ja magamise? Ja nende laul: sisuta, ilma inimesemõistusega, ütlemata lapsikud kõlksutused: kassike, kannike, a ela, leeluke. Kunstist, mõõdust, ilust, kõlast mitte jälgi. Ja viisiks sulgloomade ja veiste häälitsemised, kellega talupoeg kokku puutub.

Kelle muuga tohtis ka talupoeg kokku puutuda, kui teda iga sammu peal vahiti ja üle valla ehk kihelkonna piiri minekut kangeste takistati? Mis teadis tema, kes teine pool elas? Mis ühist oli temal võõra valla rahvaga? Kui viinavoril, kus pead aamidest varastatud märjukesega kuumaks olid kõetud, kokku juhuti, hakkas Kolga-Jaanis tutvustamine järgmiste redelpulkade kaupa:

Mis oled sina minu kohta?
Eelä siid munast kooritie
veriväntsäst väänerie.
Nüüd tuled vasta võitelema,
või sõnu vahetamaie?
Mis tuled, kinnas, kiuslemaie,
vai tuled, talluk. taplemaie?
Mis sa haugud, halli rantsi,
pureled, punane koera?
Mis sa, sitikäs, sirised,
kesaparmu parised?

1) Horatiuse laul: Ma vihkan pühendamata (= harimata) rahvast ja hoolan teda enesest eemal.

Neid suguvennalisi tundmuseavaldusi kinnitasid sagedaste rusikad, küüned, noad, kaikad. Ja Ma-rahva kalgimad nülgijad olid omast soost kubjad, kiltrid, aidamehed.

Kes sellest nimeta mitte-inimeste karjast välja pääsis, sai inimeseks, sai saksaks. Sest inimene algas saksaga peale. Muidugi raputas ja kaapis ta hoolega kõik maha, mis tema endist seisust kuidagi võis meele tuletada: nime, ristinime ja perekonnanime, keele, suguvõsa, kombed, riided. See kõik tähendas temale alandust, häbi, õigusetust, vaesust, rumalust. Uus ümbrus oma võimu ja varaga, auuga ja haridusega kiskus teda uimastavalt oma rüppe. Eesti arvurikkad linnakogudused saksastati sell ajal viimse liikmeni ära.

Tuhanded, kümnedtuhanded veeresid verest, lahkusid kännust. Tallinnas löödi juba hingekella¹⁾, Tartus murti peale, kuidas surijale ruttu suremist kergitada ja kiirestada²⁾. Osavõtlikud matuselised hakkasid ümber vaatama, kas surijast midagi järele ei jääks, mis tulevatele põlvedele veel sõnumid viiks, et Läänemere kaldal kord üks Ma-rahvas on elanud ja jõuetusesse ja häbisse lõpnud. Kas tema keel, rahvalaul, ehted, seks ei kõlbaks? Oli see ju aeg, kus Ahrens oma grammatika kirjutas; kus Rosenplänter, Knüpffer ja Neus Eesti rahvalaule korjasid; kus Kruse „Necrolivonica“ välja andis.

Kuid rammetuks tunnistatud kõdu ajas veel kaks värsket võsu välja, enne kui ta ümber kukkus, kulturarahvale väetisaineks.

Kui need Eesti dioskurid suureks kasvasid ja silmi avasid, nägid nemad kõik hoopis teises valguses, kui neile ja nende sugurahvale ette oli räägitud.

Põlgamisevääriiline, surma mõistetud Ma-rahvas — see „massa perditionis“³⁾ — ei olnudki nõnda surma suikumas, kui surmale põetajad haiget ja endid püüdsid uskuma panna. Küll lamas ta maas ja ei liigutanud oimu. Aga süda tuksus alles, viimne jume ei olnud veel palgelt lahkunud. Kas viibis ta raskes minestuses? Kas magas ainult kuulmata rängast orjusest?

Noored arstid astusid ligi, katsusid veresoont, mõõtsid soojust, võtsid elustamise katseid ette.

„Mis sa magad? Ärka üles! Koit on saanud isandaks!“ — „Ei saa tõusta, ei ärgata! Ei taha enam häbi kanda. Ei taha vangiahilais käia“.

1) Tallinna ülemkooliõpetaja Ed. Meyer õpetas Saksa hariduserahvale kohusid, et alamt seltsi Ma-rahvast oma süle võtta ja ära sulada lasta.

2) Prof. Carl Schirren hoolitses Tartus, et Ma-rahvale otstarbekohasid Saksa keele õperaamatuid kirjutataks.

3) Hukatusele määratud hulk.

„Häbi! Vangiahilad?“

„Sa oled kuninglikust soost. Sa oled kuningapoeg“.

„Kuningapoeg, keda orjaks tehtud“.

„Tehtud, mitte sündinud. Sündimiseõigust ei kustuta raud ega tuli. Mis sa sündinud oled, seda sa oled. Hõõru uni silmist, vaata enese ümber!“

„Enese ümbert näen alandust, nälga, hauda“.

„Vaata, vaata kaugemale! Su endisel pinnal on Kalev kõndinud. Ja Kalev tuleb tagasi Eesti rahvale õnne tooma, endist põlve uueks looma“.

Ja arukad hingearstid toetasid juba surnuks kuulutatud Ma-rahvast käe kõrvalt, nii et ta pika peale toibuma hakkas, ja talutasid teda targu sinna valda,

kuhu kotkad kuldasõnu
kaarnad hõbekuulutusi
vanast ajast varistanud.

Kastel tõustes kanarpikust
udukuue ummukssta,
tungis Kalevi tunnistus
läbi tammise tänava,
läbi vaskise värava
läbi raudamüürisida
ärkaja, kuulaja kõrvu.

Ja

kaugelt nägi ta kodu kasvama,
Kalevite kaljulinna,
tammed müüridel toeksa,
kaljurahnud seinakatteks,
toomingad toa tahaje.

Viru- ja Järvamaa võsud,
Harju armsamad õed,
Pärnu paremad piigad,
Lääne lähemad langud

tundsid, kuidas neid korraga koomale tõmmati, kokku liideti. Juured jooksid neil ühte, ladvad langesid neil kokku, kasvagu tamm Tartu rajal, võbisegu haav Haapsalus.

Midagi senni tundmata, uut, suurt, uhket, iseteadlikku valgus endiste teoorjade karja hingesse.

Sell tunnil sündis Eesti rahvas.

Täide hakkas minema, mis Georg Bertram-Schultz veerand-aastasada varem oli kuulutanud: „Mõtlege, mis ülestõstvat mõju mahasõtkutud rahva peale ärganud teadvus avaldab, et temal ajaloolist olemist ja suurust on olnud. Kas ei oleks tema meelest niisamuti, kui et kerjajale äkiste õeldaks: „Sa oled kuningapoeg“. — Sest kas rohkem vastuvaidlemata tunnistust ühe

rahva ajaloolisest tähtsusest võib olemas olla, kui et temal oma vägimehelaul (Epopöe) on?" . . . Vahest läheks siis korda, et rahvast meelemärkusele viia, temale iseteadvust jagada. Ja kuna temale suure mineviku pärandus kätte antakse, tuuakse teda alatumast püüdmisest tagasi, et ta mitte järeletehtud pooliku soo rikkesse ei läheks (in ein copirtes Zwittergeschlecht ausarte)... Kuidas peame meie pärisorjusest lahtimõistetud, aga oma alaea ja argtuse koorma all edasi-ägava rahva vaimulist uuestesündimist kõige tugevamalt edendama? . . . Anname rahvale lugulaul ja ajalugu, ja võit on meie päralt".

Lugulaul on 50 aasta eest rahvale antud, ajalugu ootab alles tegijat.

Lugulaulu saamist ja sünnitamist tunnistame Friedrich Robert Fählmanni ja Friedrich Reinhold Kreutzwaldi kadumata elutööks.

Kui täna „Kalevipoja“ saamise ja sündimise lugu uueste silma eest mööda laseme käia, siis ärge kartke, et palju vanu, üldiselt tuttavaid asju kordame ja soojendame, vaid lauluisa kirjavahetuse varal, mida Eesti Kirjanduse Selts hiljuti kättesaadavaks on teinud, katsume lugu mitmeti õiendada ja täiendada.

Sennistest hallikatest teadsime, et Fählmann juba 1833 Kalevipoja juttude ja laulude kogumise peale mõtles, ilma et tema sell ajal midagi kirja oleks pannud. (Kreutzwald, Dr. Friedrich Robert Fählmanns Leben. Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. I. B. 4. Heft. lhk. 33). Mis Fählmann järgmisel 6 aastal korjas, seda võttis ta kõnes kokku, mida ta Õpetatud Eesti Seltsis 4. jaan. 1839 pidas. Kõne käsikirja hoitakse Õp. Eesti Seltsi arhivis alal. (Handschriften der Gel. Estn. Ges. Act. № 214). Sealt on F. Kruse Kalevipoja eluloo Fählmanni korraldusel ära trükkinud. (Urgeschichte des Esthnischen Volksstammes, lhk. 173—182). Kõne sissejuhatust võime nüüd „Eesti Kirjandusest“ 1911 lhk. 279—280 lugeda „Esiandeks“, 267 reast hakates: „Üürikesel õnne aeaks“. Kõnest näeme, et Kalevipoja elulugu juba selles Fählmanni korralduses rada käib, mida Kreutzwald hiljem peasjalikult kinni hoidis. Kõne on seesama, millest Kreutzwald pärast Fählmanni surma 29. aprillil 1850 E. Sachssendahlile kirjutas: „Natuke muinasloost on F. üles kirjutatud, enam kui 10 aastat tagasi nägin ma ise tema pool seda hefti. Selle juures oli paar v. Maydelli üsna kena sullejoonistust.“ (L. v. Schroeder, Zur Entstehungsgeschichte des Kalevipoeg. Verh. d. Gel. Est. Ges. XVI. B. lhk. 6). Enne surma tutvustas Fählmann veel kord Õp. Eesti Seltsi Eesti rahvavägimehe Kalevi-

poja elu peajoonetega, „Lebensumrisse des estnischen Volkshelden Kallewipoeg“. (Handschriften der Gel. Estn. Ges. Act № 140). Aga meie kahtleme, et ta seal suurt uudist ette on toonud, niisama vähe neis märkustes, mida E. Sachssendahl pärast Fählmanni surma tema paberitest korjas. (Zur Entstehungsgeschichte d. Kalewipoeg, lhk. 7). See arvamine põhjened Fählmanni kirjade peale, mida tema 1842. a. 3. jaanuari ja 1849. a. 1. sept. vahel Kreutzwaldile on saatnud. Kreutzwaldi vastustest Fählmannile avaldas U. Karttunen juba 1905 hulk kohti (Kalevipoegin kokoonpano lhk. 34 j. j.)

Suurte ootustega asusin kirjavahetuse juure. Senniste teadete järele pidi siit ommeti valgust, täit valgust „Kalevipoja“ eeltööde peale langema, mida Fählmanni tehtud arvati olevat.

Petunud tundmustega lõpetasin kirjade läbivaatamise. Valgust langeb küll, aga see kannab täitsa eitavat laadi. Ainet, mis meie arvates ööd kui päeva mõlema sõbra hinges pidi põlema ja neid mõtteid vahetama ajama, nimetatakse otsekohe üksainumaskord. 29. dets. 1844 lõpetab Fählmann kirja: „Ärra sa vennike unnusta, mis sa mulle Kallewipoea luggudest lubbasid. Agga küssi ka, ehk vanna mees¹⁾ ka mõnusauid laulusid mõistab. Lubbasid mulle jo sõa laulu: ehhitasin ella venda — minno ella vennakene, kes tõi sõa sõnnumeid etc. Ehk teab ka laulu: „Saksad läksid Saksamale, oma pattu õnnistama.“

See on ka kõik. Kreutzwald nimetab oma vastustes paar korda lühidalt Kallevala- ehk Kallewipoega. Muidu mitte poolt sõna „Kalevipojast“.

Isegi E. Lönnoti külaskäik 1844 ei jäta jälgi järele. 24. aug. 1844 küsib Fählmann: „Kas Lönnot Sind juba kätte on saanud? Sa tunnend teda ommeti kui „Kalevala“ korjajat ja väljaandjat. Ta käib meie maal, et kõiki Soome keele murdeid tundma õppida. Jõuab tema saatusega linna (Võrusse), siis võta teda sõbralikult vastu ja anna temale juhatusi.“ Kreutzwaldi kirjast Lönnotile 20. veebr. 1851 näeme, et Lönnot tõeste Võrus on käinud. (Kaksi Kalevipoegin kokoonpano koskevaa kirjettä. Virittäjä 1899 lhk. 11. Kaks „Kalevipoja“ kogumisesse puutuvat kirja. Postimees 1899 № 110). Sellega aga kaob Lönnot vaatepiirilt. Kuskilt ei leia meie tunnistust, et tema kuidagi Fählmanni „Kalevipoja“ ainete korjamist oleks elustanud ehk „Kalevalast“ Fählmannile ehk Kreutzwaldile Soome lugusid iseäranis oleks tutvustanud, mis „Kalevipoja“ laulusse hiljem üles võetud olevat, nagu meil tõendada katsutakse.

1) Krümmeri kooli teener Märt Mohn Laiuselt pärit. (G. Blumberg, Quellen u. Realien des Kalewipoeg. Verh. d. Gel. Est. Ges. V. B., 4. H. lhk. 12).

Muidu leiame kirjavahetusest rohkeste harutusi Fählmanni enese ja Kreutzwaldi kirjatöödest, rahvalauludest, mis Kreutzwald korjanud ja Õp. Eesti Seltsi tarvis korraldanud j. n. e.

Sellest peame järjeldama, et „Kalevipoeg“ Fählmanni elu viimsel aastakümnel suikuma oli jäänud.

Põhjused selguvad Fählmanni kirjadest.

Ei ole seda enam, mis looma ajaks.

„Ma-rahva“ äratamine minestusest, „Eesti-rahva uueste-sündimine“ oli vahe peal petlikuks unenäoks muutunud. Elutõsidus oli unistajad karmilt üles raputanud ja neile lukustavalt kõrvu kisendanud: „Ei ole lootustki enam“.

Georg Bertram-Schultz oli veel julgenud küsida: „Kas usume meie rahva tuleviku sisse või mitte?“ Schultz oli kärmas vastama: „Mina usun rahva algupärase jõuu sisse. Mina usun, et tema rahvaste pikas reas elemendiks on. Ehk ei tohi teda kalliste elementide hulka arvata; ta ei ole Germani kuld, küll aga sitke ja auus-vask, mida kunagi ei pea rauaks muudetama ehk kullaks. Ei saa ka mitte.“

Fählmannil ei olnud enam seda usku. 19. aastasaja 5. kümne sündmused purustasid tema pindudeks.

Aastakümne algusel ajab rahva ihulik puudus, raske teoorjus, ettevalmistamata väljarändamine ja verine Pühajärve sõda Fählmanni meeleheitmisele. (Kivid ja killud I, 108--122). Aastakümne keskel tuleb usuvahetus juure. „Aga meie aja usulised segadused!“ hüüab Fählmann 10. aug. 1845. „Tahaks nutta, aga ei saa meelepaha pärast. Need on aadeli egoismuse, õpetajate indifferentismuse ja Herrnhuti jesuitismuse vili. Ma olen seda isandatele ja inimestele aastate eest ette öelnud, et see nõnda peab tulema — aga minu üle naerdi. 1841. aastast saadik on iga vaeva nähtud, mis aga mõtelda võis, et kuristikku sakste ja eestlaste vahel hästi laiaks ja sügavaks kaevata — russizismus hakkab teda täitma. Vaene, eksitatud, pime rahvas! Inimesesõbral oli eestlaste kohta ainult veel lootusi, aga need kaovad — edenemise peale ei ole enam mõtelda, kui rahvas ära venestatakse . . . Ja häda neile, kes süüd kannavad!“ 27. sept. 1845 kirjutab Fählmann vihaselt: „Siin on rahvas täieste hull — tuhandete kaupa tormavad nad preestri (des Popon) maja peale; aga rahvas harutab päris mõistlikult, ja sellepärast arvan ma, et protestantismuse asi meie maal täieste kadunud on: „Meie viletsus on tipule jõudnud, ja kõik näevad seda ja ükski ei aita; ja kui meie kord jälle tõsiselt tahame kaebada, siis sõimatakse meid mässajateks, pekstakse piitsaga kunni vereni ja saadetakse sadande kaupa Siberi. Seda sünnib meile meie Lutheruse usu seltsiliste poolt. Kas uus usk meile kasu toob, ei tea meie, aga ta kisub meid ommeti kuidagi Saksa

„nülgijate“ küüsis; venelased, kelle usk meil edaspidi on, hoolivad ennem meie vaevalistest oludest.“ Nõnda on lugu. Ja vastused on ikka needsamad, peaaegu stereotüplikud. Andku Jumal, et Kreeka usk vaestele inimestele enam pakuks, kui katoliku usk 450 aastaga ja protestantism 300 aastaga — ütle 300 aastaga!“ 30. noov. 1845 kaebab Fählmann uueste sõbrale: „Kurbadest päevasündmustest tahaks parem vaikida; aga siiski tükivad nad alalõpmata vahele, silmade ette, kõrvadesse ja mälestusesse — nad ajavad mind igalpool taga. Kahjuks on usutaud juba üle murdepiiri karanud ja uulitsakene pimeda nurga ümber kubiseb igapäev inimestest Viljandimaalt ja Põltsamaalt, kenad inimesed (schmucke Leute), teistsugused kui meie Tartu togud (Töpel), aga seda enam kahju! Missugune tulevik! Aga need on meie junkrute kitsarinna-ärahoidmata ja ettenähtud ja ettekuulutatud tagajärjed.“

See sõi Fählmanni südant. Ja haige hing kidunes haiges kehas. 5. aastakümne teine pool oli täidetud haigustega. Küll võõraste haigustega, kellele Fählmann arstiabi pidi andma, küll enese haigusega, mis teda sagedaste tõbevoodis maas hoidis. Iseäranis kurjaste möllas kõhutõbi ja kolera. A. 1848 peab Fählmann neli nädalat järgimööda öösi jalul olema, 8 ööd ühtelugu riidis. Ja pea iga kiri kajab tema enese haigusest: „Ainult luu ja nahk!“ Lõpetatud päevatöö järele ei jäksa ta midagi muud ette võtta. „Parandagu pea Jumal!“ öhkab ta 27. veebr. 1848, ja: „Jubba kuk laulab kolmat korda ja unne messi akkab silmakulmusid kokku tõmbama“. Loovast tööst ei võinud niisugustes kibedates oludes juttu olla. Viimast kirja 1. sept. 1849 lõpetab tema: „Minu tervis on vilets — miserabel; andku Jumal, et Sinu oma parem oleks!“

Pool aastat hiljem on Kreutzwaldi armsam kevadine kaim mulla alla varisenud. Tema kirjanduseline pärandus pannakse Kreutzwaldi õladele.

Valik on õnnelik. Mitte ainult, et Kreutzwald rahva hingeelu ja vanavara paremine ei tunne, kui ükski teine. Kreutzwald on sündinud laulik, ehk ta küll senni sest iseäralikult tunnistust pole annud, Fählmanni tagasihutuste kiuste: „Agga wanna velli, kas sinno lauloaeg siis aina otsas on? Vesta nokka ja akka jälle peale, et meie, kui muido, so laulo ülle rõemu tunneksime“. (11. mail 1843.) Ja Kreutzwaldil oli aega, sest et tema väikses Võrus elas. Küll kaebab kohmetu Kreutzwald kirjavahetuses Koidulaga rõhuva töökoorma ja kinnihoidvate töökõidikutega üle. Aga seda juhtus ajuti. Tulid ajad, kus tema segamata omas ärklitoas üksiku linnuna lusti võis laulda ja igatsusi häälit-seda. Pealegi oli Kreutzwald Võru linna esimene kodanik, mitte ainult ameti poolest teistest üle, vaid tema ja tema vaimukas maja

oli ühtlasi Võru linna vaimulise elu keskkohk ja juht. See jagas temale tarvilikku iseteadvust ka valitsevate voolude vastu ujuda, kui tarvis. Suuremas linnas, näituseks Pärnus, kuhu Fählmann temale nõuu andis asuda, oleks see iseteadvus võinud haiget saada. Sesttunnelik ja kergeste haavatav Kreutzwald oli väga õrn ja hell, „in gereizter Stimmung und hypochondrisch“, nagu ta ise E. Sachssendahlile kirjutas. Ka üksildus ei takistanud loovat tööd. Laialine kirjavahetus sõprade ja tutvatega hoidis ühendust laia maailmaga alal. Uuem kirjandus leidis teed pisukesesse maakonnalinna. Kreutzwaldi aineline seisukord lubas kirjandusest seda enesele muretseda, mis süda aga himustas. Sest seda tuleb muinasjutu valda tõrjuda, et Viru laulik alati puudusega võidelnud. Seda juhtus esialgu. Hiljem sai tema lähedaste omaga läbi ja elu lõpu poole tõusis ta jõukaks meheks — oma aja ja olude kohta muidugi. Nii ei puudunud midagi eeltingimistest, mis pealepandud ülesande kordaminemist tagasid.

Kreutzwaldi töö ettevalmistamisest, viisist ja edenemisest annavad iseäranis tunnistust kirjad, mida Kreutzwald Õp. Eesti Seltsi sekretärile Emil Sachssendahlile 1850—1856 ja Eesti algkirja tõlkijale Carl Reinthalile 1856—1859 on saatnud. 1854. aastast peale täiendavad teateid Kreutzwaldi kirjad akademikus Anton Schiefnerile ja Schiefneri vastused Kreutzwaldile. Vahemeheks Kreutzwaldi ja Schiefneri vahel oli esialgu Alexander Heinrich Neus. Tema elas Tallinnas, kust Schiefner pärit oli ja kus ta oma perekonnaga suvitamas käis. Ka Kreutzwaldi ja Neusi kirjavahetus, mis Eesti rahvalaulude väljaandmisel tekkinud oli, pakub mõnda teadet. Viimaks nimetame Kreutzwaldi käsikirjalist pärandust, mis suvel Eesti Kirjanduse Seltsi omanduseks sai.

Ainete korjamine oli Kreutzwaldi esimene mure.

Fählmanni järelejäänud paberitest sai tema kõne 4. jaanuarist 1839. Fählmanni üleskirjutatud muinasjutud olid juba osalt Õp. Eesti Seltsi „Toimetustes“ ilmunud (Verhandlungen I. B. 2. H. lhk. 38—54, I. B. 3. H. lhk. 84—86, II. B. 2. H. lhk. 63—68), osalt anti nad pea sinnasamasse trükki. (Verh. II. B. 4. H. lhk. 72—76.)

Kreutzwald ise määrab Fählmanni osa järgmiselt ära: „Unustamata kallis sõber Fählmann, kes oma eluõhtut nii lähidaks ei pidanud, ei ole oma rikaste mälestuste varandusest miski kirjeldust järele jätnud, ja sellega on päris jutujao osasid kaduma läinud, mida enam võimalik parandada pole“. (Kaks „Kalevipoja“ kogumisesse puutuvat kirja. Postimees 1899 nr. 110). Palve, et need, kes Fählmanniga tihedamine kokku puutusid ja tema jutustusi kuulsid, seda Kreutzwaldile teataksid, mis neil Kalevipojast meele jäänud, ei leidnud vastukõla. „Ommeti ei ole ükski — välja arvatud Sachssendahl — minu

palvet täitnud, nõnda et minule mingi lootust ei jää Fählmanni Kalevipoja jutukogust osa saada". (Sealsamas)

Georg Bertram-Schultzi kõne käsikiri (aastast 1839?) „Etnische Sagen“ pakkus lühikest, puudulikku ülevaadet, mis senni Kalevipoja kohta trükkis oli ilmunud, mis teised senni muidu olid korjanud, ja mis ta ise oli rahvasuust leidnud. Kalevipoja elu peajooned langevad Fählmanni jutustusega ühte.

Trükitud oli jutukatkeid „Inlandis“ ja rahvalaule Rosenplänteri ajakirjas „Beiträge“ ja H. Neusi „Ehstnische Volkslieder“, Erste Abtheilung.

Rohkem, kui sest välisest abist asja sai, oli Kreutzwaldil omal korjatud. „Kõik, mis mull lapseeast saadik Kalevipoja jutust meele oli jäänud, ja mis ma hilisematel aastatel teadjate käest olin kuulnud, oli juba ammu enne lepingut Öp. Eesti Seltsiga täielikult paberile pandud“. (Kalewipoeg, eine Etnische Sage. Vorwort lhk. IX). „Aga sellest hoolimata, et ise olen suure vaevaga enam kui 25 aastat kõike sedasugust rahva suust korjanud, puudub siiski nii palju vaheosaid ja vahelugusid, et .. võimalik pole jutustust valmis koguna avaldada. (Kreutzwald Lönnotile 20. veebr. 1851. Kaks „Kalevipoja“ kogumisesse puutuvat kirja. Postimees 1899. Nr. 110). „Eesti ennemuistene Kalevi poea jut oli kui üks lagunud vana hoone, kus palju enam ei leitud, kui ahju ahervarred. Seinad palkidest oli mõnda kadunud, teised tuulest ja veest kaugele ära veetud; kui neid hoolega kokku korjati, siis leiti siin ja seal vahetük puudu ehk üks nurk ei tahtnud teisega nõõril kokku jooksta“. (Sippelgas II, 28.) Et aukusid täita ja hoonest selgemat kuju saada, hakkab nüüd väsimata kuulamine ja otsimine. Seltskond, iseäranis Öp. Eesti Seltsi liikmeid, kutsutakse üles lisa saatma. Tuttavad ja sõbrad aetakse rakkesse. Kreutzwald ise korjab oma arstliku tegevuse piirkonnast Kaugemale tema ei pääse. „Mina seisan ameti kütkes, mul ei ole mitte mahti maad mööda ümber luusida, küladest ja üksikutest peredest iga ivakest üles noppida, mis senna ja tänna oli varisenud. Võib sellepärast veel mitmes kohas mõnda varjul magada, kellest ma midagi ei tea“ (Sippelgas II, 29). Sõber Neus peab Arnold Knüpfferi suured kogud läbi otsima. Kahetsedes vastab Neus 17. juunil 1850, niisama 10. dets. 1851: „Kallevist ei leia mina Knüpfferi juurest midagi“. Siiski võib ta sügisel Kreutzwaldile ühe Läänemaa rahvalaulu saata „Kallevisestä poisikesest“ ja ühe proosajutukese. Hiljem jõuab lisa Palamuselt, Laiuselt, Tormast, Kodaverest, Setumaalt, Tarvast, Tartust, isegi Peeterburist. Siiski ei näi seda palju olevat, mis esimese aastaga koguneb. Kreutzwald kirjutab 20. veebr. 1851 õige nukralt Lönnotile: „Ma olen mõelnud kõik, mis

tunnen, ühte käsikirja koguda, et see — kui mind kord enam ei ole — teistele tuluks jääks. Et isamaalistes ja rahvuselistes asjus nii suur hoolimatus valitseb, siis olen leiduvate aukude täitmiseks lisa saamise lootuse kaotanud. Hulk kirju, mis aasta eest neile kirjutasin, kellelt teateid julgesin loota, on osalt vastamata jäänud, ehk anti mulle lühike seletus, et sugugi küsimise vaeva ei maksa, rahvas ei tea enam midagi niisugustest asjadest“ j. n. e. (Virittäjä. 1899, lhk. 11. Postimees. 1899. № 110). Et midagi, mis kuidagi Kalevipoja ainetesse kuuluda võiks, kahe silma vahele ei jääks, kirjutab Kreutzwald järelandmata visadusega ja selge käekirjaga kõik senni tuttavaks saanud rahvalaulud teistest kogudest ümber (Eesti Kirjanduse Seltsi protokollid 1911, lhk. 54—55). Kui suurt ohvrit see juba nõudis, võime umbes arvata, kui ta E. Sachsendahlile kirjutab: „Ärakerjutamine on minul see kõige igavam töö“ (Zur Entstehungsgeschichte des Kalewipoeg, lhk. 15). Mis sell ajal Eesti vanavarast Õp. Eesti Seltsi ja Tallinnamaa Kirjanduse Seltsi arhivis olemas oli, loeb üles O. Kallas, Die Wiederholungslieder der estnischen Volkspoesie I, 66—71. Kreutzwald ise tunnistab hiljem ainete korjamise tööst: „Seal võtsin kerve kätte ja läksin Eesti metsa tarbepuid raiuma, miska vana hoonet jälle korda võiksin seada. Metsavahid ja nende ülemad ei tohtind mind keelata, sest mets oli minu päris oma, sellepärast et ma sündind Eestlane olen. Ma raiusin palkisi, kaevasin paasi ja raudkiva maast, ja Jumal õnnistas mino tööd“ (Sippelgas II, 28). Nii vaatab Kreutzwald tagant järele (1861) lahkema pilguga ja kaunima rahulolemisega ainete korjamise peale, kui 10 aastat varem, kus ta tulise töö keerus viibis.

Korraldamisele asus Kreutzwald juba varem, kui korjamine lõpule jõudis. Ta ei tohtinud kauem viivitada. Keskiiga seisis seljataga, ja vanadus, mida mitmed haigused ette kuulutasid, tulemas, kus loomisevõim harilikult kahaneb: „Läheb mull korda, Kallewe poja juttu nii kaugelt jalule seada, et lahutatud katked sundimata üksuseks liituvad: siis olen oma ülesandega toime saanud, ja Kalleve poeg peab minu elu peatööks saama, kui surm mind enne tema valmissaamist ei sunni sulge käest viskama. „Paikene kulla surm!“ tahan ma teda paluda, „viivita natoke aega, kunni ma tööga valmis saan“ (Kreutzwaldi kiri E. Sachsendahlile 19. juunil 1850. Zur Entstehungsgeschichte des Kalewipoeg. Verh. d. Gel. Estn. Ges. XVI. B., lhk. 9).

Korraldamise töös võime mitu ajajärku seletada. Esialgu seadis Kreutzwald omale ülesandeks kõike, mis saadaval ja mis ta tundis, ühte käsikirja koguda ja jutu üksikuid liikmeid ühe-

teise otsa ritta seada, nii et vähemalt midagi tuttavat kaduma ei läheks. Kui teda kord enam ei oleks, siis jääks edaspidi seegi teistele materjaliks (Lönnotile 20 vbr. 1851, E. Sachssendahlile 24 vbr. 1851). See pessimistlik vaade selgineb aga lootuseks, et temal enesel siiski võimalik on enam korda saata, vähemalt aineid põhjalikumalt korraldada. Ta liidab jutukatked nõnda ligidalt kokku, et nad puuduvate vahelülide kiuste üksust näivad sünnitama. Ta sulatab jutu teisendid, mis rahvas ühest ja seitsamast sündmusest räägib, üheks. Ta lahutab jutu kõrvalised harud küljest, mis terve looga hästi kokku ei käi. Kus rahvasuu sedasama lugu mitme paiga külge köidab, valib tema sündmusekohaks üheainsama, kõige sündsama (Kreutzwaldi kiri G. M. Santole: Ankündigung der baldigen Erscheinung des Kallevi-Poeg. Verh. d. Gel. Estn. Ges., III. B., 1 H., lhk. 88—89). Mis väljatuulatud kõlgastega teha, selle kohta kahtles Kreutzwald kaua ja küsis sõpradelt nõuu. A. Neus soovis, et ka kõik teisendid ja mitme paiga külge köidetud sündmused tähele panna ja vahest lisas ära trükkida tuleksid. Kreutzwald vankus. Ta lubas teisendid dialoogi kujul jutu sisse põimida (A. Neusi kiri Kreutzwaldile 9. jaan. 1851). Neus kardab, et see väsitaks ja jutu voolu ära kuivataks, ja soovitab uueste, et Kr. jutu paremad kujuandmised (Gestaltungen) loo sisse kajuks ja teisendid lissasse mahutaks. Nõu oleks lihtsa ainetekogu tarvis kohane olnud. Kreutzwaldi lauliku vaim otsustas viimati kõiki teisendid välja jätta. Ka siis, kui suuremad Neusi, näituseks Jacob Grimm, sarnast soovi avaldasid, jäi tema oma arvamisele ustavaks, sest töö siht oli ainetekogust kõrgemale tõusnud. Mis esialgu nagu kogemata paberile libisenud (kirjas E. Sachssendahlile 19. juunist ütleb tema „mein Epos“), see tiheneb töö tegemisel ja ainete kasvamisel kindlaks ettevõtteks: midagi suuremat, ühtlast luua. Seal pidid takutombud välja tõmmatama, et kangas sile saaks. Tõeste, kergeks ei ole Kreutzwald omale korraldamise vaeva mitte teinud. Tüdinemata on tema sihtinud ja sirwinud, mis kõlbab, mis kõrvale tuleb heita. Armuta on tema nuga tarvitanud ja sügavasse oma lihasse lõiganud, kus põhjalikum kaalumise seda nõudis. Hoolimata lükkab ta palju tehtud tööd ümber, kui asjast paremine aru saab, nii et näit. 1857 trükki minev „Kalevipoeg“ 1853. aasta üleskirjutusest terve 1/4 välja on jätnud, n. n. „Esiandeks“. Pealegi kestab see nii kaua, kunni „Kalevipoja“ viimised poognad trükimasina ala lähevad. Veel Eesti keelses väljaandes, mis 1862 Kuopios ilmus, rookis ta välja, mis kuidagi pahandada võis.

Korjatud ja korraldatud ainete kujuandmisel aga algas pärishäda peale. Aineid olid 2 seltsi: proosalised jutus-

tused ja rahvalaulud, kus Kalevipoja, ehk tema sugulaste ja seltsiliste nimi ette tuli.

Et ainult vanemates rahvalauludes väheseid jälgi Kalevipojast maha oli jäänud, ja lugu praeguse s. o. Kreutzwaldi aegse rahva keskel üksnes lihtkõnes jutustati, siis järjeldas tema õieti, kui ta otsusele jõudis, et Kalevipoja jutt kunagi tervelt luulekujus rahva suus ei ole liikunud (G. M. Santo, Ankündigung der baldigen Erscheinung des Kallewi-Poeg. Verh. d. Gel. Estn. Ges., III. B., 1. H., lhk. 86).

Agas varsti vedasid teda Setumaa laulud eksiteele. Juba 20. vbr. 1851 kirjutab ta Lõnnrotile; „Ühel käigul Pihkva kubermangus, 1849 a. suvel, oli mull õnn mõnda vana rahvalaulu õnge otsa saada, nende seas on üks väga tähtis ja on laulja enese ütlemist mööda üks osa kadunud kogust. Nimetatud katkes, mis minu käes on, jutustatakse vanemate kurbtust laenetusse langenud tütre surma üle. Siis järgneb pikk kordamiselaul ema ja tütre vahel. Viimane ütleb mitmeti korratud mõttes muu seas järgmised trööstisõnad:

„Ärrä ikke, eidekene,
ärrä tönni, tadikene,
merrela on mino kodda,
laene al mul salla tarre.
Kallewid mind kigutavad,
Sullewid mind suigutavad“.

Mis arvate Teje sellest licentia poetica'st, kui selle kena laulu põimin Kalevi jutus sinna kohta, kus neiu vabatahtlikult surma läheb? (Varem oli Kreutzwald pikemalt Saare neiu loo ära rääkinud, nagu ta pärast „Kalevipojas“ ilmus). Et proosalises jutus juba ennemalt Kalevipoja ja neiu vahel ruunemööduline kordlaul olemas on, ei võoristaks see, kui sellele veel küsimiste kujul mõtete vahetamist juure lisataks. Minul on see eraarvamine, et nüüdsest proosa-sõnalisest Eesti Kalevipoja jutust ennemuiste Soomes rahvasuus palju enam elada on võinud, aga nende barbariliste mõjude läbi, mis meie rahvalauluvarandusi on hävitanud, on niisugused laulud vist küll kaua aja eest hävinenud, ehk elab neid veel seal teal kuivanud jätistena ja kõike ühendust kaotanud riisimena“ (Virittäjä. 1899, lhk. 10—11. Postimees. 1899, № 110). Siin vilksatab mõte, et „Kalevipoja“ lugu enne rahvalaulu kujul olemas oli olnud ja alles raskete väliste olude mõjul proosaliseks jäti-seks kuivas. Kreutzwaldil näib juba siin abinõu käe pärast olevat tema endist kuju selleläbi restaurerida, et rahvalaulu jäänuseid proosajutusse seob, kus luuleline vabadus seda lubab. Aga veel ei julge tema kaugemale minna. Ta

paneb proosas kirja, mida rahvas proosas Kalevipojast jutustab, ja paigutab proosajutustuste vahele rahvalaule, mis tema arvab „Kalevipoja“ endisest laulust järele jäänud olevat. Kui pärast esimese ande ilmumist — r (Kuramaa õpetaja Th. Kallmeyer) „Inlandis“ lugulaulu praegust kuju laitis, kirjutas Kreutzwald 30. aug. 1857 A. Schiefnerile: „—r. laitused „Kalevipoja“ kohta on õiged ja põhjendatud. . . Tema märkusi ei ole ma mitte ainult tähele pannud, vaid järgmistes lauludes ka mõnda muutnud ja kõrvalekaldused välja rookinud (die Ungehörigkeiten ausgemertzt). Ainult ühes punktis, proosa ja regevärsid, nagu arvustaja nõuab, ei võinud mina tema tahtmist täita. Selles kujus olin ma esialgu tööd hakanud ja kaugemale kui üle poole ära teinud. Aga see segu ei tahtnud kellelegi meeldida, minule enesele kõige vähem, mispärast ma häda sunnil praegust kujutamist valisin. Anderikkamad töölised (Bearbeiter) võivad hiljem asja paremine teha, kui kord tee ette on aetud“. Õiglaselt peame Kreutzwaldi tänama, et tema mõistmata nõuu kuulda ei võtnud ja meie kolikambrid hallitava materjalikoguga ei rikastanud, vaid terve jutu regevärsidesse valas ja oma laulusõnade abil ühiseks lugulauluks liitis. Mitte materjalikogud — meil on neid enne ja pärast küllalt ilmunud — ei visanud tuletunglat rahva hingesse ja ei sütitanud, vaid lugulaul „Kalevipoeg“.

Sedamööda seadis Kreutzwald terve loo ühisesse vormi. Alles raskete võitluste järel. Veel 23. märtsil 1853 on ta hoopis teises arvamises. E. Sachssendahlile „Kalevala“ algkirja ja Schiefneri Saksa keeli ümberpanekut tagasi saates kirjutab tema: „Lugemine on mind uskujast kahtlejaks teinud; kui palju looduskorralist (ächt) tuumas peaks olema, ei julge mina otsustada, aga kokkuseadest (nagu töö meie ees seisab) leian ma Macphersoni Ossiani¹⁾. Üksikult võib mõnda rahvaluuleks pidada, aga isegi siin tuleb ilmsiks järeldajate käsi, kuna teised kohad silma torkavad, mis lausa võõrad ollused on. . . Tahaksime meie ka soomlasi 100% võrra kõrgemale seada, kui nende sugulasi eestlasi, siis on ommeti selge, et niisugune koosseisev üksus ristiusu aastasajad otsa, ilma kirjaliku ülestähendusega, rahvasuus kängunemata (unverkümmert) mitte ei ole võinud alale jääda. Siin katkend, seal katkend, (meie leiame ju ka omalt poolt) — seda võib põlvest põlve edasi pärandada,

1) Shoti teadusemees James Macpherson (mäckförssn) elas 1736—1796. Tema andis laulusid 18. aastasajast välja, aga ütles nad kuulsa Gälli barde Ossiani omad 3. aastasajast olevat!

aga vaevalt küll mõnda Iliast ehk Odysseiat¹⁾. Sell kombel ei oleks raske ettevõtte puuduvaid vahelülisid Eesti „Kalevipoja“ jaoks muretseda (zu schaffen) ja alalhoitud katkete abil täit-tööd (ein vollendetes Werk) ilmale sünnitada. Mull on hulk Kalevipoja kohta käivaid laulukatkeid tuttavad, mis ainult kõrvalt Macphersoni abi tarvitaksid, et neid eeposeks sulatada.“ (Zur Entstehungsgeschichte des Kalewipoeg. Verh. d. Gel. Estn. Ges. XVI. B. lhk 14—15). Tähendatud laulukatketest teatab aga Kreutzwald juba 18. noov. 1853 Õp. Eesti Seltsile lähemalt: „Laulurikaste Pihkva eestlaste tutvaksamise kaudu... olen mina kindlale tötundmisele jõudnud, et aastasädade eest terve Kalevi-lugu laulu kujul rahva seas peab elanud olema. Suur hulk laialepillatud lauluriismeid, mida vanna vägga pikka laulo sõnnad'eks nimetati, on täieste kahtlemata vana Kalevi-loo jäänused, sellepärast ei tõusnud mulle kahtlust, kui need lauluriismed parajal kohal oma juttude kokkuseadesse liitsin.“ (Santo, Ankündigung der baldigen Erscheinung des Kallewi-Poeg. Verh. der Gel. Estn. Ges. III. B. I. H. lhk. 86—87).

„Vanna, vägga pikka laulosõnnade“ äravahetamine arvatava „Kalevipoja“ eeposega ja ekslik arvamine, et need laulusõnad muud ei võinud olla, kui endise lugulaulu katked, otsustasid ka proosajuttude saatuse üle. 18. noov. 1853 — pool aastat pärast „Kalevala“ karakteriserimist kui Macphersoni Ossiani laulud! — kirjutab Kreutzwald Õp. Eesti Seltsile: „Viimaks võtsin julguse rindu Eesti rahvavägimeest, Kalevi-Poega, rahvusliku rahvalaulu kuues ilma saata. Ennemuistene jutt pidi ju Eesti rahvatööks saama, pidi oma rahva liha ja verd võtma, sellepärast olen enesele kohuseks teinud kuskil mitte rahvalaulukute rõõbastest välja astuda; ennast neist kõrgemale upitada ei võinud ma juba külgesündinud põhjustel mitte; et ma aga mitte liig sügavasse nende alla ei vaoks!... Kui mull siin ja seal korda oleks läinud **tõsist rahvalaulu** nii osavaste oma käperdamisega (Machwerk) kokku sulatada, et alati piirisid enam selgelt ära ei või tunda, kus teine lõpeb

1) Kreutzwald on siin õigel teel. Kahjuks jääb ta aga poole tee peale peatama. Ta oleks pidanud juure lisama, et ühepea ükski rahvas kui rahvas rahvalikku lugulaulu ei ole loonud, vaid seda on kõrgeandelised laulikud teinud, kes jutu tavaid rahvalaulusid ja muinaslulusid oma laiemaluselise luuletöö tarvis materjaliks tarvitasid ehk sõnasõnalt parajasse paika asetasiid. Kui kaugelt praeguse aja teadus mõõduandva ja mõjuavaldava Homeruse Iliase ja Odysseia tekkimise kohta selgusele on jõu nud, võtab kuulus Kreutzwald kirjanuduse uurija U von Wilamowitz-Moellendorff lühidalt kokku P. Hinnebergi kogutöös „Die Kultur der Gegenwart. Teil I: Abt. VIII. 3. Aufl. lhk. 7—24.

ja teine algab, siis oleksin oma kõige kõrgema sihi kätte püüdnud.“ (Santo, Ankündigung der baldigen Erscheinung des Kallewi-Poeg. Verh. d. Gel. Estn. Ges. III. B. I. H. lhk. 89).

Nii ilmub meile Kreutzwald tõsise rahvalaulikuna, kes rahvaluulevallas kui kuningas souveräniliselt valitseb. Et tema teistelt „lauluseppadelt“ saadud laulusid ja muinaslugusid v a b a l t tarvitab, on temal iseenesest mõista. Tema

„võtab pihu wõltsi wallast,
tüki teise tõe talust,
kolmandama kuulu külast,
laenab lisa meele laekast,
mõtte mõisa magasista“.

Teisiti ei olnud võimalik, teisiti ei teinud ka teised „laulusepad“. Ülemal võrdles Kreutzwald „Kalevipoja“ juttu vana lagunenenud hoonega, kust palju enam ei leitud, kui aher- varsi. Nagu läbi udu oli vanem rahvas noorel põlvel lagu- nenud varemeid näinud. Mis temast räägiti, „laskis hoone suurust ja ilu enam aimata, kui ära tunda“. Et varemeid uueste üles ehitada, ei küündinud veel mitte materjali vedu ligidalt ja kaugelt. Sest oleks võinud ainult palgivirnasid ja kivi-hunnikuid saada. Virn ja hunnik ei ole aga veel kaugelt iluhoone. Kreutzwald pidi neist e h i t a m a. Ehitajameister, „sepp“, peab siit serva maha raiuma, peab mitmest puust vaheliiget paikama; kildusid kinnitavaks seinaks ühendama, ja kalju- rahnusid puruks lõhkuma. Igaüks niisuguseks, et ta liituks, igaüks sinna, kuhu kunstnik määrab, laulik juhib. Kreutzwald toimetab siin sellesama õigusega, kui iga teine rahvalaulik.

Rahvalaul ei jookse ju kindlates rööbastes ega kanna muut- mata kuju. Laulik, ehk kaasitaja ei ole laule pähe õppinud ega laula neid peast. Ta on ainult mõtte pannud magasisse. Tarbe- korral võtab tema kodust suudesule, laua pealt laululehe ja hakkab kirjutama s. o. laulma. Suu laulab, süda muretseb. Lugu laulab, teist tuletab. Ühtesoodu lahutab ja lõhub laulik, liidab ja sulatab uusi kombinatsioone, asendab laulusõnu teise paika. Vaevalt suudab ta pikemat laulu täpi pealt selles- samas järjes laulda, sõnasõnalt seda teist korda ette ütelda. Oma terve mineviku, oma kauakestva korjamise ja korralda- mise tõttu oli Kreutzwald rahvalaulude tarvis sügavat arusaamist omandanud, ja nagu teisedki laulikud pidas ta ennast kohaseks j s osavaks küllalt meelelaekasse ja mõttemagasisse kogunud mälestustest suurt hoonet üles raiuda. Vahe tema ja teiste rahvalaulikute vahel oli, et temal võrdlemisi suurem lauluvara — 2000 numbrit ja teisendit — käepärast oli, mida ta tarvitas, kuna teistel vaevalt niisama palju ridasid juhtus olema. Ja kuna teised laulikud katkenditega lepivad,

üht ehk teist üksikut juhtumist kirjeldavad ehk neid tundmisi avaldavad, mis juhtumine neis äratanud, maalib Kreutzwald laia kogupildi. Sündmuste väljavalikus ja värvides, mis ta võtab, ilmubki tema võrdlemisi suurem subjektivitet. „Kalevipoeg“ on Kreutzwaldi vastuaajamise kiuste ommeti kunstitöö. Kunst ei ole ka mitte elu karvapealne ära kirjutamine, koperimine — seda oleks palju täielikumalt fotograafia ehk fonogramm — vaid kunst on elu, nagu ta kunstniku temperamendi läbi vaadatud temale paistab. Sellepärast ei tohi näit. „Kalevipojast“ mitte ustavat ajaloolist pilti kokku seada, kuidas meie esivanemad muiste elasid, vaid ainult pilti, kuidas nemad Kreutzwaldi tundmise järele elasid. „Kalevipoeg“ ei ole mitte otsekohene vastupeegeldus, reflex, Eesti muinasajast, vaid reflex, mis enne veel Kreutzwaldi prismast läbi on käinud.

Kreutzwald ise ei ole kunagi oma tööd eeposeks, kunstitööks, luuleks, ehk koguni klassikaliseks pidanud ega nimetanud. Kui Õp. Eesti Seltsi juhatus Eesti-Saksa keelse väljaande nimelehele oli kirjutanud: „Estnisches Nationalepos“, käristas Kreutzwald seda vihasele maha ja pani asemele: „eine Estnische Sage“, hiljem Eesti keelse väljaande nimelehele: „Üks ennemuistene Eesti jut“. Isegi väljaandja nimi puudub Eesti keelse trüki nimelehel ja „Eessõna“ all! Kreutzwald kinnitas alati oma tööst:

„Need on karjalapse laulud,
teopoi si trallikesed,
korrapiiga kõõrutused,
wanaeide wokilood“.

29. okt. 1859, kui ta „Kalevipoja“ Demidovi auuhinna konkursile läkitas, tunnistas ta lausa A. Schiefnerile: „Luulest, sõna päris mõttes, ei tule „Kalevipojas“ mitte enam ja mitte vähem ette, kui Eesti rahvalauludes ülepea“.

Tema tundis valusalt oma töö puudusi, mida ta „loriks“, „tühjaks jutuks“ jne. hüüdis. 9. noov. 1854 persiflerib ta ennast kirjas A. Schiefnerile: „Mis teenistust võin ma enese kätte kiskuda, seda vahest, et mõnda poognat pakkimise-paberit kasvatades närude võistluses kaasa olen aidanud? Jah, see oleks juba midagi, kui mull korda läheks abinõuu üles leida, kuidas kõiki närakaid (Saksa keele sõnamäng: Lump = närü ja Lump = närune inimene) paberiks saaks muuta!“

Aga — nii kuuleme laulikule süüks pandavat — Kreutzwald on proosajutustusi ja rahvalaule kaju poolest muutnud, sisu poolest laiendanud, jutustusi, mis Kalevipoja mälestustega

ühenduses ei seisnud, Kalevipoja pähe jutustanud, sündmusi, nimesid, otse luuletanud, ise välja mõelnud ja neid oma vägi-mehe auuks tema pea kohta koondanud.

Kui põhjuste järele küsime, siis saame vastuseks: Meie aja rahvas ei tea hulgast Kalevipoja lugudest midagi, mida aga Kreutzwaldi lugulaulust leiame.

Esmalt ei tea meie veel mitte, mis rahvas Kalevipojast jutustab. Mis korjatud, on ehk väike osa tervest jutubarast. M. J. Eisen näituseks on parkümmend aastat usinaste Kalevipoja aineid korjanud. Ta arvas, et enam rahvasuus suurt ei liigu, mida mitte tema kätte ei oleks juhitud. Selle järele otsustas tema, mis Kreutzwald „Kalevipoja“ loomisel rahvalt saanud, mis omast käest juure pannud. Ja viimast silmas tema „Kalevipojas“ paljugi. Aga hiljuti pidime siiski kuulma, et soomlane Lauri Kettunen, kes mõned kuud Peipsi piiril ümber luusis, et Kodavere murrakut tähele panna, mööda minnes ka uusi lugusid Kalevipojast kirja võinud panna. „Mööda minnes“ juba — mitte plaanilikult otsides! Ja mis korjatud on, ei ole ammuugi veel mitte kõik läbi tuulatud, näit. J. Hurti suurepäralised kogud, et uhkeste tohiksime kohut mõista: „Seda ei tunne rahvas“.

Teiseks tuletame meele korjajate alalist kihutust: „Ruttu, ruttu, enne kui hiljaks jääb!“ Nii hüüti juba 100 aasta eest. Kreutzwald kaebas 60 aastat tagasi, et ta ainult veel riismeid saanud riisuda ja jälgilt koristada. „Aga Kalevipoja suurusest saavad — kui ka viimsed hääled sest muinasloost rahva seast kadunud — kivid ja kingud, jõed ja järved rääkima ja nende jälgede peale näitama, mida kangelase kuulus käik järele jätnud, ja nende vastu kaebama, kes lastelaste südamest nende mälestust ühes vanausu kujudega kiirelt katsusid välja kitkuda“. (Kalevipoeg, eine Estnische Sage. Vorwort lhk. IV-V). Hurt virgutab 1873 aastast peale: „Veel 11. tunnil käed külge, et küps vili täieste varre otsast maha ei rabise!“ — Emb kumb: need auuväärilised mehed on kõik luisanud või tõeste on rahvamälestustest hauda langenud, mis 1820, 1850 veel rahvasuus liikus, nüüd aga enam ei liigu; mida Kreutzwald rahvasuust veel kuulis, meie aga enam kuulda ei saa.

Muru hõlma, mulla rüppe
maeti meie mälestused,
muistepõlve pärandused,
muistesõna sünnitused,
muistelaulu lunastused.

„Kalevipoja“ esimeses väljaandes 1857—1861 on Kreutzwald ise tärnikestega ära märkinud, mis laulude poolest otse

rahva käest on saadud. Muu materjali luulekujusse seadmise kohta kirjutab tema sellesama väljaande eeskõnes lhk. XIV—XV: „Paljud mälestused ehk reminiszenzid rahvalauludest, mis veel ette tulevad, ei ole seda tundemärki mitte saanud, et nende kuhjamine lugijat oleks seganud, sest et ma neid paljudes kohtades ka sinna oleksin pidanud panema, kus salmidesse sidumine minu poolt on tulnud. Sest ma olen alati ihust hingest püüdnud jutustavale eestlasele proosas järelekirjutatud muinasloo katkeid mitte ainult üksikutes sõnades, vaid ka tervetes kõnekäänudes võimalikult ustavalt järele jutustada (wiederzugeben), nõnda et ma hästi põhjendatud õigusega öelda tohin: „Kalevipoeg“, nagu ta selles väljatöötamises ilmub, on läbi ja läbi, kuju ja sisu poolest Eesti rahva üdi, luu, liha ja veri, ja ei mitte paljalt nii kaugelt Eesti sünnituseks nimetada, et ta väljaandja eestlane on“.

Kreutzwaldi kinnitamiste tõendamiseks palun võrrelda, kui laiaks vahe üleskirjutatud juttude ja Kreutzwaldi antud luulekuju vahel siis õieti veninud on. Hiljuti ilmsile tulnud „Kalevipoja“ esialgne kirjapanek aastast 1854 pakub meile soovivat abi. „Esiandest“ on suurem jagu Fählmanni üleskirjutatud muinaslugude põhjal sündinud. Meie tunneme neid ülestähendusi Õp. Eesti Seltsi Toimetustest ja käsikirjadest, mis sellesama seltsi arhivis alal hoitakse. Seal näeme, kuidas Kreutzwald proosast laulu loob. Tema ei jutusta lugu, mida tema ise ehk teised üles tähendanud, mitte ainult sisuliselt karva pealt, vaid peaaegu ka sõnasõnaliselt. Iga rahvaliku kõnekäänu võtab ta lugu-laulusse üles, iga rahvaliku värvi kannab ta hoolega oma töösse. Isegi Fählmanni ja teiste geograafilisi juhatusi, kus see ehk teine lugu sündinud, koperib ta kange ustavusega:

„Kes on Tartust Piibe teeda
 Koeru kaudu käidanenud,
 Kärdilt minnes Koeru poole,
 laia teede lahkme ligi
 seisab tuttav kõrtsukene —
 Wägeva, kui ise teate.
 Maantee lahkub kahte aaru:
 Parem weab Wiru randa,
 Rahakehwa Rakweresse,
 Parem aaru Lindanissa,
 Tänase Tallinna peale“.

Teiseks näituseks võtame „Kalevipoja“ viimse lahingu Võhanda kaldal. 1854. aasta käsikirjas loeme „Kaksteistkümnes loos“:

„Seal, kus praegu K ä ä p a küla
 W õ r u mõisa rajal seisab,
 seisis muiste Se a t s õ ö r i
 Pühajõe kalda ääres.“

Seatsõõri küla taga
seisis parve Pohlakaida
laagris liiwa nõmme peäla“.

„P i n d i m õ i s a piiridella,
seal, kus praegu O t s a küla,
seisis parve Pihkwalaisi.
Seal, kus L o o s i mõisa seisab
Wastelliina kihelkonnas
asus laia lagedalla
Wenelaste waeno vägi ;
mõne wersta lõune wasto
S a a l u s e mõisa piiril
p a a r i wersta H o l s t a kõrtsist
seisis kolmas sõavägi,
mis old tükalt Taterlased,
tükalt Türgimaalta tulnud“.

Kui seda Kreutzwaldi tuttava arhäoloogialise kirjelduse kõrva seame „Notizen über alte Gräber in der Umgegend Werro's“ (Verh. der Gel. Est. Ges. I. B. 4. H. lhk. 88—91) ehk veel parem Kreutzwaldi laiema töö kõrva „Mittheilung über alte Gräber in der Umgegend Werros“, (Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Kurlands VI, 80—99) siis tuletab see päris sõjaväelisi topografialisi kirjeldusi meele. Õnneks on Kreutzwald neid juba esimeses trükis 1857—1861 tubliste kärpinud. Sest vaba luulelend pandi sell teel kammitsasse ja laul kandis mosaiki kuju.

Võhanda lahingu loost seletame ühtlasi Kreutzwaldi kujuandmise ja sidumise viisi teravamalt. Rahvajutt teab tõeste siin löödud lahingutest jutustada, aga Kreutzwaldi lugulaulus saab võitja Lihhandi-ma kuningas ehk Lihvandi-ma poolkuningas Alevipojaks, kes „tullipallava“ ilmaga järvest jänu kustutades laenettesse vääratab, kust tema „raud kübbar“ ja „kolme terrane mõek“ praegu veel vastu läigib. Sarnasel kombel on Kreutzwald oma lugulaulu mitme joonega rikastanud, mida rahvasuu mitte ei tunne. Aga midagi ei ole ta omast peast välja mõelnud ehk luuletanud, vaid ta laenas alati kirjeldamise värvid rahvalt, nii et igal real mullahais alles küljes on. 16. okt. 1859. kurjustab tema „Kalevipoja“ ümberpanija C. Reinthaliga, et tema „kirikuherralise pinsliga“ laulu algkuju hoopis üle lupjanud: „Peipsi nõia kuju — XI laulus — on näopilt (Portrait), joon joone kõrval ustavalt ja täielikult elu järele üles võetud — osalt Fählmanni, osalt minu enese poolt. Algkiri annab tõelugusid (Thatsachen), Reinthal pakub sõnu, mis sagedaste õige tühised on.“

Niisama kõikuval alusel kiiguvad süütõstmised, et Kreutzwald nagu karu iseoma käpast vägilaste nimesid välja imenud, sest et rahvasuust neid ei leitavat.

Linda! Aga ükski rahvalaul ei teadvat midagi Lindast, ega hüüdvat teda vana Kalevi naoseks. Aga Linda on sügavamine kivikirja raiutud, kui ükski muu laul rahva suus. Lindast ei pääse keegi mööda, kes ka mitte Kalevit maha ei taha salata. Seisab Kaleva ja Kalevan (linna) = КОЛЫВАНЪ kindlal alusel, siis ka Lindanise, Linda ja Linden Läänemaal (praegune Ungru¹). Pealegi võiksime edasi jutustada, et Georg-Bertram-Schultz juba 1839 Lindat tunneb, see on umbes 10 aastat varem, kui Kreutzwald teda selles mõttes suhu võttis. „Kalevipoeg astus esmalt Lindanissas, praeguses Tallinnas, üles. Tema ema nimi oli Linda ehk Linna. Toompea on tema (s. o. Kalevipoja) tugevuse mälestusesammas. Tema kandis ta kokku oma isa meeletuleteks. Linda aitas kõrvalt. Viimaks oli tema (s. o. Linda) jõud raugenud, kivi libiseb käest ja on seesama, mis Järküla- ehk Ülemistejärve ääres näha on. Tema silmapisaratest tekkis järv. Kord aga tuleb tema (nende nutupisaratesse ära sulanud) oma mehe mälestusesammast vaatama. Selle peale põhjeneb vana tume jutt, et Ülemistejärv kord Tallinna ära uputab“. (Estnische Sagen lhk, 7—8). Kreutzwald ise kinnitab esimese väljaande eeskõnes lhk. XIII—XIV, et tema küll juba 1821 ühes Hageri laulus Linda nime peale juhtunud, ilma et ta siis teadnud, et sell Kalevi muinaslooga midagi tegemist on. 20 aastat hiljem kuulnud ta juttu, et lese nutetud järve „Linda pisarate järveks“ hüütavat. Kolm kuud hiljem, kui ta oma töö esimeses kujus Öp. Eesti Seltsi kätte annud, saanud tema Pihkva eestlastelt laulu, kus Salme ja Linda kasuõdedena ilmuvat. See tähtis leidis ajanud teda tervet lugu ümber töötama. Linda nime kohta võiks veel võrrelda A. Heusi kirja Kreutzwaldile 4. märtsist 1853 ja 14. okt. 1854.

Ka Lapu tark Varrak olevat Kreutzwaldi välja mõeldud. Aga Kreutzwald tõendab 25. aprillil 1852 A. Schiefnerile, et tema nime ühest Torma jutust võtnud, mida Georg Schultz-Bertrami tädi üles kirjutanud. Jutus tuleb üks Lapu tark selle nimega ette. Aga ükski meie ajal ülespandud jutt ei kõnele Varrakust. Järgeldatakse: Kreutzwaldi vaba luule!

1) Korrektura lugemise ajal sain hra J. Prooseselt teate, et tema kodupaigas Saaremaal, Weere külas, üks vanamees „Lind-neitsist“ teadnud rääkida, mida ta aga nähtdvaste linna sõnaga seganud. (Võrdle G. Bertram-Schultzi nimeandmisil!) Tema kodu karjamaal seisnud kivi, mida „Neitsi-kiviks“ kutsutud ja iga kärjalaps teadnud, et see „muiste Neitsi põlle seest siia maha kukkunud“. Trükitud jutud ehk lugulaul ei olevat sell ajal veel mitte Põlde-Jaani nurka ulatanud.

Vaba luulet leiame ju tõeste avaralt „Kalevipojast“, ja see tõstab lugulaulu hinda. Aga Kreutzwaldi „vaba luule“ ei väsita ennast mitte pisikeste nipete-näpetega, ei haudu Linda ehk Varraku nime, vaid „loob rahvajutu riisemetest lugulaulu, sulatab rahvasuust võetud laulusõnad enese suu ja südamega ühte, lahutab oma terve hinge ja vaimu otsekui terveks luuletajaks rahvaks välja ja tõstab vaimustuse tiivul üles, mis enne kullana rahva seas maas oli“ (J. Kunder, Eesti kirjandus, lhk. 13).

Aga see kuld oli kõntsaseks muutunud „barbariliste olude“ sõtkumisel aastasajad otsa. Ja see kuld oli iga nelja tuule poole „tuisanud“, et ükski pisikesi terakesi jõeliivast enam ei suutnud üles leida ega kullaks tunnistada. Kui meie, igapäevased inimesed, need väiksed jutukatkendid, mis Kalevipojast üle maa laiale olid pillutatud, kainelt katsuksime kokku seada, siis, kardan mina, saaksime ennem tõntsi aruga enneveeuputuselise megatherioni¹⁾, kui kõrge, majestelliku rahvavägimehe kuju, kellest veel aastatuhandete tagant kauged tulevad põlved tohiks kiidelda:

Minu kõrwu kostab kohin
langeva mere laenesta,
kõikumata kalju künkast,
mis jäid marus murdemata,
tuulehoost tuiskamata,
vihmaweesta weeremata.

Alles Kreutzwaldi divinatorilise vaimu väravile ärkasid endised imelikud ilud ja kuldsed kujud kui unenägu ja endine õnne ja ilu, muistene kurbtus ja mure, muistene kuldane kõne, muistene lauliku lugu võttis Endla piiga liniku abil tõevoli ja näitasid kadunud nägusid, vahvama meeste ja nõidade, Kalevite käikisida, Alevite avaldusi, Olevite ilmutusi, Sulevite sünnitusi. Meie ei mõista Kreutzwaldi hukka, et tema lauliku inspirationi juhil on käinud, vaid meie loeme seda tema suuremaks teenistuseks. Ainult sellest on „Kalevipoeg“ võinud sündida ja meie rahvale peegliks saada, kuhu sisse vaatamast meil tarvis pole häbeneda (J. Kurrik). Ja „Kalevipoja“ uuestesündimisega kasvas aegapidi alatimate orjade salgast Eesti rahvas, kes teadis, et temal ka midagi kallist on, kes tundis, et temal ilmas ka õigust on elada, kellel julgus tiivu tõstis, et tema ka edaspidi seisma jääb. „Rahvas, kellele esivanematest nii kallis kingitus pärandatud on, ei või, ei tohi mitte surra ega teiste keskele ära sulada.“ Mis Homeruse laulud Kreeka rahvale olnud, selleks sai „Kalevipoeg“ meile: Eesti rahvuse ja rahva iseteadvuse sünnitajaks, kandjaks ja elustajaks.

1) Kõige paremal puhul ehk P. Süda „Suure-Tõllu“ taolise eluka.

Et Kreutzwald oma vaimu märgi ja uue aja vaateid sügavasse „Kalevipoja“ lugulaulu peale on vaotanud, on salgamata tõde. Kange iseloom, nagu Kreutzwald oli, ei võinud teisiti. Ja osalt tuli see nõnda otse õnneks.

Külm, kunstlikult tehtud objektivismus jätab külmaks ehk ajab hambad lõgisema. Ab igne ignem! Tuld tulest! Kreutzwald ei ole oma paratamata subjektivismust kunagi salanud. Aga tema nägi ka selgeste, et teatav subjektivismus juba saadud materjalist peale hakkas. 17. okt. 1858 kirjutab Kreutzwald Schiefnerile; „Juba —r. (Kallmeyer „Inlandis“) on mulle selgeks teinud, et uue aja vaatlemiseviis ekslik on, kuid asja ei saanud enam muuta. Meie tahame loota, et edaspidi paremad jõud vana jutu kujutamise tegemist teevad ja kõik sündmatused välja roogivad. Peaksid teised laulud (VI—XX) Öp. Eesti Seltsi arhivis ilmatrükkimata vedelema jääma, siis võidab tulev läbitöötaja minu eeltöödest seda kasu, et ta chaose sarnasest materjalist suurema kergusega teesid ülevõib vaadata, mida ta käima peab“. Kui 29. okt. 1858 Schiefner tähendas, et Kreutzwald kui oleviku laps oleviku mõjust mitte ennast vabastada ei jõua, ja et „Kalevipoja“ laulud ikka eepikalised laulud olevat, kui ka meie ajal elava lauliku kujutamise ja arusaamise järele, vastas Kreutzwald laialt „Kalevipoega“ Demidovi auhinna võistlusele saates: „Teie leidsite väga õieti, et algkirja valmistaja oma aja nõtruste all kannatab ja objektivlikkuse asemel minevikust rohkem subjektivlikku olevikust pakub. Kui palju tõtt ühelt poolt sellest otsusest leidub, ei tohi Teie teiselt poolt siiski päris tähelepanemata jätta, et see etteheide ainult kõige vähemalt osalt „Kalevipoja“ tegijasse puutub. Muinasloo algkuju, kaugel pimedas esiajas sündinud, on ehk aastasadade eest kadunud. Järele olid jäänud ainult üksikute joonte mälestused. Neist katketest katsus nüüd üks rahvapõlv teise järel vägimeest kokku paigata, kes oma pikas vangistuses, nagu puuris sündinud kanarilinnu järelsugu, tiivade lennuvõimu kunagi ei võinud tundma õppida. Nii kaua kui sest veel mälestust alal hoiti, kuidas isad oma vabaduse eest võidelnud ja oma vanale usule ustavaks olid jäänud, pandi ehk ka Kalevipoja jutusse sellest mõni joon ja hoiti alal. Oli kord see mälestus rahva mälust ära kustutatud, kuna teiselt poolt esialgu pealesunnitud ristiusk pikkamisi elus enam juurdus, siis oli see loomulik, et selleläbi kõik eelaja mälestused võõra lubjakorra (eine fremde Tünche) alla jäid. Kes julgeks meie ajal katsuda seinale esialgist värvi tagasi anda, kui inimesed 700 aastat otsa oma lubjapinsliga seinast üle on käinud? Kuidas tahate Teie korrajale 19. aastasajal selle eest etteheiteid teha, kui ta Teile juhtumisi, mis 11. ja

10. aastasajast kaugemale ulatavad, teisiti ei saa jutustada, kui ta neid oma ealistelt saanud on? Laske need jutumehed ette astuda, kes metsas 7 sammeldanud hauakünka all puhkavad; paluge Vanaisa, et tema neile elu ja keelt tagasi annaks, siis laske enesele jutustada Kalevipoja tegudest, ma kuulan ka kõrvalt. Ma võisin ainult seda anda, mida eest leidsin; seda on siis ka sündinud, ja suurema hooiega ja ustavusega, kui maailm usub ja jaolt valjuste — aga veel enam tasakesi kõneleb, et praegune jõmpsikas sugugi mitte vana Kalevipoeg ei olevat, vaid Kreutzwaldi värdjas (Bastard). — Niisuguste hoopide vastu on minu vana turi niisama tuimaks läinud, kui Kalevi oma sell puhul, kui ta enam kui 20 tosinalise laukoorma seljast maha viskas. — Peaaegu sedasama maksab keelest; grammatikused nagu Ahrens ja teised, kes midagi muud õigeks tunnistada ei taha, kui seda, mis nende vormidesse karva pealt sisse mahub, leiavad igast reast eksimis, ja kommistamisi. Neid põlates panevad nad mind vande alla. Aga kui nad kerge pilgu minu klassikakirjanikkudei nende päris tõsiste rahvalaulude loojate peale tahaksid heita, siis leiaksid nad kergeste, et nende meistrite 30. aastane uurimine minu juures mitte täieste ilma viljata ei ole jäänud. Üksikud kohad, ma tohin ilma kõige hooplemiseta siin ütelda, on minu Kalevipoja jutustuses nii hästi korda läinud, et neid Eesti kõige paremate rahvalaulude kõrva võib seada. Selle vastu on teised kohad nõrgad, veel teised hoopis nurja läinud, iseäranis seal, kus tarvis oli ajaloolist sündmust ajaloolise ustavusega jutustada (wiederzugeben). Siin oli asjalugu tähtsam, kui kuub. Ennemuistesse jutusse koetud rahvalauludest kuulub — karva pealt võetud — ainult väiksem pool siia, nimelt Pihkvast ja Laiuselt pärit olevad n. n. „vanad laulud“; aga igalpool, kus tarvis oli mõnda vägimehe olukorda ehk situationi kirjeldada, olen ma laulude tagavarast kohti laenanud, mis sarnast situationi kirjeldavad. Seks arvasin enesel täieliku õiguse olevat, ma ei tahtnud mitte oma mõlgutusi (Reflexionen), vaid Eesti rahva omasid anda. See oli rahva omandus ja pidi rahva omanduseks jääma. Mina olin paljalt mäemees, kes alla kaevandusesse läks, et palju ärapeidetud varandusi, mis poolaastasada unustuses viibisid, valge ette tuua. Kui tervel tööil midagi teenistust on, siis võib see ainult olla, et ma ühestki vaevast ei ole hoolinud, et minule kätte ulatavaid hallikaid tarvitada. Mis ma juba nii sagedaste õelnud, seda kordan ka siin, nimelt kindlat tötundmist, et osavam ehitusemeister kogutud materjalist parema hoone oleks võinud üles rajada, kui see minu nõrgal jõuul korda on läinud.“

23. jaan. 1859 harutab Kreutzwald uueste: „Jõudu mõõda

tahan alati katsuda, kus iial võimalik, Teie märkusi oma lapse tuluks ja kasuks tarvitada. Kui aga juba saamise silmapilgul segav mõju tuleva vilja ära rikkus, siis ei aita kõik hilisemad parandamise abinõud kasvatamise varal midagi, vaid loom on põhjani ära solgitud (verpfuscht).“ Et lugulaul edasi, lõpuni (1861) Kreutzwaldi subjektivismuse märki kannab, on vaevalt vaja iseäranis tähendada. O m a s t nahast ei saa ju keegi välja hüpata.

Kreutzwaldi kirjavahetusest läbi rutates märgime veel paar lauset, mis lugulaulu ilmumise kohta karakteristlikku leidsime.

Enne veel kui „laps täieste lagedale, pojuke päevapaistele veeres, tulid teda kullid kiskuma, kaarnad sulgi katkuma“ ja kandsid laimu maailma, et praegune „Kalevipoeg“ sugugi vana Kalevi võsu ei olevat, vaid Kreutzwaldi vändjas. Ja teised veel terasemad, kes rohu kasvamistki ilmsi näevad, tõendasid, et ka vana Kalev ise Kreutzwaldi vaimusünnitus olevat, ägedamad ütlesid: petmine ja võltsimine („Lug und Trug“). Mis Kreutzwald ise varem Lönnoti „Kalevalast“ tähendanud, seda pöördi nüüd tema enese vastu: „Kalevipoeg“ on Macphersoni Ossiani laulude järeletegemine.

Kuri sõna oli peagi Kreutzwaldi kõrvu ulatanud. „Kalevipoja“ esimese vihu ilmumisel, 25. märtsil 1857, kirjutab tema Anton Schiefnerile: „Lähemates nädalates võite Teie minu „Macpherssoniadet“ peatsast näha saada, aga ma kahtlen, et meie elulõng nii pikale venib, kunni ükskord sabaots ilmub. Kui aastas paljalt 3 laulu trükki läheb, siis tuleb terve lugu alles 6—7 aasta pärast välja.“

16. aprillil 1857 võib Kreutzwald esimese eksemplari Schiefnerile saata¹⁾.

Nüüd pääseb juba varemalt kogunud pais sulust. Kriitika materdab nähtava heameelega praegu ilmale sündinud noorukest. Ja materdajate rida ulatab meie päivini.

Häbipuna ajab palgesse, kui alandlikult Kreutzwald ise oma tööd hindab, kui otsekoheselt ta oma töö puudusi ise üles tunnistab, kui suuremeeliselt ta oma vastastega ümber käib. Et sarnastest avaldustest suur hulk L. v. Schröderi kirjutuses „Zur Entstehungsgeschichte des Kalewipoeg“ (Verh. d.

1) Õnneks on meil haruldane tunnistus käe pärast, mis mõju juba see esimene anne kolme esimese looga a r u s a a j a t e eestlaste peale avaldas: „Mull seisab see veel väga elavalt meeles, kuidas ma ühel kaunil suvehommikul — see oli üks püha (vististe Ristinelpäev 16. mail 1857) — tõsise vaimustusega Dr. W. Schultzi, Õp. Eesti Seltsi selleaegse sekretäri poole ruttasin ja omale põnevusega oodatud rahvusliku vägimehelaulust

Gel. Estn. Ges. XIII. B. lhk. 1—53) ära trükitud on, siis tõtame siitki edasi ja silmitseme lõpuks neid raskusi, mis Kreutzwaldil ära võita tuli, enne kui lugulaul Eesti rahva kätte ulatas, 1862. aastal uue trüki abil Soomes.

Õp. Eesti Seltsi väljaanne ilmus selle seltsi „Toimetustes“ (Verh. d. Gel. Est. Ges. IV. B. 1—7 Lieferung ja V. B. 1—3 Lief. 1857—1861) Saksa keelse pealkirjaga, Saksa keelse tõlkega ja Saksa keelse eeskõne ja tähendustega. Väljaanne oli kõige pealt Saksa ringkondadele arvatud. Rahva sekka ei läinud sellest väljaandest midagi takistava keele ja kalli hinna (3¹/₂ rubla) pärast. Aga mitte, et haritud maailmas lugupeetud nime võita, ei laula Kreutzwald „Kalevipoja“ laulu, vaid ta mõtleb kõige pealt ja palava hingega oma rahva peale. Mitte Saksa keelne tõlge, mis lugulaulule tiivu jagas, et ta kaugele võis lennata, pealinna, Soome, Saksamaale, Prantsusemaale, ei olnud Kreutzwaldi peamure, vaid kuidas saaks lugu algkeeles rahva sekka. 5. veebr. 1854 teatab Kreutzwald: „On nõu (Õp. Eesti Seltsil) Saksa keeli ümberpanekut valmistada lasta, mis mull mitte armas ei ole. Õp. Eesti Selts on sea kotis ostnud, sellepärast hindab ta teda kõrgemalt, kui ta väärt on.“ 29. okt. 1859 kirjutab Kreutzwald Schiefnerile: „Teie olete omas kirjas välja öelnud, mida mina algusest saadik ilmaaegu soovinud olin, et terve töö esmalt Eesti keeli ilmuks. Seal seisis aga Õp. E. Seltsi korporation kui raudmüür minu pommide vastu. Niisama vähe anti minu palvele järele, et laotud tekstist Eesti keelne äratõmme tehtaks. See oleks siis küll üks kaunis asi, kui Teil korda läheks seks raha lahti kangutada, et Eesti keelist rahvaväljaannet toimetada.“

eksemplari tõin. Kärsituma kannatamatusega lõikasin leheküljed lahti ja palavikulise põnevusega lugesin Sissejuhatuseks ja üksikud laulud läbi. Kunagi minu nooreseas ei ole ükski teine kirjatöö nii kõvaste minust kinni hakanud ja mind elektriserinud, kui need „Kalevipoja“ esimesed laulud. Emakeele magusad helid, kallid kodumaahääled ja kuldse lapseõlve imekad mälestused, iseviisilised mõtted ja kujud, rahvalik vorm ja kunstiline komposition — see kõik mõjus minu kohta südant võitvalt (überwältigend) ja kujus nõiduselist ausära uuestesündinud rahvavägimehe pea ümber. Tundide kaupa tundsin mina ennast kõigest linnakärast ja tolmust välja kistud olevat ja hingasin kosutavat aasalõhna ja puhtamat metsaõhku. Kui ma ka väljaandja laulutöö eeskõne läbi olin lugenud, siis sain täieste aru ja tundsin Dr. G. Schultzi vaimustust Peeterburist, kui tema... kord Õp. Eesti Seltsis ütles: „Mõtelge, mis ülestõstvat mõju mahaõtkutud rahva peale ärganud teadvus avaldab, et temal ajaloolist olemist ja suurust on olnud“. Seda „ülemlaulu“ „Kalevipojale“ ei laula mitte keevavereline C. R. Jakobson, vaid kaine ja selge peaga J. Hurt. (Vana kannel, Ezmene kogu, Vorrede lhk. XI—XII). Meie seame selle Eesti suurvaimu tulesõnad oma aja sääsekurnajate vastu, kellele „Kalevipojal“ enam midagi ütlemist ei olevat.

Schiefner oli nimelt Kreutzvaldile lootust teinud, et ehk Teaduste Akademia käest 300 rubla saada võiks, mis Eesti keelne väljaanne maksma oleks tulnud. „Rahvas saab rohkem ostma, kui saksad“, julgustab tema Kreutzvaldi. „Kui ilus väljaanne toime pannakse ja Helsingis ehk Turus maitsekalt trükitakse, kus trükk ka odavam on, kui Tartus, siis läheks raamat ka Soomes, ja tast saadaks aru, pealegi kui Soome õigekiri vastu võetaks“. Kuid Kreutzvald on tagasihoidlikum. „Eestlane on ebakirjandusega (Afterlitteratur) enam kui õigelt teelt kõrva aetud (verschroben), et paremat maiku tunda“. (10. dets. 1859). Rahva meelest on kõik „tühi jutt“, mis usulist värvi ei kannu, ehk „kasulikkude raaamatute hulka ei käi“ (16. mail 1862). Herrnhut hüüab vanad laulud ja jutud kuraditööks (Teufelsverk). (9. juunil 1859).

Aga siiski ajab ta asja edasi ja hakkab igä öle-körrest kinni. Jõuavad halvad sõnumid, siis on Kreutzvaldi meeoleu rõhutatud. 10. okt. 1859 kirjutab ta: „Rahvaväljaandest ei tule midagi välja. Ma pean selle pöörase mõtte maha matma. Tartus nõutakse 500 eks. poogna pealt 10 rbl., Helsingis 1000 eks. poogna eest 21 rbl. 75 kop.“ Schiefner juhatab Soome paremasse trükikohta, Soome Kirjanduse Seltsi omasse. Seal nõutavat 2000 eks. pealt 13 rbl. 75 kop. ja paber maksvat 4 rbl. riis (19. sept. 1859). See kõik käib aga üle jõuu. Uued lootused tärkavad, kui Kreutzvald „Kalevipoja“ Schiefneri soovil Demidovi auhinna konkursiks Teaduste Akademiale saadab, „et Teie teda Kungla kuningaks võida võiksite, kui ta armupalukest tuleb kerjama, ehk kõige halvemal korral talle piits-paats! pihta pandi ja uksest välja visati, nii et ta verise ninaga ja siniste muhkudega jälle koju võiks pöördä — kuidas jumalad juhivad“.

16. aprillil 1860 võib Schiefner Võru linna teatada, et Akademia 13 häälest 11 häälega „Kalevipojale“ pool Demidovi auhinda — 2500 rbl. panko — on jaganud. Kreutzvald vastab 22. apr. 1860: „Siin kaalub silmanähtavalt õnn (die Gunst) teenistuse (das Verdienst) üles“.

300 rbl., mis rahvaväljaande trükkimiseks palutud, aga ei tule, Akademia ei ole raha ja terve „Kalevipoja“ käsikiri ei ole valmis sisse antud. Aga kas nüüd H. Laakmann Tartus ei julgeks Eesti väljaande kulusid oma peale võtta? Muidugi ei julge Laakmann, sest tema maadleb 5 aastat Eesti-Saksa väljaande trükkimisega. Jälle peab Kreutzvald kurvalt sõbrale vastama, 22. apr. 1860: „Rahvaväljaanne ilmvoimatu. Ette-tellijaid ei tule. Aastad peavad mööda veerema, enne kui rahva keskel suurem täisealus (Mündigkeit) maad võtab“. Varem, 10. jaan. 1860, oli Kreutzvald Schiefnerile plaani ette

pannud Eesti keelse „Kalevipoja“ väljaandmiseks aktsiaseltsi asutada: 60 aktsiat à 5 rbl. Ühtlasi võetakse ettetellimisi vastu. Mis sest ja müügist sisse tuleb, saavad aktsionärid, kes ainult aktsia protsendid kaotaksid, kunni võlg tasa. 22. okt. 1860 peab aga Kreutzvald jälle kaebama: „Rahvaväljaandest ei tule midagi välja. Kui 1000 eks. trükitakse, 16 poognat, oleks 300 rbl. trükikuludeks tarvis. Veel raskem oleks tsensuri takistusi ära võita. Niipea kui tsensor teada saaks, et „Kalevipoeg“ eestlastele määratud, rebiks tema kõik maha“. 1854 oli ta sõnad nagu ilu, õn, ori jne. kustutanud! See palju siunatud tsensor, de la Croix, teadis, mis ta tegi. Ta oli meie kodumaa juhtivatest politikameestest kõige teravama silmaga hädaohtu ette nägemas ja hoolimata käega hädaohtu kõrva saatmas, sest siin külvati ju kardetavat „nooreestlaste“ seemet. „Kas ei oleks võimalik ülemtrükivalitsuse peale mõju avaldada, et ta Tartu tsensori kitsust vähe laiendaks? Ehk katsuks ommeti Soomes trükkida, kus tsensuriolud vabamad?“

Abi tuligi Soomest.

29. noov. 1860 kirjutab Schiefner: Soome tuttav vanavarakorjaja David Emanuel Daniel Europaeus annud nõuu „Kalevipoega“ Kuopios P. Aschani juures trükkida lasta. Seal tehtavat odavamalt tööd, kui mujal Soomes.

Sellest nõuust hakatakse südikalt kinni.

Enne kui Aschaniga lepingut tehakse, aetakse aktsiate asi joonele. 21. weebr. 1861 teatab Kreutzvald, et ta 45 aktsiat juba ära paigutanud, ja loodab ka viimaseid 15 ära mahutada. Kuopioist tellitakse trükiproov. Teksti tehakse trükivalmis. Kaks raskust seisavad siin tee peal risti: Mis peab Eesti rahvas sisuliselt saama, mida mitte? Valjud moralistid nõuavad, et kõik looduskasvuline (Naturwüchsige) ja ropp (Zotige) välja heidetaks; näituseks ernesuurtüki-lahing (Erbsenkanonade) ja Raudoja hallika tekkimine. Kreutzvald on selle vastu. Sarnased roppused ei pahanda eestlast. Naturalia non sunt turpia. (21. II. 1861.) Siiski annab ta targu järele ja lükkab kommisitamisekiivid kõrva. Aga hästi ettevaatlikult ja mõõtu pidades, et mitte ilmaasjata lugulaulu lühendada. „Jüripääva hommikul“ 1862 seletab tema J. Hurtile: „Et nüüd mitte enam võimalik ei oleks Teie soovimist lühenduse läbi täita, kui ma seda ka tahaks teha, aga mis teie Lõnnroti „Kalevala“ lühendusest arvate, ei või mina omalt kohalt mitte kiita; nõnda samati on Soome maal ja Peeterburis minust targemad mehed seda lühendust ühest suust laintud, sest et sellega palju ilusulgi loodud lapse seljast maha on kitkutud. Mina ei ole Kalevi poea küllest mitte muud

midagi maha võtnud, kui need paar pisukesed tükid, mis roppuks tuleb arvata, ja selleks ei kõlbanud, kui raamat iga ühe kätte kahjuta pidi minema. Püksituule sõit on üks nali, mis ei meie ega targemagi rahvale, kui rahva raamat (Volksbuch) viga ei tee: see on kui üks terve loodud kasu, mis omal kohal võib seista“.

Teist raskust valmistab keel ja õigekiri. Kummaski ei ole Kreutzvald meister. Rahvale peaks keeleliselt puhas ja õigekirjaliselt järjekindel väljaanne pakutama. Aga grammatika ja õigekiri on võimud, kellega Kreutzvald eluaeg otsa on maadelnud, ilma et neist jagu oleks saanud. Mitte nagu ei mõistaks tema Eesti keelt. Tema kõneles seda keelt kui oma emakeelt ladusaste ja soravalt. Sõnavara ja kõnekäänude rikkuse poolest ei ole senni veel ükski teine kirjamees teda üle löönud. Aga kui tema kirjutama hakkas, siis lipsasid siin ja seal jämedad grammatikavead paberile. Õigekirjas oli tema F. R. Fählmanni ja G. Schüdlöffeli kõrval esimene, kes Soome viisi vastu võttis, mida Eduard Ahrens oma grammatikas soovitas. Aga nüüd läks tema kiri, segu vanast ja uuest ehk uue karrikatura, veel õige segaseks. Nii kaua kui sõber Fählmann elas, katsus see teda vähegi vaos hoida. Ikka ja ikka jälle püüab tema Kreutzvaldile keeleviperusi selgeks teha ja õiendada. Meelepahaga kirjutab tema 3. jaan. 1842: „Minna kardan, et Sina ka ütled: minna kartan“. 3. juunil 1848 tõreleb tema: „Kirjuta, kuidas Sa tahad, aga kirjuta järjekindlalt!“ Pikk kiri 5. juunist 1849, kus Fählmann juba „tõsiselt haige oli“, on tervelt Kreutzvaldi keeleeksituste vastu sihitud, mida tema raamatust „Ma-ilm ja mõnda, mis seal sees“ tabanud. „Siin antakse mõtlejale lugijale palju ainet uueks mõtlemiseks. Keelerikkus üllatab. Kas need ei ole kaks asja, mis Sinu raamatu Eesti klassikaliste vaimusünnituste sekka seab? Mis aga kuulub veel klassikalisesse kirjandusesse? Ma arvan: keelepuhtus ja kõigi järjekindlusetuste eemalhoidmine“. Kreutzvaldi keel aga tuletab Fählmannile toredat meest meele, kelle toredust tähtsuseta pisukeste asjade tähelepanematus ära varjab: „Mis tal kalleve kuest kassu, künarnukkad irvitavad ja mõnni nõöp ulgub pikka nidi otsas; uhked sammeti püksid jallas, aga reite vahhel särk välja rippumas; iilgavad kennad sapad jallas ja varbad väljas; ja kas sa kübbarat ei näe, aina illus ja modus, agga veer on katki murtud ja pessast kippub juukse salk välja“. Ahastades hüüab Fählmann: „Mikspärast ei mõtle sa kord ka keele üle järele?“ Varsti vaikib hoiataja suu surmas ja ebausku võtab maad, et Kreutzvald koguni suur Eesti keele tundja olevat. Vahel uskus ehk Kreutzvald isegi seda legendat, aga nüüd, kus ta oma kallimat vara, „Kalevipoja“ lugulaulu, Eesti rahvale

tahab kinkida, ärkab tema südametunnistus ja ta otsib abi-meest, kes keelt puhastaks ja õigekirja kohendaks. Siin tunneb Kreutzvald elavamalt, kui muidu, oma abitumat seisukorda. Siin ei ulata enam igapäine rahvakeel, siin on tema „laulu-seppade“ vananenud keeli proosajuttusid ja meelemõlgutusi kirja pidanud panema. Ükski grammatika ei anna seks juhastust. Ajalooline Soome-Eesti keeleteadus uinub alles, mis ära näitaks, kuidas vanad vormid on tekkinud ja mis seadustejärele neid võiks luua.

Päästjaks pakub temale ennast akademikus J. F. Wiedemann. Aga tema on peaaegu Kreutzvaldi otsekohene vastand: imesügav keeletundja theorias, praktikas väetim, kui külakoolipoiss. Aga ta vaatab siiski teksti läbi ja kiidab tema heaks. Vähemalt rahustab teadmine, et kuulus keeleuurija tema keelega rahule jääb.

Ka muud takistused sulavad. Viimased aktsiad on ära jaotatud: 3 meest à 10 aktsiat, 3 meest à 5, 15 à 1, neist 12 Tartus; 6 aktsiat on raamatu eksemplaride peale võetud, ette-tellimistest saab teist pooltosinat aktsiat katta. Aga mitmeti petavsd teda lootused. Esimeses reas oli tema kirikuõpetajatelt sellepoolest abi oodanud. Aga 23. apr. 1862 kurdab tema J. Hurtile: „Kui ma mineval aastal mõne tuttava kiriku õpetaja läbi Kalevi poega lasin kuulutada ja seda tellijatele kõige ülemalt poole rubla eest lubasin anda, ilma et kellelgi kopikat oleks olnud ette maksta: mis Teie arvate, mis sest kuulutusest vilja tõusis? Põlva kihelkonnast anti ülesse 9, Tõrmast 10 ja Maarja kihelkonnast ka 10, se oli üleühtsa 29 tahtjad. Kanepiste kihelkonnast, kus osalt kaunist viisakat rahvast ja mõnda raha meest leitakse, ei tulnud mitte ühte ainust, ja mõned teised õpetajad põlgasivad ise seda veiket vaeva, et minu palve peale vastust oleksid annud. Aga et enne seda juba trükkimine alustatud oli, ei võinud ma asja enam poolele jätta, sest pooliku trüki kulu pidin ma õiguse pärast muidugi maksma“. Veel kibedamalt kirjutab Kreutzvald 3. märtsil 1862 Juhan Weitzenbergile. Aga selle vastu rõõmustatakse teda teisalt ootamata osavõtmisega: Üks Viljandi raamatukaupmees lubab „sellest suurepäralisest tööst“ („von diesem herrlichen Werke“) esimesel aastal 100 eks. ära müüa. Trükk võiks alata, mis sügiseks 1861 valmis peab saama. Esimesi trükiparandusi loeb lektor Ahlqvist, à 50 kop. poogen. Paber saab valgem, kui Tartu kahekeelsel väljaandel. Pühalikult kirjutab Kreutzvald 7. märtsil 1861 Schiefnerile: „Täna 28 aasta eest tulin mina Võrusse. Nüüd sellamal päeval rändab Kalevipoeg Võrust välja“.

Jällegi tuleb takistusi: Tähe õ muretsemine kestab trüki-kojas 5 kuud, Alles 2. sept. 1861 saab Kreutzvald esimest

korrekturapoognat näha. Uueste tõstab lootus tiivu. Kui Kreutzvald „Kalevipoja“ teise poole, mis alles nüüd Laakmanni trükikojast roomab (kriecht), Demidovi auhinna saamiseks sisse saadaks, et rahvaväljaande trükikuludeks raha antaks? (Schiefneri kiri 4. okt. 1861). Kahepäevase sisemise võitlemise järele saadab Kreutzvald tõeste töö pealinna. „Ei lüüa küsiale suu peale, aga — võtjale lüüakse käe peale“. Schiefneri soovil jääb asi katki. Kreutzvaldi ei kurvasta see sõnum. „Teilt ja Wiedemannilt oli see sõprus küllalt, et Teik esimene kord nõrgal tööle auhinna muretsesite“ (18. okt. 1861). 20. dets. 1861 läheb Eesti väljaande teksti lõpp, nimeleht ja „Eessõna“ Kuopiosse: „Raamatu väljaandja . . . arvab seda tööd endale kõige ülemaks, mis ta tänini Jumala helduse läbi oli jõudnud toimetada“. Jüripäevaks 1862 peab trükk valmis saama. 7. apr. 1861 jõuab Kreutzvaldi kätte lõpupoogen. Aschanile maksab ta töö ja paberi tasuks 235 rubla; 17¹/₂ rubla eest, mis veel saada, võtab trükikoda 50 „Kalevipoega“. Müügihinnaks on 50 kop. määratud, raamatukauplused ise maksavad 40 kop., hiljem 36 kop. Valmistamiskulud tulevad 33—34 kop. eksemplari peale. Vaheltkasu läheb aktsiate protsentide katmiseks.

Aga nüüd jääb tsensor magama.

„Jüripäeva hommikul 1862“ teatab Kreutzvald J. Hurtile: „Nüüd on trükk valmis ja esimene läkitus võiks tuleval kuul siia jõuda, kui teda Peeterboris tõlnerid ja kirjakohtsejad (Censur) üle liig kaua kinni ei pea. Seadust mööda peavad kõik Soome maal trükitud raamatud nõnda kui need, mis võõralt maalt tuuakse, tolli ja tsensori sõrmi puutama, enne kui müümise luba on saanud“. Maikuu keskeni ootab Kreutzvald: tsensor magab ikka alles. Siis käriseb kannatus 16. mail palub ta Schiefneri, et ta teda üles raputaks. Aga Tallinnast mitte ainumat ettetellijat! Niisama vähe tellivad talupojad Tallinna lausal maal. Vähem vaesuse pärast, kui usulise voolu — Herrnhuti — mõjul, mis kardab, et inimene oma hingeõnnistuse ära pillab (verschertzt), kui ta ilmalikku raamatut loeb. Liivimaad kiidab Kreutzvald kirjas Schiefnerile 25. juulil 1871. Iseäranis Viljandimaal ja Otepää kihelkonnas loetavat palju ilmalikku kirjandust. „Sealt on ka Kalevi poeg ja Eesti rahva Ennemuistessed jutud oma lugijate ringid leidnud“. Kõige enam laotavad „Kalevipoega“ laiale — mõisnikud. Üks hra v. Rennekampff tellib oma teenijatele 50 eks., üks hra v. Wahl seksksamaks otstarbeks 25 eks. (Kreutzvald Schiefnerile 22. aug. 1862.) Niisama teatab A. H. Neus 2. märtsil 1864, et Tallinmaal kõige rohkem mõisnikud „Kalevipoega“ ostavad ja oma perele välja jagavad.

Alles 12. juunil 1862 võib Kreutzvald „Kalevi poja, ühe ennemuistese Eesti jutu“ esimesed valmis eks. välja saata. Nii oleksime meie võinud „Kalevipoja“ 50 aastase ilmumise juubelit ka tuleval aastal pühitseda. Meie oleme tänavuse aasta valinud, sest et esimene, kahekeeleline, trükk juba sügise 1861 ilmus. Ringkonnad, kes mälestusepiduga tänavu toime ei saanud, võiksid seda veel tuleval suvel teha.

Pühalikult lisab Kreutzvald esimeste eksemplaride ekspedimisel juure: „Kalevi poeg on juba teekepi kätte võtnud, sest selle kuu 12. päeval läksid 100 kergelt köidetud eksemplari Tartu, täna hommiku vara üks väike osa Võru raamatupoodi. Annaks Kõigekõrgem, et Eesti käsi oma esimese võtmisega õnnistusriikka mõjuga oleks, et temal õieti pea teisi päästvaid inglid järele tuleks!“¹⁾

Teised päästvad inglid on senni alles tulemata. 50 aastat on mööda veerenud. Kreutzvaldi „Kalevipoeg“ on ikka veel Eesti vaimu ainus suurtöö, mis jälgi on ajanud, sügavaid jälgi. Neid jälgi mööda on Eesti kirjawara siiamani käinud. Kreutzvaldi „Kalevipoeg“ on esimeseks ja ainsaks Eesti vaimu avaldajaks saanud, mis Eesti nime üle kitsaste piiritulpade kaugele on kannud. Ja ilmugu ka teisi päästvaid inglid — meie ootame neid, meie igatseme neid jänuneva hingega — vaimukamaid, kaunimaid, teiseks „**Kalevipojaks**“ ei võt nemad mitte saada.

Esimeseks hüüdjaks hääleks tühjas laanes, esimeseks virgutajaks surmaunest iseteadlikule elule, esimeseks teerajajaks pimedusest ja madalusest välja valguse ja vabaduse poole jääb Eesti rahvale, eestilisele kirjandusele **Kreutzvaldi „Kalevipoeg“** — *aere perennius*²⁾.

1) Saksa keeli algkiri on siit kohalt tume: „Möchte die höchste estnische Hand mit ihrem Erstgriff von segensreicher Wirkung werden, dass ihr recht bald andere rettende Engel nachfolgen würden!“ Vist on siia mõni kirjutuseviga juhtunud. Ma püüdsin mõtet nii välja koorida, nagu tõlkest näha.

2) Kestvam kui teras.

„Kalevipoeg“ rahvaeeposena ja kunstitööna.

Gustav Suits.

Kreutzwald ei ole Kalevipoega kunagi lausa rahvaeeposeks või epopeaks nimetanud. „Üks ennemuistene Eesti jut“ — nii loeme oma lugulaulu kaanelehel. Kuid juba enne selle trükist ilmumist, Fählmanni ja Schultz-Bertrami päevist saadik, on Kalevipoja loo kui Eesti rahva lugulaulu või kangelase-epopea peale vaadatud. Rahvaeeposeks, suureks lugulauluks on Kalevipoega õieti ka Kreutzwald mõtelnud, liiatigi et ta Kalevipoja ainete kogumise ja kokkuseadmise ajal sellele mõttekujutusest kantud arvamisele oli jõudnud, nagu oleks terve kangelaselugu aastasadade eest laulu kujul rahva suus elanud. Sellepärast ei kahelnudki ta lihtkõnelisi muinasjutu-katkeid, neid Kalevipoja loo peasjalikka materjalisid, rahvalaulu valemesse ümber valamast ega kartnud tööd, jõupingutust ega vaeva oma väga mitmesugusid, „tõe talust“ ja „võltsi vallast“ võetud aineid üheks rahvuslikuks lugulauluks kokku heietamast.

„Kalevipoeg on nii sisu kui vormi poolest Eesti rahva üdi, luu, liha, veri“, nii määrab lugulaulu esimese väljaande eessõnas Kreutzwald teatavasti ise oma seisukoha Kalevipoja kokkuseadmise-töö kohta ära. Ühes kirjas Koidulale kõneleb ta Kalevipojast jälle kui rahvuslikust eeposest. Tema tahtmine oli nõnda siis ikkagi Kalevipojas nii Eesti rahvaeepost kui rahvuslikku epopeat näha ja näidata.

„Selle poea jälgedele
Saavad jõed jooksemaie,
Laened merel läikimaie,
Tuulil pilwed tuiskamaie,
Õied tupesta tungima,
Linnud ladwissa laulema,
Käud kulda kukkumaie.
Seda nooremada poega,
Eesti endist walitsejat,
Kiidab laulikute lugu,
Tõstab wana jutusõna“.

(Kalevipoeg, II, 74—84).

Eesti rahva eeposena, niisugusena võetigi Kalevipoega kodus rahvusliku ärkamise ajal lõpmata kiidupasunat ajades vastu ja niisugusena on seda, olgugi vähe tagahoidlikumalt, ka võörsil tervitatud. Nii kirjutas näit. Kalevipoja Saksa keele tõlkija Julius Grosse; „Aga sel rahval, kelle rahvuslik enese-teadvus tänapäev, kui ka mitte kustunud, siis ometi mur-

tud näib olevat, oli peale oma rahvalaulu ükskord ka suur rahvaeepos — Kalevipoeg. Tänapäeval on sellest kangelasloost rahvasuus ainult veel koost lagunenud varemed, „varemed, mis terve loo suurust ja ilu enam aimata kui selgesti ära tunda lasevad“, nagu Kreutzwald ütleb. Tõepoolest tuleb nende varemete või riismete suurepäraselt olemusest ja luuletumast arvata, et see rahvaeepos mitte üksnes Soome kangelaste- ja maailmaloomise-loo „Kalevala“ vääriline ei ole olnud, vaid ka üleüldse teiste kulturirahvaste eepostega täiesti ühevääriline on olnud“. Iliase, Nibelungide ja Kalevala taoliseks rahvaeeposeks, rahvaluuletuseks, mis tehtud ei ole ega tehtud või saada, ajalooliseks tunnistuseks Eesti rahva endisest tähtsusest, Eesti rahva elu-olu peegliks, Eesti rahva ausambaks, Eesti rahva kandjaks ja kaitsjaks, Eesti rahva kaljuks tormises meres, ja nõnda edasi, on Kalevipoega Eesti rahvusliku ärkamise-aja kevadine vaimustus ülistanud.

Kuid tähele panna tuleb, et selle kalju rahvalikka alusid Kalevipoja kokkuseadja ise oma viimastel eluaastatel teatud mõttes „õõnistama“ kippus, seletada püüdes, et Eesti rahvas niisugust Kalevipoega iialgi ei ole loonud, nagu tema selle kaheskümnnes laulus on maailma saatnud. Kreutzwald, see „vana kangekaelne“, nagu ta ennast oma kirjavahetuses Koidulaga nimetab, lõi oma töö rahvalikkude aluste üle kaksipidi mõtlema just siis, kui Kalevipoja esialgsed mahakiskumised kodumaa mitte-eestlaste poolt „tühjadele kiitustele ja auustuse näitustele“ (Kr. sõnad) nii oma- kui väljamaalaste poolt olivad maad annud. Kalevipoja imetlusega täidetud kodumaa laste poolt ei pandud Kreutzwaldi kahtlemisi omfeti nagu tähelegi. Neid seletati lihtsalt lauluisa vanuse nõtruse märgiks. Ja tõepoolest: missugune enese-vasturääkimine, otsekui ühte nõusse heitmine oma „vastanikkudega“! Just sellepärast, et lugulaulu rahvasuus valmina ei olnud leitud, just Kreutzwaldi kokkusulatamise, ümbertöötamise ja lisanduste pärast ei olnud Kalevipojale mõnelt poolt rahvaeepose ehtsuse tunnistust tahetud anda, ja see oli teatavasti Kreutzwaldi röömu omast tööst selle valmimise ajal rohkem rikkunud kui miski muu.

Vasturääkivad ja kõikuvad ei ole Kreutzwaldi enese otsused Kalevipojast mitte ainult rahvaeeposena, vaid ka kunstitööna ja luuletootena üleüldse. Kuna ta seda tööd enesele korra „kõige ülemaks arvab, mis ta tänini Jumala helduse läbi oli jõudnud toimetada“ (vaata praeguse Kalevipoja väljaande eessõna), lausus ta teisekorra, et ta rahustatud on, kui tal ligikaudugi on õnnestanud rahvalaulu tooni tabada, „luulest ei või muidugi juttu olla“ (kirjäs Sachsendalile). Kolmanda korra tunnistas ta jälle (kirjäs Schiefnerile): „Mõned paigad, seda

Julgen ma siin tingimata lausuda, on mulle nii hästi õnnestunud, et neid kõige paremate Eesti rahvalauludega võib rinnu panna, teised paigad selle vastu on nõrgad, kolmandad on täiesti nurjaläinud“.

Viiskümmend aastat on nüüd Kalevipoja ilmumisest mööda veernud. Kalevipoja poolt ja vastu ei ole mitte vähe kõneldud ja kirjutatud. Kalevipoja ümber on koguni terve väike oma- ja võõrakeelne kirjandus tekkinud. Aga veelgi ei ole meie lugulaulu kokkuseadmise, selle põhjuslaadi, selle rahvaliku ehtsuse või estetilise väärtuse kohta viimast sõna öeldud. Veelgi kestab Kalevipoja põhjusküsimuste kohta otsustamata selgusetus, veelgi jätkuvad risti üksteise vastu käivad vaidlused nagu lugulaulu ilmumise päivil. Karedaid ja leppimata märkusi, nagu omal ajal Ahrens, lausus alles tänavu kevadel Kalevipojast hra Leetberg. Aga selsamal ajal kuulsime Kalevipoja kohta Ungarist ülistavaid otsusi.

Keda uskuda? Missugust seisukohta võtta?

Helsingis juhtusin ma kevadel kahe eksami vastu valmistava Soome koolitüdruku kaksik-kõne tunnistajaks: küsimus oli rahvaeepostest. Üks käskis teist kõik need rahvad üles arvata, kel rahvaeeposed on. Teine algas; Hindulastel Mahabharata, kreeklastel on Ilias, sakslastel on Niebelungenlied, skandinavlastel on Edda, prantslastel on Chanson de Roland, soomlastel on Kalevala... ja eestlastel on Kalevipoeg“. — „Ei“, vaidles esimene: „Kalevipoega ei või rahvaeeposte hulka arvata“. — „Tuleb arvata“, pani teine vastu. Tütarlapsed ei võinud kokku leppida. Üks ähvardas teist eksamil läbikukkumisega. Ma avasin nende õperaamatu ja lugesin: „Soome rahva-epopeega ligidalt sugulane on eestlaste Kalevipoeg, mis osalt ometi lihtkõnelistest rahvajuttudest on jäljendatud ja õieti kokkuliidetud eeposte hulka tuleb lugeda“. Selgesõnalist kostust küsimuse peale: kas on Kalevipoeg rahvaeepos või mitte, see Soome koolitüdrukute õperaamat ei sisaldanud.

See ebamäärasus ja poolikus on karakteristlik Kalevipoja põhjusküsimuste erapooletutele otsustamise-katsetele üleüldse. Paar näitust kõige paremast Kalevipoja kirjandusest. Tuletame meele akademikuse Schiefneri ja Wiedemanni ühise otsuse Kreutzwaldi Kalevipoja kohta: ka selles positiivilises mõttes antud heaksarvamises, üleüldiselt vaadates asjalikus ja õiglasel, ei leia me mingi otsejoonelist jaatamist või eitamist, mingi kindlasti väljaõeldud hindamist. Kalevipoeg ei olevat Ilias, küll aga põhjapanev töö Eesti kirjanduses ja oma mõju poolest Iliasega võrreldav. Kalevipoeg ei olevat küll vaba praeguseagis-

test elementidest ja eepilise jutustuseviisi vastu eksivatest käändudest, kuid sellegipärast tulevat seda rahvalikuks tööks pidada täis Eesti elutarkuse kosutavat rikkust. Soomlane U. Karttunen on Kalevipojast mõne aasta eest terve väitekirja kirjutanud ja peaaegu rida realt katsunud ära näidata, mis selles rahvalaulus jätkusid, kui palju muinasjutu aineid ja kui palju Kreutzwaldi oma leidub. Aga ka tema uurimine, nii otsustavaks teoseks kui seda Kalevipoja kokkuseadmise küsimuste objektivilise valgustamise poolest tulebki pidada, ei sisalda mingi sügavamale tungivat, lõpulikku analüüsi või avaramasse vaateringisse seatud sünteesi meie luulehiiglase olemuse äramääramiseks. Selle asemel heidab Karttunen, lõpulikkude järelduste eest kõrvale hoides, oma Kalevipoegin kokoonpano lõpupeatükis ainult lühikese pilgu selle rahvusliku äratuse peale, mida lugulaulu ilmumine Eestis sünnitas.

* * *

„Eesti Kirjanduse Selts“ on nende ridade kirjutajat kutsega austanud, käesoleval pidulikul Kalevipoja mälestuspäeval üheks teejuhiks olema meie lugulaulu mitmesugusid, enamasti veel lõpuleviimata küsimusi käsitades. Iseäranis on mind palutud Kalevipoja esteetilist ja kunstilist külge silmas pidada. Kalevipoja kui eepose stiili, keele, värsitehnika, kompositsiooni, isikute ja looduse kujutuse, lüüriliste meeolude, ühesõnaga Kalevipoja kunstiliste iseäralduste ja esteetilise väärtuse vaatlemine on kahtlemata küllalt nõudlik ülesanne ühe kõne, ühe esituse jaoks.

Kuid rahvaeeposeks peetud lugulaulu kirjandusliku väärtuse ja tähenduse hindamine on nii ligidalt ühendatud selle arvatava kollektivilise kunstitöö rahvaluule aluse äratundmisega, et ma ka omalt poolt sellest Kalevipoja alguslikust ja kõige enam vaidlusealusest küsimusest peatamata ja selgust nõudmata mööda ei saa. Juba puhtasti esteetilise huvituse seisukohast on Kalevipojas tarvitatud rahvalaulude ja muinasjutu-ainete loomuse tähelepanemine, nende loojate luule-ilma lahutamine Kreutzwaldi omast ning lõpuks kummagi ulatavuse äramääramine tähtis ja tarvilik.

Kõnelisele esitusele on aga aja ja muu poolest kitsad piirid pandud. Sellepärast ei või siin mingisugune põhjalikumalt üksikasjadesse minev Kalevipoja hindamise-katse küsimusessegi tulla. Ma tohin austatud kuulajaid ainult väikesele jalutusekäigule paluda läbi Kalevipoja laulva metsa, väikesele ülevaatlikule teekonnale läbi eelpool kirjeldatud küsimuste rägasku. Meieaegse rahvaeeposte uurimise resultatisid tähelepanes ja meie kainemate kodu- ja väljamaaliste Kalevipoja

tundjate otsusi abiks võttes olen sellest rägastikust katsunud mõningaid sihtjooni läbi ajada. Järgnevad harutused, paberile pandud käesoleval mälestusepidul esitamiseks, on välja kasvanud ja tõeksarvamiseks tihenendud minu aastate jooksul tuntud isiklikust tarbest Kalevipoja keerdküsimuste kohta seisukohta võtta — need on sündinud küsimistest ja kahtlemistest, nõnda siis mitte nõudlikkusest või tahtmisest Kalevipoja kohta viimast sõna ütelda. See ei olekski praegustel eeltingimistel veel võimalik.

Ühe asja kohta ei tarvitse kahtlust olla. Kalevipoja otstarbeks oli teatud mõju avaldada, ja see otstarve on kätte saadud. Kreutzwald kirjutas ühes kirjas Koidulale 1868. a.: „Eesti rahva seie aeani jalgade alla tallatud ja mitmel viisil sõimatud nimi on nende vanade mälestuste läbi ühekorraga auunimeks saanud, mis, kui ükskord rahvas targemaks lähäb, neid saab tõstma ja seeks tegema, et tõplase kombel oma sugu ja sündimist ei hakka teiste ees ära salgama.“ Haritud klassid kodu- ja väljamaal, Kalevipoja kaudu kuulda saanud, et orjaval talupojarahval lugusid on, mida vaimustatud folkloristide otsuse järele peaaegu Nibelungenliedi vääriliseks eeposeks on võidud kokku liita, tundsid esimest korda tõepoolest miskisugust huvitust ja lugupidamise hakatust selle alatuks peetud rahvakillukese tunde- ja mõtteelu kohta. Eesti rahva enese vaimuelule andis Kalevipoja ilmumine hoopis uue sihi. Teadmine, et eestlased rahvaeepose omanikud on, vaimustas, tulistas ja julgustas — ilma Kalevipoja nõia- võimuta ei oleks Eesti rahvuslikku liikumist iialgi niisuguse hoogjõuga võinud tekkida. Kas see liikumine küllalt sügav oli, kas Kalevipoja mõju Eesti keele ja kulturi peale igas asjas heategev oli, kas Eesti ärkamiseaja vaimustus Kalevipojast mitte ka palju liialdusi ja vildakaid arvamisi kaasa ei toonud, see on teine küsimus. Tõeasi on aga igatahes see, et Kalevipojas elusäde peitus, mis tuhandetesse meeltesse mõjus, et Kalevipoja võidukäik inimesi orjapõlve unest ärkama ja nimeta maarahvast mitmesuguste maakonnaliste lahkpüüetega eneseteadlikuks Eesti rahvaks kokku liituma ajas.

Kui ka Kalevipoja otsekohest tundmist rahva sügavamatest kihtidest asjata võib otsida, Kalevipoja ajajõud Eesti rahvusliku liikumise ulatavuses on ometi keelmata. See liikumine on, loodan ma, nüüd juba küllalt tugevaks ja küpseks saanud, et Kalevipoja uurimist kõige kainusega ja teadusliku erapooletusega võib ette võtta. Edaspidigi maitskem ja rõõmusetagem sest, millest meie lugulaul ilusat ja luulelikku sisaldab. Kuid ärgu kardetagu enam 50 aastat peale lugulaulu ilmumist avalikult tunnistada, et Kalevipojas nagu kõiges muus

hea halvaga on segatud, ja et tähtis on nende vahel vahet teha. Ärgu peetagu enam kinni sellest mõnel pool veel valitsevast ekshiarvamisest, nagu piisaks Kalevipoja paljas rahvaeeposeks väljakuulutamise selle teaduslikku uurimist meie vanavara-korjanduste ja teiste rahvaeeposte valguses tühjaks tegema, või nagu oleks Kalevipoja algupära ja kokkuseadmise küsimuste kallal juurdlemine omane meie lugulaulu lugupidamisele kahju saatma. Esimene kriitikata Kalevipoja vaimustus ei ole 50 aastat peale lugulaulu ilmumist lihtsalt enam võimalik. Rahvusliku ärkamiseaja vaatlemise viis tundub praeguse põlve meelest ajalooliselt. Praegune folklore ja estetika teadmiste poolt teritatud aeg ei seisa Kalevipoja ees mitte ainult imetleva, aga mitte ka ainult mahakiskuva, vaid küsiva, arvustava, võrdleva ja selgust otsiva pilguga.

„Võtkem tõe voli, vanad varjud!“

(Kalevipoeg, „Soovituseks“.)

Mis teatakse praegusel ajal rahvaeeposte sündimisest? Tuletan meele kõige pealt seda tuttavat tõeasja, et eepoea sugugi eepilise luule kõige vanem algkuju ei ole. Nagu kõikide rahvaeeposte lähem uurimine on näidanud, on need igal pool kokku pandud vähematest eepilistest, sagedasti pool-eepilistest, pool-lüürilistest lauludest. Üksikud laulud on siis paigast paika ja põlvest põlve rännates ikka laialdasemateks jutustavateks jäksudeks arenenud ja ikka rikkalikumaid muinasjutu-aineid oma ringisse tõmmanud. Hiljemad laulikud ehk rhapsodid on neid jutustavaid laulujäksusid veel rohkem täiendanud, välja ehtinud ja ühendanud, ja seda mööda, kuidas rahvaliku lugulaulu traditsioon kustub, esinesivad kollektiviliste eeposte toimetajad, kokkuliitjad ja ümbertõstajad. Need alles on meile tuttavate lugulaulude viimase kuju annud: Homeros Iliase, Lõnnrot Kalevala ja muud lugulaulude viimased kokkuseadjad teiste rahvaeeposte praeguse kuju.

„Tihti kiidetakse meie rahva luule-andi suureks. Laulusid on meie rahva keskel tõesti tuhandete kaupa loodud ja need annavad oma jagu tunnistust meie rahva luuleanni kohta. Laulude loomisega aga ei ole meie rahva lugude loomine sammu astunud“ (M. J. Eisen: „Kalevipoja esi-isad“, lhk. 5). Kui meie kord rahvaeepose omastame, siis peaks loomulikult kangelaselaulu rikkalikku arenemist rahva keskel oletama, peaks vähemalt miskisugusid pikemaid eepilisi laulujäksusid oletama. Mis õpetab meile aga Eesti rahvalaulude ja rahvalaulu-kogude tähelepanemine? Seda, et eestlastel küll luuleosavust on olnud, kuid mitte eepilikkude laulude loomiseks. Eesti kangelaselugude produktsioon on äärmiselt nõrk, Eesti

eepos suuremas stiilis puudub täiesti. Prof. Krohn tähendab omas uurimisetöös: „Kalevalan runojen historia“ (Kalevala laulude ajalugu, lhk. 321): „Laulude jäksuks või tsükluseks liitumise eeltingimiseks on tegelane, kes sündmuste vaheldusel alati sama on Eesti lauludel ei ole muud ühist tegelast kui laulja oma „mina“, kes küll oma meeoleolu lihtsaks jutustuseks enesest võib septseda, kuid kes subjektivilisena ja lüüriksena sugugi võimeline ei ole paljuosalist eepilist laulu-jäksu kandma.“ Silmitsege meie rahvalaulusid lähemalt. Teie leiate kümne hulgast tõepoolest vaevalt ühe, kus mitte lüürikselisest „minust“ juttu ei oleks. Eesti traditsiooni kuju rahvalaulus on üldiselt kas lühikene lüürikseline või poollüürikseline, pool-eepiline üksik laul. Ainult setukesed on Eesti laulu-alal eepose algastmeni jõudnud. Kuid nende „vana, väga pika laulu“ tegelaseks on Jeesus ja Maarja, mitte Kalevipoeg või mõni muu kodumaaline kangelane. Ja setudegi vähene püüe mõningaid laulusid Jeesusest ühendada ei ole kompositsiooni poolest mitte hästi õnnestanud. „Laulud on iseenesest küll ülikaunid“, lausub ka prof. Krohn oma „Kanteletare uurimistes“ (Kantelettaren tukimuksia), „kuid nende liited on aitamata lödvad.“

Rahvaeepose sünnitamine on eestlastel nõnda siis üle jõu käinud. Kreutzwald on meid vähe kunstlikul teel katsunud wärsimõõdulise rahvaeepose omanikuks teha. Kreutzwaldi käsitus Kalevipoja loost õigustas teda hingeeluliselt teatud mõttes ometi suure rahva-lugulaulu kokku-seadmist ette võtma. Tema leidis eest tõsise varanduse Eesti rahvalaulusid; kui need ka, niisamati nagu proosa-jutud Kalevipojast, pikemaid jutustavaid jäksusid ei sünnitanud, Pihkva pool teati ometi öelda, et lühikesedki laulud „ühe vana, väga pika laulu“ sõnad olla. Kalevala ilmumisest ja Fählmannist saadik oli rahvaeepose jälgede otsimine Eestis päevakorral: ei olnud siis ime, kui Kreutzwald „vana, väga pika laulu“ riismed proosas leiduvate Kalevipoja lugudega ühendusesse pani, esimeses joones vist küll paigaliste juttudega iseäralikkude looduse-nähtuste seletamiseks, milledega Kalevipoja kui hiiglase nimi sagedasti oli liitunud. Nähti seda, mida näha taheti. Pealegi olivad tolaeagsed mõõduandvad rahvaluule kogujad ja uurijad, vennaste Grimmidega hakates, üldiselt selles arvamises, et muinasjutud millegi poolest vanadest jumala- ja kangelase-lugudest lahku ei lähe. Nende kõikide põhjaks on, nii arvati, ühine põliselt vana mütoloogiline pärandus. Sellepärast võib üks teist küllalt täiendada. „Muinasjutud on ainult mütologia uueaegne rahva murrak,“ kirjutas kuulus võrdleva mütologia ja rahvaluule uurija Max Müller alles läinud aasta-

saja 70-datel aastatel. Vanemate folkloristide käsituses muutub rahvalaulude ja muinasjuttude ala seda suurepärasemaks, mida kaugemale meie ajas tagasi läheme. Mida enam meie aga pragusele ajale ligineme, seda kehvemaks, katkelisemaks ja hõredamaks muutub rahvalik mõttekujutuse maailm. Nende vaadete mõju all arvas siis ka Kreutzwald enesel õiguse olevat Kalevipoja kohta lausuda, et see lugu — kord kuninglik ehitus — enne kirjanemist oli kui vana lagunenud hoone, millest palju muud ei olnud järele jäänud kui mõned riismed ainult. „Endise kuningliku koja plaanist ja tegumoest ei olnud riismekestgi.“

Soome-Eesti rahvalaulude maateaduslik uurimine näitab ometi, et meie lühikestest lüürilistest, eepilistest ja balladitaolistest lauluainetest alles Põhja-Karjalas — laulude rändamiseteel lõpul läbi Ingeri ja Karjala — toredad kangelaste lood on tekkinud. Mütoloogilised isikunimed sellel Soome-Eesti ühendatud laulumaade kõige põhjapoolsemal alal, kuhu Krohni teoria järele teine lauluvool Lääne-Soomest Savo, Lõuna-Karjala kaudu liikus, — nimed niisugused nagu Väinämöinen, Ilmarinen, Lemminkäinen, Joukahainen, Sampo jne. tõmbasivad Eestis eraldi olnud lauluaineid Karjalas nagu keerdu kokku, nõnda et meie algupärastest lühikestest luuleriisemetest pikki Kalevala laulujäksusid sündis. Nende arenemine Venekarjalas jätkus kuni Lõnnroti päevini. Lõnnrot, „Kalevala rahvalaulikutest viimane ja kõige suurem“, oli isegi alles arvamisest, et kui Kalevala laulusid mõni sada aastat varem oleks koguma hakatud, siis saak poolegi nii suur ei oleks olnud. Meieaegne folkloristiline uurimine on Lõnnroti, mitte Kreutzwaldi aimamise laulude arenemisest tõeks tunnistanud.

Kui Lõnnrot Karjala taatide lauluühenduste järele käies oma Kalevala esimest kokkuseadet (Runokokous Väinämöisestä) ühte liitma hakkas, olivad tema jaoks rahva poolt kõik eeltööd peajasjalikult juba tehtud. Lõnnroti tarvitatud Kalevala ained olivad kõigepealt värsimõõdulised. Lõnnrotist teame ainult ühe ainsa erakorralise juhtumise, kus ta lihtkõnelise rahvajutu rahvalaulu veereteks on ümber valanud, ja seegi üksik erand leidub Kanteletares, mitte Kalevalas. Karjala laulikud olivad Kalevala laulumaterjalisid juba niipalju kokku sõlminud, et Lõnnrot rahvalaulikute poolt sündinud rakendust oma kokkuseadmise töö juhiks võis võtta. Muidugi korraldas, sobitas, aetas ja sulatas ka Lõnnrot Kalevala aineid mitmeti oma heaksarvamise järele kokku. Näit. on Kalevala nimetus Soome rahvaluules võrdlemisi haruldane: seda ei leidu Soome rahvaluule-kogudes sagedamine kui ühes balladitaolises laulus, ühes nikastuse-sõnas ja mõnes pulma-

laulus. Kalevala kalevlaste asupaigana on Kalevala nimelise lugulaulu kõigis ettetulevates paikades Lõnnroti poolt paigale sobitatud. Või jälle Kallervo lugu. See on Lõnnroti korraldava käe kaudu mitmes kohas rahvalaulust lahku mineva sihi ja laadi saanud. Ka Lõnnrot ei olnud üleüldiselt mitte päris vaba kalduvusest Kalevalat, nii palju kui võimalik, paganaaegiste mütoloogiliste nimede ja omadustega välja ehtida ja laulude sisu peenendada. Kuid tähele panna tuleb, et Lõnnrot ikkagi rahvalaulu ja rahvalaulukute poolt antud raamides püsib, et ta rahvalaulusid kunagi ümber ei töötanud, veel vähem mütoloogilisi nimetusi välja ei mõtelnud. Kui Soome eepos rahvalik on, siis on ta seda sellepärast, et selle kokkuseadja isik oli, kes ennast loomusunnilikult selle kollektiivilise luuletöö rahvalikkude tunnete ja nõuete alla andis. Tema ei olnud mitte isikuline ja loov luuletaja, vaid reprodutseeriv, kokkusulatav laulude ühendaja, väga ligidal Karjala rahvalaulukutele.

Üsna teises vahekorras rahvaluule vastu oli Kreutzwald Kalevipoja kokkuseadmisel. Tema oli luuletaja, aga temal puudusivad Vana-Eesti kulturist väljakasvava rahvaeepose kokkuseadmiseks tarvilikud eeltingimised rahva enese poolt. Nagu eelpool juba kuulsime, ei tunnud Eesti rahvaluule pikemaid ühtekuuluvaid laulujäksusid. Kalevipojas tarvitatud rahvalaulud —

„Need on karjalapse laulud,
Teopoisite trallikesed,
Korrapiiga keerutused,
Wanaeide wokilaulud.

(Kalevipoeg XV, 17--20).

Karjapoisist ei ole pikkade jutustavate laulude arendajat; nad leppivad lühikeste lugude ja tundelauludega. Teopoisiks saades, teorjana raskes mõisatöös rühmates, ei jaksatud pikki värsimõõdulisi jutustusi kokku sõlmida, selleks ei olnud töösurve all ei rahu, ei aega ega publikumi. Pulmade ja pidude jaoks sepitseti kõikide orjaelu aselduste keskel peasjalikult lühikesi lüürilisi laulusid. Edasi olivad rahvalaulu kandjates Eestis enamasti noored neid ja naised, ka see asjaolu seletab nähtuse, miks meil kangelaselaulud puuduvad. „Örnem sugu teeb ainult nende asjadega tegemist, mis esimeses reas teda huvitavad,“ lausub meie auvääriline vanavara-uuriija M. J. Eisen („Eesti Kirjanduse“ Kalevala nr 1910). „Ehk kolmveerand osa Eesti rahvalaulusid võtab aluseks neid aineid, mis neil ehk noorikul kõige ligemal seisavad, kõige rohkem meeles mõlguvad, nagu näituseks armastus, kodune elu, pidud, pulmad, ümberkaudsed nähtused.“ Teistsugune oli lugu Kalevala

laulumaadel Karjalas. Seal olivad laulikuteks mehed, Karjala habenikud taadid, kes jällegi M. J. Eiseni sõnu tarvitades luule nii kõrgele tõstsid, „et Eestis sündinud saunamehe lapsest — rahvalaulust — kuningapoeg kuldses ja hõbedases ehtes aujärjele on astunud“. Karjalas ühines Eestist ja Ingerist tulevate lüüriliste ja lühikeste eepiliste ainetega Lääne-Soomest tulev rikkalik legenda- ja rüütliballadi-luule. Tuleb tähele panna, et keskajal, mil Soome praeguseni ajani ulatanud rahvaluule arvatakse peaaesjalikult arenenud olevat, Soome kõrgemate seisustegi kõnekeeleks kodune Soome keel oli ja et nende soomekeeliste ülimuste ja vaimulikkude keskel kahtlemata rüütliballadi kultiveeriti. Kõik see Vana-Soome luulevarandus, edasi kantud vabade Soome talupoegade poolt, arenes Karjala vaikistes, mustavates talumajades rohkete vanade paganaaegiste rahvamälestustega, kaugel suurtest igapäevase elu keskkohadest, pikkadeks, keerulisteks ja algupärasteks kangelaselugudeks. Need otsekui ootasivad oma kirjapanejat ja kokkuseadjat, ja see ei jäänud õigel ajal mitte tulemata.

Kreutzwaldil oli selle vastu tarvitada ainult teatud määr lühemaid, üksteisest lahus olevaid pool-lüürilisi, pool-eepilisi laulusid, milles harva mõni nimeline kangelane, kõige harvemini aga veel mõni nimeline Kalevipoja isik tegelasena esines. Tema päämaterjaliks olivad lihtkõnelised, paigalised ja võrdlemisi vähe arenenud rahvajutud Kalevipojast kui hiiglastest, ligidalt sugulased iseäranis tugeva poisi, kolme kasuvenna, vastase otsija ja vanapagana juttudega (Vaata U. Karttuse Kalevipoegin kokoonpano ja Eiseni Kalevipoja esisad). Need ja muud Kreutzwaldi tarvitatud proosajutud ei sünnitanud üksteisegagi mingi organilist ühtlust. Nende talupojalikult kohmakas, karenimlik ja burlesk ainek oli veel vähem kokkukõlas rahvalaulu õrnemate ja peenetundelisemate meeoludega. Lugulaulu 1907 värsireast ilmutas Kreutzwald esimeses Õpetatud Eesti Seltsi väljaandes ise umbes 8000 rida rahvalauluks. Kuid nagu Karttunen ja teised Kalevipoja uurijad tähendavad, ei esine ka need rahvalaulu-ained mitte niisugusel muutmata kujul, nagu rahvas need on laulnud. Kaugelt suurema osa lugulaulust on siis Kreutzwald ise värsidesse valanud. Tema on selles sagedasti õnnestanud. Mõteldagu ainult Kalevipoja „Sissejuhatuse“ üksikute, meile kõigile tuttavate ja armsate laulujätkude peale nagu: „Lehvi muiste mälestusi . . .“, „Kiirest kauvad meie päevad . . .“, „Rõõm ja mure kaksikvennad . . .“, „Kuulsin Mardust kiljatama“ jne. Kas see rahvaluule on, see on teine küsimus. See on igatahes luule. Selle vastu ei ole ei luule ega rahvaluule näit. järgmine referat:

„Hõlpsalt wõid sa, wennikene
 Juhtimata jälgi leida.
 Mine laia laanest läbi,
 Keskelt kena kuusikusta
 Kihutele jõe kalda,
 Kõnni pääwa, kõnni kaks,
 Kõnni ehk weel kolmat pääwa ;
 Pöörad sa siis õhtu poole,
 Leiad mäe lagedalta,
 Kõrge künka teede kõrwas ;
 Mine mäe äärta mööda,
 Kääna kura kät künkasta,
 Siis sul jõuab jõgi wasta
 Paremal pool tee kõrwas“ jne.

Niisugusid Kreutzwaldi proosalisi referatisid ei ole Kalevipojas mitte vähe. Kalevalas, mis läbi ja läbi rahva laulu peal põhjeneb, ei tea ma ühtegi nii lagedat ja lamedat paika. Üleüldse võib ilma U. Karttuse väitekirja rida-realist Kalevipoja laulude analüüsi kätte võtmata palja tundmise ja kuulmise varal ära määrata, mis Kalevipojas rahvalaul, mis Kreutzwaldi referat või mis tema enese meeoleolu on. Juba keele ja värsimõõdu tarvitamise järele võib Kreutzwaldi oma rahva omast lahutada. Kalevipoja keele ja metrumi üle oleks mõndagi vaja ütelda, aga praegu ei ole selleks kahjuks enam lähemalt mahti. Tulen teise korra selle aine juure veel tagasi.

Kalevipoja keele kohta tahaksin ma täna ainult nii palju tähendada: see nõuab hädasti asjatundlikku parandust. Õpetatud Eesti Selts oli selle ammu äratuntud paranduse tarviduse täitmise Hurti hooleks uskunud, Hurti surm takistas selle töö teoks tegemist. Ei ole Kalevipoega lugedes tõesti midagi eksitavamast kui Kreutzwaldi keel, — niisugused sõnakujud nagu „tagudella“, „paisuldella“, „vaataldelles“, „lahkudelles“, „sammundanud“, „sambla sooda“, „tahtis appi tõttamaie“, „kodupaigaks kinkineda“, „kaugel näen kodu kasvama“ (mitte kasvavat) ja nõnda lõpmata arvul edasi. Paiguti võib Löwe saksakeelset Kalevipoja tõlget suurema mõnutundega lugeda kui eestikeelset originali.

Kalevipoeg kannab juba keele poolest liiga oma kokkuseadja isiku ja oma kokkuseadmise ajajärgu pitsert, et seda sõna päris mõttes rahvaeeposeks võiks nimetada. Niisugused käännud nagu: „Kui sai õhtut leivastanud, kurnand keha karastanud“, või „Pidid sõbrust sobitama Närtsiliku neidudega“ või „Nii on sõlgrinna seadus, Leekuningana kohus“, või „Ega tõstnud arga silma, Pisarraskeid laugusida“, või „Wiiendama õhtu vilu Praegu pääva palestamas“, või lühendused „Pööras' pääga poisikesed“, „Lendev' kiirusega toodi“ ja palju muid teatud ajajärgu ja teatud isikuga ühen-

datud iseäraldusi ei ole naivlikus rahvaeeposes võimalikud. Veel rohkem tuleb see praeguse aegne lisajoon aga nähtavale Kalevipoja sisu üksikutes osades. Nii käivad sarnased referadi taolised teated nagu:

„Kuida Kalew kosjas käinud,
Noorikuda nõudemaies,
Sellest sala sõnumida
Pihkwa piirelt pärisime,
Kuidas laulus lõksutame,
Kuida keelil kuulutame.“

(Kalevipoeg I, 120—125.)

Koguni väljapoole rahvaeepose ja üleüldse eepose loomulikku piirkonda, kus kõik tasase ja ühetaolise jutustuse heietusel minevikus sündinuks mõeldakse. Eepilise tooni vastu eksivad liiga sagedasti sarnased isikute poole pööramised nagu näit.:

„Sellepärast, poeukene,
Mine ämma auustama,
Tedre tütart teretama“ jne.

(Kalevipoeg, III, 428—430.)

Väljaspool rahvaluule meeleolu on sarnased meieaegse inimese lüüriks meeleolud nagu:

Laene weereb laente jälgil,
Wetevoode weeretusel,
Kiigel kalda kalju wasta,
Lõhkeb wahtus wastu kallast.
Meie elu laenekesed
Weeretavad õhtu wilul
Kõikudelles kalmukünka
Mättamuru waiba alla.

(Kalevipoeg, III, 835—842.)

Siin ei ole mitte Kalevipoeg, vaid Kreutzwald laenete mängu vaatlemas. Üleüldiselt võib ütelda, et Kreutzwaldi vahekord Kalevipoja maailma vastu rahvasuust saadud aineid vabalt ümbertöötades ja oma meeleolusid juure lisades isikuline on. Selle poolest käis Kreutzwald Fählmanni jälgedes, kui ta ka rahvasuus leiduvatest ainetest teisest küljest jälle rohkem kinni pidas kui see kunstitöö seisukohast soovitatav oli. Nii näit. andsid Kalevipoja sängid Kreutzwaldile liigagi sagedasti põhjust Kalevipoega „väsind keha karastama“ panna. Selle Kalevipoja suure magamise himu üle ei ole mitte küllalt jõutud imestada. Kuid üleüldiselt on Kalevipojas ometi harjutud Eesti rahva positivilist, aatetist kangelast nägema. Kuid mis eraldab Kalevipoja „Suur-Tõllist?“ küsib Friedebert Tuglas omas kirjutuses Kalevipojast („Eesti Kirjanduses“ 1908):

„Peaasjalikult see kõrge idealne sisemine tung, mis Kalevipoja tegevusele sunnib, see teatud kuninglik ülevaatev julgus ja suurem elavus väljaastumistes. Kuid sarnaseks on Kalevipoeg alles Kreutzwaldi käte all muutunud.“

Selle otsusega arvab nende ridade kirjutaja peajoontes ühineda võivat. Kalevipoega ei tule minu arvates mitte sarnaseks rahvaeeposeks, vaid sarnaseks rahvalikuks epepeak pidada nagu Firdusi Schah-name, Virgiliuse Aeneis, Ariosto Orlando furioso või Longfellow' The Song of Hiavatha. Kreutzwaldi Kalevipoega Firdusi epepeaga on juba prantslane Gauthiot võrrelnud. Kõigis neis on rahvalikka lihtkõnelisi aineid kokkuseadja ja ajajärgu maitse järele kunstitööks ümber töötatud, kõik need on aga rahvuslikud tööd, sest et nad ikkagi rahva mõtteilma iseäraldusi vastu peegeldavad ja rahvusliku arenemise peale mõju on avaldanud.

„Kalevipoja“ mõju Eesti ilukirjanduse peale.

M. Kampmann.

Kui mina lugu luuletama,
Hakkan lausa laulemaie,
Kalevida kuuutama;
Siis jääb valda vaatamaie,
Küla kulda kuulamaie,
Saksad servi seisamaie,
Mõisa hulgad mõtlemaie,
Kuulma minu kõnesid,
Minu laulu lõksatusi.

Kalevipoeg XYIII., 55—63.

Need sõnad sisaldavad „Kalevipoja“ lauliku ettekuulutusi oma hiiglapoja tulevase mõju kohta, avaldavad lootusi, mis tema peale pandi. Kuidas Kreutzwaldi terav nägijasilm mõnes isamaalises küsimuses, nagu Aleksandri kooli asjas, kodumaa rahvaste vahekorra kujunemises j. n. e. tulevaid asju seletas ja lähenevaid poliitilisi sündmusi ette aimas, nõnda on ta selles põhjawaates, mis ta oma hiiglapojale juba sündimispäeval avas, peaasjus õiged jooned tabanud. Ühelt poolt kinnitas ta, et „Kalevipoeg“ laimatud Eesti nime võõraste rahvaste ees ausse tõstab ja eestlasel rahvusliku tunde nõnda tugevaks teeb, et ta tööplase kombel oma sugu ei hakka ära salgama, teiselt poolt arvab ta juba ette äranägevat, missugust muljet tema lugulaul

kui luuletoode lugeja peale avaldab: vallad jäävad vaatama, külad kuulama, mõisad mõtlema. Veel rohkem, „Kalevipoja“ tunnistusel pidi niisuur tagajärg olema, et udukuue ummuksest peaseb ja võimuga läbi tammise tänava, üle vaskise värava, keskelt läbi kaljude, raudmüüride ja terasest tornide tungib. Eks ole siin juba ühtlasi ka nende raskuste ja takistuste peale tähendatud, mida uueste ülesäratatud heros oma rahva sekka tulles teelt pidi kõrvale toimetama

Poolsada aastat on sest ajast mööda läinud, mil Kalevite kuulutused lugulaulu näol uueste meie kätte jõudnud, mil meie „parematest päevadest pajatust“, „armsamate aegate ilust“ sõnumeid saanud. Poolsada aastat oleme meie, nagu loo kangelane ise käsipõsakil taaralašte hulgas, lauliku lugusid, kannelniku kiitusi Kalevipojast kuulnud ja praegusel juubeliaastal ilmub iseenesest tarvidus möödaläinud aja peale tagasi vaadata ja iseäranis neid mõjusid meele tuletada, mis Kalevipojast Eesti luuletajate peale üle läksivad ja Kalevipoja jälgesid nende töödest üles otsida. Kuid vastame enne, kuidas Eesti lugejad „Kalevipoega“ vastu võtsivad. Vastuvõtmisega oli küll kurb lugu: ei ole sugulasi soovimas ega tuttavaid tere-tamas, vaimustatud vastutulemisest ei ole rahva hulgas kõnetki. Ilmumise aastal nimetab raamatukõitja ja kirjandusesõber M. Jürgens „Kalevipoega“ uute raamatute nimekirjas, mille ta „Perno Postimehes“ avaldab. Järgmisel aastal teeb Jannsen oma lehes mööda minnes, nimelt Õpetatud Eesti Seltsist ja tema ettevõtetest kõneldes, „Kalevipoja“ kohta järgmise märkuse: „Kalevipoeg, üks suur ennemuistse luggude värssi koggo, liggi 1000 lehhekülge, üks lehhekülg Eesti, teine Saksa keele, on ka selle seltsi liikmete kokku korjatud ja temma kullo peale välja antud. Ehk kül mitte Eestlastele, kirjutud, jääb se ramat ometi sureks Eesti keele varranduse kogguks, mis mõistlikum inimene ei peaks luggemata jätma, kui kül keelemurre alles neile kiddleline on, kes uega veel harjunud ei olle. Iggamees, kes senna sisse vaatab, tunneb varssi ärra, et Sakslase sammud meie keles ni kaugele ei ullata, kui seal on astutud.“ See on kõik, mis avalikul häälel „Kalevipoja“ esitelemiseks rahvale on ütelda. Oma seletuse lõpul soovib Jannsen, Õpetatud Eesti Selts pakkugu ikka seesugust toitu, mis Eesti vaimule vaeva ei tee. (Perno Postimees 1862, nr. 21.) Kui Jannsen Kreutzvõlde „Kalevipoja“ kidakeelseks nimetab, siis sünnib see esiteks uue kirjaviisi ja teiseks vanade regivärside tarvitamise pärast. Nii ladasalt ja kujukalt kui Jannsen muidu oma mõtteid sõnastab, nii vähe märkab ta runode ilu, nii vähe annab ta Eesti rahvalaulule ja selle jäljendusele eluõigust. „See on tõsi — ütleb ta — meie rahva seas on veel praegugi neid küllalt, kellele

Jummal laulo-annet on annud, et neil mõnnusaid ja süggavaid sanno naggo perlid suust välja kukkub, agga kas laul sellepärast jubba lauluks sünnib nimmetata? Võtta näppust! Polle seal salmi egga visi arro, ei õiget akkatust egga lõppetust, vaid sanna pikkem, teine lühhem, nenda kuidas lauljal suhhu tulleb. Kelle kõrvad ei peaks vässima sedda kuulda? On agga luggo nüüd alles nenda, kas siis mitto sadda aastat taggasi parrem võis olla, et sedda kuldset laulo-aega taggasi peame iggatsema? Ei minna sedda usso. Naggo keigis muus asjus, arvan ma, et nenda ka laulutundmises peaks meie rahvas ikka eddasi, aga mitte taggasi minnema," Mis sihis Eesti laul ja luule Jannseni arvates edenema peaks, seda näitab ta ise tegelikult oma „Eesti Laulik“: Saksa originalide tõlkimises ja järelearvamises ja nende laulmises Saksa rahvaviiside järele. Seda Eestis ju mõnda aega tuntud ja vanemate kirjanikkude poolt käsitatud luuletamise-metodi teatava osavuseni arendades sünnitas Jannsen omal viisil kooligi ja kasvatas lugejate ringkonna, kellele „Kalevipoeg oma keele ja meele, mõtte- ja tunde- viisi poolest pidi võõraks jääma.

Esimene, kes „Kalevipoega“ avalikult tsiteerib ja tema luuleväärtust rahva silmis püüab selgeks teha, on Jannseni selleaegne kaastööline C. R. Jakobson. See kirjutab „Eesti Postimehes“ 1866, nr. 26: „Kui meil muud ei oleks, oma „Kalevipoja“ laulo peale võime uhked olla ja tohime temmaga ka keigi teiste rahvaste ette astuda — pango tedda kül Eestlastest üks ehk teie turtsudes käest ärra. Kes tahhaks ka varblase suust õpiku laulo loota? On agga üks kord Eesti rahvas sedda, mis meie temmast loodame ja iggatseme, siis saab ka iggaühhe noore Eestlase häbbiks ollema, kui ta omma „Kalevipoja“ laulo ei tunne. Sest sealt tulleb talle se ellav ja kossutav tundmine, kes ta on ja se tundmine saab tedda teggudele ärratama, mis üksi temma auks võivad olla.“

Edasi püüdis Jakobson sel teel „Kalevipojale“ rahva sekka teed tasandada ja sõpru võita, et temast mõne üksiku osa oma „Kooli Lugemise raamatusse“ üles võttis ja „Kalevipoega“ kõige esimeseks ja kallimaks raamatuks nimetas, mis Eesti keeles ilmunud. Kuid just Kreutzvaldi regivärsid soetanud Jakobsoni lugemiseraamatule vastaseid rahva seas. Ühe valla ametnikud kõnelenud nõupidamise lõpul Jakobsoni lugemiseraamatust ja nimatanud selle Kreutzvaldi laulude pärast kahjulikuks. „Raamatu sees olla laulud Dr. Kreutzvaldi kirjutatud, keda lapsed elades ei tohtida kuulda ja kelle eest meie lapsi kui kihvti eest peaksime hoidma, päris kuradi ja kõrtsi joobnud meeste laulud — ja lapsed õppida neid hea meelega.“ Öeldud ka, see kuri olevat nimelt kaasitamine: Tule teeda näitamaie,

radasida raumaie j. n. e. Seesuguse ebatarkuse vastu astub siis Jakobson (Eesti Postimees 1868) suure rõhuga välja. Ta seletab, et kuri kusagil mujal ei olevat, kui nende meeste peajude sees, kes loomulise laulule rikutud on. Teised, kelle maitse alles rikkumata, lugevat neid laulusid rõõmuga, sest et see nagu puhas ja karastav hallika vesi oma vaikset rütmuse-takti voolab ilma riimi otsimata ja vägivaldse mõtete segamata. „Kreutzvaldi „Kalevipoja“ laulud — ütleb Jakobson — on Eesti rahva oma ihust ja vaimust välja sündinud . . . Nende laulude läbi on alles Eesti rahvas kirjameeste ees kuulsaks saanud, sest nende seest näevad teised rahvad, kui rikas Eesti rahvas vaimu poolest ise on ja et nad ei pruugi teiste rahvaste ülejäänud koorikuid närida, kui neil endal puhas ja pehme püüli-leib tagavaraks seisab. Aga ei, Eesti rahvas pöörab puhta leivale selja ja kogub kerjatud koorikuid nagu kõige paremat saia oma aita . . . Kreutzvaldi ei tohi Eesti rahvas elades ära unustada, tuleva põlve rahvas saavad teda muidugi auustama, aga meie peale põlgava silmaga vaatama, et meie seda meest ei ole tunnud.“

Üksikud meeleavaldused, mis avalikkusesse peasenud ja ajalehes alal hoitud, näitavad küllalt selgelt, et „Kalevipoeg“ raudmüürisid ja terasest tornisid pidi teelt ära veeretama, et rahva sekka peaseda. Kreutzvald ise ütleb, et 1869. aastal ainult 26 eksemplari eestikeelset „Kalevipoega“ ära müüdud ja tal tegemist oli hiirte eest trükipoognaid hoida, kes neist nii suurt huvitust tundsid, et 14. poogna ära hävitanud ja seda uueste pidi trükitama. Selle vastu ei olnud Eesti-Saksa väljaandest juba 1868 aastal enam ainustki eksemplari saadaval. Hoopis rohkem leidis see rahva seas vastukaja, et Kreutzvald Kasulise Kalendri lisas Kalevipoja laulude sisu hakkas sidumata kõnes ära jutustama. Tuli ilmsiks, et suurel hulgal lugejatel nii palju aega ega kannatust ei olnud, Kalevipoja laulusid järgimööda läbi lugeda ja meeles pidada, mis seal seisab. Mõnigi mees kaebanud Kreutzvaldile, et ei olevat võimalik Kalevipoja lauludest täielikku aru kätte saada, sest seal seisvat niipalju mõistatusi sees, mida ära mõista ei suudetavat. Sellepärast palutud mitmelt poolt Kreutzvaldi „Kalevipojast“ lühikest sisuülevaadet ja seletuseraamatut välja anda. See ilmus ka 1869, ja Koidula nimetab seda tarvilikuks tööks, sest et see suuremal määral arusaamist „Kalevipojast“ ja ühtlasi ka tema laialilagunemist rahva sekka edendaks. Luulelises pühapäevakuues oli rahval raske oma kangelast ära tunda, sest et ta teda lihtkõnelises igapäevases riides oli nägema harjunud.

Ometi kogus Kreutzvaldi ümber salgake, kes neist ilu-ehetest, mis muistsele hiiglasele ümber pandud, lagu pidada

mõistsivad, kes luulekeelsest Kalevite kuulutusest vaimustust tundsid ja aru saivad, et „Kreutzvaldi Kalevi taim on jääda priiuse jumalik vaim.“ Selle tõsise „Kalevipoja“-koguduse sünnitavad need Eesti ilukirjanikud, kes iseäralise vaimu ilma vastu, millesse „Kalevipoeg“ viib, huvitust tundsid, kes oma mõttekujutusele „kaugele päevade kujudest“ ja „varema aegade varjudest“ elustust otsisid, kes omas hinges „endist õnne ja ilu, endist kurbust ja muret“ uueste läbi elasid ja „muistest kuldasest kõnest“ mõnu tundsid. Mida rohkem luuletaja rahva hingega kaasa elas, mida rohkem ta rahvaluule iseäraldustest aru sai, seda suuremat mõju pidi „Kalevipoeg“ tema peale avaldama. Nüüd on huvitav tähele panna, et rahvuslase ärkamise ajajärgus, mille ilmumist suurelt osalt „Kalevipoja“ mõjuks tuleb lugeda, enamaste kõik Eesti ilukirjanikud „Kalevipoja“-koguduse liikmed olivad, temast isamaalist äratust saivad. Läks siingi täide Kreutzvaldi enese sõna: „Ja kuhu võsu idu salvab, seal kaunid põõsad õitsevad.“ „Kalevipoeg“ ergutas hulga ilukirjanikka loovale tööle, mõjus Eesti kirjanikkude peale keeleliselt, andis neile uusi ideesid ja motiivisid ja juhtis ka, vähemalt teatavaks ajaks, kirjanikkude kunsti-kalduvusi ning luulekarakterit. Vaatleme siin neid „Kalevipoja“ jälgesid pisut pikemalt ja põhjalikumalt.

Kuna vanade regivärside tarvituselevõtmine Eesti lihtlugeja, kes riimitud salmidena ära harjunud, võõrastama pani ja vagalastele päris pinnaks silmas oli, leidis just rahvalaulude ja ka „Kalevipoja“ keeleline külg meie ilukirjanikkude poolt sedamaid tähelepanemist ja arusaamist. „Kalevipoja“ kaudu tuli Eesti luulekeelele hulk värskust, ilu ja jõudu juure. Võrreldagu ainult Jannseni „Eesti Laulikut,“ mis aasta enne „Kalevipoega“ ilmus, Veske „Laulud viisidega,“ mis umbes kümme aastat pärast „Kalevipoja“ ilmumist trükiti, ehk ka Reinvaldi „Viljandi lauliku,“ ja sedamaid leitakse, et meie luulekeeles ja stiilis, laulude sisu peale päris vaatamata, hoopis uus edenemise järk on alanud. Oma esimesed laulud luuletas Veske täieste Jannseni metode järele, võttis ilusad Saksa ja muud võõrad lauluviisid ja seadis neile nõnda ütelda lauldes sõnad alla. Siit ka tema luulekogu nimi. Kuid meie kuuleme neist juba Eesti rahvalaulu tooni, olgugi, et salmid riimitud olivad, meile tunduvad isegi tõlked nagu originalid olevat. Põhjuseks on see, et nüüd hakati Eesti kunstluules enam ja enam rahva vaimu ja iseloomu avaldama, pealegi rahva mõtlemise- ja ütlemissuvisi tarvitama, kuna seal juures mõnda uuema aja ehet, nagu lõpuriimi ja salmiehitust veel ilustuseks juure võeti. Mis aga vanale ja uuele luulekeelele juba nagu käega katsutava vahe teeb, on suurepärane alliteratsiooni ja assonantsi muusika, mis pärast „Kalevi-

poja" ilmumist Kuhlbarši, Koidula, Veske ja Reinvaldi lauludes ilmub ja ka nooremate luuletajate laululaanest mitmekordselt vastu kajab. Vanemal ajal luuletatud lauludel pole seda ehet olemaski ja näib, nagu oleks Eesti kunstluule kõlava allite-ratsioni ja assonantsi alles rahvalaulust, mille „Kalevipoeg“ ausse tõstis, üles leidnud.

Kuid oli ka ilukirjanikka, kes oma luulekeelele „Kalevi-pojust“ mitte ainult üksikuid ehteid ei otsinud ja rahvalaulu tooni tabada ei püüdnud, vaid kes „Kalevipoja“ keelt ja stiili täiuste järele aimata katsusivad, nimelt vanad regivärsid kunst-luules tarvitusele võtsivad. Et siia puutuv kirjandus laialiseks on kasvanud, viibin ma siin ainult paari vanema kunstregivärsi tarvitaja juures, keda meie põlv juba ära on unustanud. Nimelt on meil vanade runode austajate hulgas paar sakslastki ette tuua. Siin seisab küll Georg Schultz-Bertram esimeses reas, seesama, kes „Õpetatud Eesti Seltsis“ Kalevipoja ainete korja-mist elustas, ise Kreutzvaldile mõndagi pala kätte toimetas ja keda meie teatavas mõttes oma kuulsa lugulaulu ristiisaks võime nimetada. Temap see oli, kes 1839 Soomest esimese „Kalevala“ eksemplari Tartusse tõi ja selle Õ. E. Seltsile ette pani. Omas kõnes ütles ta Seltsi ees, et ta ka Linda nime rahva suust olevat kuulnud. Imestama-panev leidus, millega Lönrot Soome rahva lauluvara rikastanud, avaldanud, nagu Bertram ise teatab, Õ. E. Seltsi liikmete peale vägevat mõju. Sedamaid ärganud mõte, ka Eesti rahva keskelt sarnaseid varan-dusi metodeliselt korjama hakata. Selle korjamise tagajärjeks oligi osa sellest materjalist, millest Kreutzald hiljem „Kalevi-poja“ lõi. Sel ajal — kirjutab Schultz — oli meie maal kahe-suguseid eestlaste sõpru. Ühed tahtsivad rahvaluulet ja kõike, mis eestlasel omapäralist, alal hoida, selle abil Eestis rahvuse-tundmust äratada ja loomuliku arenemise teel iseseisvat Eesti kulturat luua. Seda nimetab ta „Partei der Genuinen.“ Teine erakond, „Partei der Radikalen,“ tahab Eesti keelt ja rahvust täiuste hävitada, neid sakslasteks moonutada, sellepärast hur-jutab ta rahvuslasi: „Ärge püüdke eestilisemad olla, kui eest-lased ise!“ Schultz, kelle vankuv iseloom kindlat seisukohta ei lase võtta, sümpatiseerib nähtavaste radikallastega, kes ar-vavad, et Eesti rahvas kahe vägeva kultura rahva, sakslaste ja venelaste keskele ära sulab, kuid oma südamega võtab ta kui luuletaja kaduva Eesti rahva saatusest siiski osa ja soovib, et rahvuslastel võimalik oleks vähemalt surija rahvuse luigelaulu üles tähendada. (Balt. Monatschrift II. a. lhk. 431 j.) Kümme aastat hiljem, 1870, kui Eesti rahvusline ärkamine juba hoogu võttis ja haritlaste mõjul rahva sekka tungis, astus Schultz ise Eesti kirjanikkude hulka ja kirjutas oma trilogia „Ilmatar“

ehk Commedia turanica. Esimene osa sellest, nimelt „Vom b a - Viido on maapealne idüll, teises, „Tuulet ar“ kujutatakse sündmusi taeva all, õburiigis, kolmandamas, mis pealkirja „Manala“ kannab, viiakse lugeja altmaailma vaatama. Peale „Kalevipoja“ on see küll suurem lugulaul, mis vanades Eesti regivärsides kirjutatud. Nagu luuletaja ise ütleb, tahtnud ta Eesti lugejates maitset ja arusaamist vana Eesti luulevormi kohta äratada, kuid terve töö jäi tähelepanemata, seda et teda rahvale kättesaadavaks ei tehtud, vaid saksakeelses kirjatööde kogus „Dr. Bertrams Gesammelte Schriften XI. ja XII./XIII. vihk“ ära trükiti. Meid huvitab siin kohal kõige rohkem trilogia esimene osa „Vom b a Viido.“ Selles on „Kalevala“ ja „Kalevipojaga“ palju ühtepidavaid jooni, kuna luuletamise- viisis Kreutzvaldi otse järele aimatakse. Nimelt on Bertram oma küla-idüllisündmustiku Eesti muinaslugudest ja rahvajuttudest võtnud ja enese kunstliste regivärside vahele suure hulga vanu rahvalaulusid põiminud. Mitmed kohad käivad peaaegu sõnasõnalt „Kalevalaga,“ teised jälle „Kalevipojaga“ ühte, kuna Kalevist, Sulevist ja Olevist vahel kõnegi tuleb. Kui keelevead maha arvame, siis ehk võiks Bertrami regivärsidega veelgi leppida, kuid lugulaulul puudub sisemine ühtlus, sest et praeguste olude kirjeldamiseks kaugelt minevikust päritolevaid rahvaluule aineid tarvitatakse.

Juba kord „Kalevipoja“ keele mõjust ja regivärside tarvitamisest kõneledes, ei või siin seda nimetamata jätta, et üks meie maa kirikuõpetaja, N. Nolcken Pöidelt, kes rahvuslikust omapärasusest suurt lugu pidas, kirikulaulusid runode kujul luuletama hakkas. See oli meie vaimulikkuudele meestele ebakiriklik uuendus, kuid Nolcken, kes rahvale lähedal seisis (oma aadelinimega ei ole ta kunagi uhkustanud), tema keelt ja mõtteviisi omandada püüdis, ei lasknud eunast eksitada. Paar regivärsides luuletatud vaimulikku laulu andis ta omas aabitsas 1874. trükki. Olgu siin ta „Jõulu kiidulaulust“ mõned read näituseks:

Pat ja põrgu pahandagu,
Surm ja saatan sajatagu,
Süda, sina õnnistatud
Ole rahul rõõmuga

Täht on tõusnud taeva teedest,
Kannab rahu kurbadele,
Rõhub maha mao pea,
Purub katki põrgu ust.

Noor arvustaja Kunder, sel ajal alles seminari kasvandik, tervitas Nolckeni vaimulikku regilaulusid kui nähtust, mis Eesti vaimulikule luulele uut ajajärku ette kuulutavat. „Niipea kui laul rahva loomulikus keeles luuletatud ei ole — öeldakse arvustuses — siis on ta rahvale võõras, on ta aga esimeste nõudmiste järele luuletatud, siis on ka kõige võõram laul rahva omandus.“ (Eesti Postim. 1874, nr. 7). Hiljem, kui Maurachi

eestvõttel kiriku lauluraamatut parandama ja uuendama hakati, saatnud Nolcken komisjonile omalt poolt kaastööd. Mitmed tuttavad kirikulaulud, nagu „Minu süda rõõmustele,“ olnud täieste regilauludeks muudetud, Nagu lauluraamatust näeme, on Nolckeni põhjalikud uuendused tähelepanemata jäetud. Võib olla, et võimatuks peeti Eesti regilauludes usulisi tundeid avaldada ja Jumalat kiita, võib olla ka, et nende jaoks koraliraamatust viisisid ei leitud, kuid kirjandusloos on meil see teadmine tähtis et Kalevite tunnistuse väline kuju sakslase suu läbi ka kiriklisesse luulesse tungis.

Kuna selle üle ehk veel võiks vaielda, kas uued nähtused Eesti luulekeeles, mis rahvuslise ärkamise ajal ilmuvad, kõik otse „Kalevipojast“ välja on läinud, või on ka — mis ju mitte päris võimata ei näi olevat — Eesti rahvalaulud, mis juba varem ajal korjatud ning siin ja seal saksakeelsetes ajakirjades ja raamatutes ära trükitud, omalt poolt luulekeele ja stiili uuenduseks kaasa mõjunud, kuid vankumata kindel on see mõju, mis „Kalevipoeg“ sisuliselt, ideeliselt Eesti luuletajate peale avaldas, sest et nende töödes „Kalevipoja“ jälgesid selgeste võib ära tunda ja tõendada, et hulk luulemotiivisid ja kujusid just „Kalevipojast“ on leitud, ja et see lugulaul väga mitmele ilukirjanikule inspiratsiooni toonud.

Kõige esimesed „Kalevipoja“ varjud ilmuvad Koidula lauludes, nimelt „Emajõe õöpikus“ 1866. Kui lüüriline luuletaja ei pane Koidula Kalevipojasse puutuvate õigete sündmuste peale rõhku, vaid käsitab ainet hoopis vabalt. Kalevi haua asendab ta Tartu Toomemäele. Siin Kalevi haul istudes laseb ta mõtted minevikusse lennata, näeb „sõda pikas vereriides, tuleratta vankris sõitvat“ ja oma rahvast viletsas piinapõlves vaevlevat. Sellepärast kurdab ta:

Kalev, sinu hauapinnal
Tõusvad müürid ristiusul —
Laulujumal, looja läed.
Sinu lapsed lõoga kandvad,
Vaenlaste ees kumardavad,
Verd ja häbi nutavad.

Kuid siit Emajõe kaldalt,

Kus Kalevite sõnu
Ja tegusid mälestab
Noor põlv ja vana suurust
Neis meele tuletab,

leiab ka laulik troosti, sest siin tõusevad kõrged isamaalise vaimustuse ja hariduse sambad Kalevi hauast üles ja saavad elustavat vaimuvalgust Eesti piiridesse. Ja kui hiljem sugu-vendi ägedad erakonnatülid lahutavad ning mehed riieldes üle-

üldised isamaalised sihid silmist kaotavad, siis pöörab luuletaja ühes tänini avaldamata sonettis Kalevi poole ja hüüab teda hauast välja Eesti poegi ühisele tööle juhtima:

Oh Kalev, Kalev, kus su mõõga tera?
Kus, kangelane, sinu välgud käes,
Et tegevuseks ärkaks sõnakära?
Oh tule! juhata meid vanas väes,
Su hulgad sinu lipust pöörvad ära,
Kui ise sa ei kõnni nende ees!

Need on ka ainukesed Kalevite kuulutuse vastukajad Koidula luules. Palju vastuvõtlikum muinasaegse luuleilmale ja imelugudele on Fr. K u h l b a r s. Siin on õieti tema muusa päris kodu. Juba oma esimeses luuletöös „Laulja engel“ („Vastse laulo ja kannel“) kuuleme muistse aja vaimu virgumist, mis „tahab vägevast end näita ja selle aja vaimu vastsest täita“. Ühes Fählmanni ja Kreutzvaldiga ilutseb Kuhlbars Eesti jumalate ja muinaskangelaste keskel, „ja mida Kreutzvald regivärsis vanast ajast laulnud, seda ütleb Kuhlbars uues vormis, püüab muinasaja kujusid kunstluules elustada“. „Kalevipojast“ on teda iseäranis Linda tüse ja idealne naisterahva kuju vangistanud. Lindale pühendab ta kaks ilusat laulu. Esimeses, „Linda kaebtus“, kujutatakse leseks jäänud Kalevi kaasa elegilist meeleolu ja lastakse meid tema leinalaulu kuulda. Linda kurva saatuse kohta avaldab luuletaja suurt osavõtmist ja kaastundmust. Sellepärast ei pea õnetu ja tagakiusatud lesknaene mitte igaveste kivipakuks jääma, vaid luuletaja fantasia laseb ta, kui sortsilaste salamäng lõppenud ja meie kodumaa nende kärast rahu saanud, Irumäelt peaseda ja jälle koju jõuda. Seda rõõmupidu kujutab Kuhlbars laulus „Linda kojutulek“, mis järgmise salmiga lõpeb:

Ilm on peasend sortsilaste kärast;
Linda nutab suure rõõmu pärast.
Kus ta pisar katab põllupinda,
Seal saab kibuvitski roosi rinda.

Kuhlbari isamaalised laulud, ka need, milles „Kalevipoja“ motiivisid käsitatakse, on Saksa laulutoonis luuletatud ja tulivad ka Saksa rahvaviiside järele laulda. Niisugust nähtust ei pandud sel ajal ka sugugi imeks, sest see oli endisest ajast päritud komme. Esimene luuletaja, kes Eesti rahvalaulu tooni kunstluules helisema pani ja sellega ka läbi tungis, oli Ado Reinvald. Tema on juba rohkem Kalevi vaimuga võietud. Kui Kreutzvaldi õpilane ja suurem austaja — ta nimetab oma meistrit jumalikuks laulikuks — seisis ta rohkem kui keegi muu Kalevipoja lauliku mõju all. Tema jäljendab Kreutzvaldi kunstregivärsisid („Tere, Soome suguvennad, Kalevite kallid

kaimud“ jne.) omandab Kreutzvaldilt terved kõnekäänud ja pildid ja püüab Kreutzvaldi ilmavaadet edasi kuulutada. Tihti katsub ta Kreutzvaldi mõtteid interpreteerida. Saanud Kreutzvald oma kuulsa lugulauluga Eestis isamaalisi tundmusi äratanud, Eesti minevikku iluvärvides kujutanud ja eepose lõpuluut, heledamat õnneaega ette kuulutanud, siis tahab Reinvald laulus „Palumine“ näidata, keda Kreutzvald Kalevipoja kangelase all mõelnud:

Paista mulle, lahke päike,
Õõ ilm varjab vaarikuid.
Lahuta neid pilve-käike,
Mis siin külmendavad suid.

Jõua põrgu väravalta
Kallis Kalev, koju sa!
Ammu sind ju vangimaalta
Ootab ohkel isamaa!

Olgu siia juure kõige pealt tähendatud, et esimese salmi teine rida „Õõilm varjab vaarikuid“ sõnasõnalt Kalevipojast on võetud, et XX. lugu selle reaga peale algab. Küttesse pandud Kalev peab Eesti rahva uinuvat jõudu tähendama, kelle peale meie tuleviku lootus käib. Seda lootust püüab Reinvald kui ärkamise aja luuletaja elustada ja kõrgele tõsta. Sellepärast laulab ta edasi:

Vanaisa, isetarka,
Taara taevast, tule sa,
Anna Manal seda märka.
Peasta Kalev kütkesta!

Luuletaja ei ole selle üle sugugi kahevahel, et kui see uinuv kangelane, rahvajõud, ärkab, siis rahva põli tõeste uueks muutub. Ja säravas ilus läikib tulevane õnne põlv ju luuletajale silma. Kuldne päike näeb, et muistne õnneläige isamaal särab, kuid õnn ise on praegu meie majades puhkama läinud. Sellepärast õhkab laulik lõpuks:

Oh et üks taeva vägi,
Sind võtaks ärata:
Küll siis su õnnemägi
Läeks uuest särama!

Mõne aasta pärast, kui Eesti rahvuslised ettevõtted juba kindlama kaju saivad, näeb Reinvald oma soovi täide minevat. „Kuldne Kalevite kodu, taaralaste lõbus maa“ on ju näha, sest rahvajõud on ärkamas. Haridus kosub, rahvas püüab edule. Lõunavõlvist helendab hariduse päikse palge, Kalevite pikad pojad seisavad juba valguse väraval. Seda nähes läheb luuletaja meel rõõmsaks ja ta lõpetab nagu hõisates:

Lääne lained laulvad lusti,
Uhkelt kuulab raud ja rand.
Vaimud sirutavad püsti,
Raputavad maha und.

Eelpool ettetoodud lauludest leiame, et luuletajad peasjalikult „Kalevipoja“ lugulaulu kahe tegelase Kalevipoja ja Lindaga tegemist teevad, et nende käekäikpea leinatundeid kadunud õnneaja pärast, pea lootusi uue, parema tuleviku peale äratav.

Umbes seesamasugune meeoleu ilmub, kui Kalevipoja mõõga saatuse peale mõtleme. Nagu teada, ehib lugulaul seda mõõka laulu-andega.

Laulva mõõga kadumist on luuletaja Elsa — selle nime all ilmus rahvuslase ärkamise ajal mõnigi ilus laul — osavaste tarvitanud ja temale hoopis uue algupäralise tähenduse andnud¹⁾. Et laul meie põlvele täieste tundmata, lasen ta siin tervelt järgneda:

1. Kääpa jõgi, sinu süles
Hingab Eesti kallim hüüd
Arka, ärka ükskord üles,
Astu välja vetest nüüd.
2. Sinu märga, vilu põue
Suikus Eesti luulevõim,
Sinu külma niiske õue
Langes vana lauluvaim.
3. Sinna sind nüüd Kalev jättis
Kaasaks kalli mõõgale,
Vete voog sind alla võttis
Seltsiks sõjariistale.
4. Vene kotkas kutsus mõõga
Võidu raua vete alt,
Saatis vaenu suure väega
Peitu Eesti piiridelt.
5. Laul, sa aga leselt elad
Ikka veel seal vaiba all —
Ütle, millal ärkad, kõlad
Vana kandle kõlinal?

Siin lõpeb nüüd esimene järk kunstluulest, mis „Kalevipoja“ mõjul tekkinud. Temas valitseb üsna tuntavalt lüüriline element. On ju päris loomulik, et värskeid, vägevaid muljesid, mis lugulaulu ilmumine järele jättis, ainult lühikestes tundelauludes võidi ilmutada. Kui nõnda ütelda uudseag mõõda sai ja esimene vaimustus väikeses „Kalevipoja“-koguduses alanes, siis hakati rohkem lugulaulu sündmustikku tähele panema, seda ümber jutustama ja omalt poolt laiendama. Nüüd taganes uueste loodavast Kalevipoja-luulest enam ja enam lürismus ja andis vagusale eepilisele jutuluulele maad. Tõsi küll, hiljem

1) Luuletaja Elsa õige nimi on Els Raudsepp; ta sündis Holstre Lohuarul 7. oktoobril 1851. Tema noorpõli langes esimesesse Eesti ärkamise ajajärku. Alguõpetust sai ta Pulleritsal Jaan Adamsoni käest. Vend Johann Raudsepp, Holstre vallakirjutaja, ja kirjanik J. Kunder oskasivad noort Else isamaalisist asjust osa võtma äratada. Anderikas neiu oli iseäranis luuletuste järele vaimustatud ja hakkas isegi Kunderiga võidu luuletama. Sel ajal käisivad Veske, Kunderi ja Elsa laulud Holstres käsikirjas käest kätte, neid kirjutati ära, õpiti pähe ja lauldi. Elsa laulud olivad enamaste regivärsi mõõdus luuletatud, suuremalt osalt olivad nad ilulugemiseks sündsad, mõned aga ka laulmiseks. Mõned Elsa laulud on „Sakalas“ trükiud, suurem hulk liikus neist rahva seas käsikirjas ümber. 1879 astus Els Raudsepp Hannus Neumanniga abielusse ja on praegu Holstres Hennokese talu perenaine.

leiame J. Bergmanni laulude hulgas veel paar lüürilist sünnitust „Saarepiiga kurtmine“ ja „Kalevipoeg Saarepiigale“, kuid see lüürika ei voola mitte enam otsekohesest herose-austamisest üle, mida senini nägime, neis ei esine meile kõne all olevad isikud mitte kangelastena, vaid päris harilikkude armastajatena. Tähelepanndav on ka see nähtus, et lüürilises järgus luuletajad endid rohkem luguloo peategelase Kalevipoja poole pöörivad ja sellest kangelasest vaimustust tunduvad, selle vastu näib eepilistes jäljendustes huvi peategelase juurest ära pöörvat ja enam kui enne tema vanemate, Kalevitaadi ja Linda poole kalduvat. Kalevipoeg ise astub nüüd meie kunstluules enam ja enam tagasi. Tema kuju on liig traagilik, temas ei leia meie eepilised luuletajad, kes meeltulendavaid lugusid muinasajast luua tahtsivad, mitte oma paleust. Muinasaja idealiseerimiseks on Kalevitaadi ja Linda kõrgete kujude ettetoimine palju tänuulikum.

„Kalevipoja“ põhjal tekkis meil õige rohkeste eepilist luulet, enam kui siin mahti oleks läbi harutada. Ma pean, et oma ülevaatega ennem lõpule jõuda, siin ainult paremaid puudutama. Siin on nüüd huvitav näha, et need kirjanikud, kel salmikud hästi sõna ei kuulnud ja kes ometi „Kalevipojast“ lugu pidasivad, vähemalt oma proosatöösse Kalevipoja aineid põimisivad. Nõnda kirjutas Jakob Pärn, nähtavaste Kreutzvaldi sõna „Ärgake, hallid muistena hääled!“ mõju all olles kogukese jutustusi pealkirja all „Muistena juttud noore rahvale“. Wiimses muinasjutus „Wiru vanema tütar Salme“ riivatakse mitmes kohas „Kalevipoja“ ainet. Kungla kuningas saadab hirmsa põhjakotka välja ülemate perekondadest ilusaid tütreid tooma ja kõige ilusam neist pidi kuninga pojale abikaasaks saama. Põhja kotkas röövib ka Wiru vanema tütre Salme ära, kes õue peal mängis, ja viib ta Soomemaale. Noormehed Wibuane ja Ilmarine lähevad Salmet otsima. Teel juhtuvad nad Linnutaja mäele Kalevipoja sängi juure ja heidavad sinna magama. Öösel näeb Ilmarine vana eite tuld tegevat. Küsümise peale, mis ta seal toimetavat, vastab eit: „Pean Kalevipoja sängi valvama ja äraeksijaid õigele teele juhutama“. Eit juhataki noormehed Salme jälgile. Wibuane sattus Kunglamaal hiiglaste kätte ja võeti vangi, Ilmarisele pandi rasked kangelase-ülesanded ette, kuid nendega sai ta kergeste toime. Kungla kuninga täkku rautades riputas ta hobusele nõia rohtu kapjade peale, mis järele ta täku oma voli alla sai ja selle seljas Salmet ning ennast võis ära peasta. Salme sai Ilmarise abikaasaks. Veel tänapäevgi peavad nad nõu, kuidas nad Eesti mulda, mida Kalevipoeg viljakaks harinud, jälle võiksivad Eesti meeste omanduseks teha. Nad jaga-

vad tänapäevgi raha välja, millega eestlased saklaste maakihti pealt võiksivad ära osta, et oma pinda nende peale kantud mulla alt jälle kätte saada.

Parematest eepilistest luuletustest, mis „Kalevipoja“ mõjul loodud, nimetan siin kõige pealt Piirikivi „Ülemjärve“. Õnnelikult valitud rütmiliste, kõlaliste ja kujuliste abinõude varal ei kirjeldata selles mitte ainult sündmuse elavalt ja soojalt, vaid luuakse ühtlase ka see helevus, mis sündmuste mõju vastuvõtmiseks tarvis läheb. Laulu rütmuses kuuleksime nagu raugenud lese sammude astumist. Rohkem balladi karakterit avaldab juba Piirikivi „Pühajärve“, kuigi temas, nagu eelmises, elegiline põhjustoon kaasa kõlab. Rahvasuust saadud ainetel jutustakse siin, mis Kalevi ja Linda teistest poegadest on saanud ja kuhu Linda ise on maetud. Leinapisaratest, mis Kalevi lesk siis valas, kui tema vanemad pojad sortsilastega võideldes lahingus langesivad, koguvad orgu haua-küngaste ümber kokku, mille alla lese viimsed lootused ja troost maetud.

Järvest tõusvad kõrged künkad,
Seisvad ikka ilusad,
Need on Kalevite rünkad,
Kus nad rahus hingavad.

Halastaja taeva vägi
Saatis Linda mullasse:
Lindast mälestuse mägi
Kasvis järve kaldale.

Aga ema silmavesi
Jookseb mäest alati,
Tuleb alla hiljukesi,
Voolab laste hauani.

Armastus see järve loonud,
Ta on püha järveke.
Valu on ta ilma toonud,
Ta on püha rahvale.

Õrnale leinahelevusele ja silmavee-luulele, mis Piirikivi lauludes ilmub, sünnitavad Kunderi ülemlaulud ja kangelaste-lood järsu vastandi. Just kangelaste-lood Kalevipojast ongi, mis Kunderil laululaine kerkima panevad, teda Eesti vaimuga võiavad.

Kui kuuled oma kangelastest . . .
Siis võitakse sind Eesti vaimuga.

Nagu mõned vanemad luuletajad, ilutseb temagi Eesti muinasasjas, laseb peene „Endla piiga“ ennast unest üles äratada ja näeb ise kuningas Kalevist und. Unenägu on romantiklastel üleüldse armas abinõu, mida luules appi võetakse, et oma fantasiale vabamaid piirisid muretseda ja ilukujusid luua. Müstilised ja fantastilised on niihästi Endla järvest üles tõusev laulupiiga, kes surelikule noormehel küll luulelinikut pakub, kuid oma südant talle ei või kinkida, kui ka rõõmu pärast nuttev „Kuningas Kalev“, kui ta, nagu Kunder jutustab, öösel omast hauast tõuseb ja oma muistset külvi näeb Virus ilul õitsevat. Siis viibib kuninga Kalevi pilk armastuses oma rahva peal:

Ta õnnistas vilja ja välja
Ja merele pööris ta pead;
Ta õnnistas metsa ja muru
Ja palus neil' päikeselt head.

Siis heitis ta uueste hauda. . .
Ta hingab seal rahulist und,
Ja Eestimaa õitseb ja kasvab,
Tal lauludest heliseb rind.

70. aastate jooksul tekkis Tartusse „Kalevipoja“ uuri-
jate ring, kellest pärastpoole „Eesti Üliõpilaste Selts“ välja kas-
vas. Vistist oli seda soovi tähele pandud ja täita tahetud,
mis Kreutzvald 1869 oma „Kalevipoja laulude sisu seletuse“
eessõnas avaldas: „Oleks väga kiiduväärt ettevõtte, kui suure-
mates lauluseltsides nõnda kui „Vanemuine“ Tartus ja „Estonia“
Tallinnas, õpetatud mehed vaevaks võtaksivad üht ja teist
neist asjust („Kalevipojast“) ära seletada, kust tuuled siis nenda
külvi kaugemale kannaksivad ja teisi ärataksivad etterajatud
teerada laiemaks tallata. Seda soovi täitis nähtavaste J. Hurt,
kui ta ülemkooliõpetaja ametit pidades Eesti üliõpilasi enda
ümber kogus, nendega „Kalevipoega“ luges ja ta sisu ära seletas.
Üks osavõtjatest, M. Lipp, kirjutab neist koosolekutest pärast-
poole: „Kalevipoeg“, mille neljandat lugu Hurt Tartus noorte-
meestele, kes tema ümber kogunud, ära seletas, oli nagu tule-
sammas, mis võõral vaimuväljal rändajatele teed Eesti luule-
maale juhatas“. Sinna luulemaale jõudis Lipp ise peagi ja
tõi meile sealt uusi Kalevite kuulutusi. Ja jällegi on vana
Kalev ja Linda need, kelle päid ta aupaistusega ehib, kellest
ta vabal mõttekujutusel imelugusid jutustab. Ühes ilusas Lippu
balladis, „Kalev ja aniõöl“ tõuseb Kalevitaat öösel, kui
kuu õitsvate lillede ümber hõbedase pärja pununud, selleaegsete
luulevõimudega omast hauast üles ja kuulutab ta ette ilmuvale
malevale, kes priiust vereni kaitsenud, ilmsurematust ja isade
verega kaetud maale rahulikku kosumist. Selle järele soovib
ta Eesti rahvale veel rahu ja õnnistust ja läheb siis jälle oma
kaljukambrisse tagasi. Teises lugulaulus „Ratsanik“ pea-
seb Kalev öösel unevangist ja sõidab Eesti viimsed rajad läbi,
et valvsal silmal järele vaadata, kas kodumaal veel priiuse-
valgus koidab ja kas vabade meeste vallas veel vabaduse vaenu
leitakse. Kus seda peaks ette tulema, seal hüüab hiid sõja-
pasunal mehi uueste vabadust kaitsema.

Nagu Kalevipoja hiiglamõõk, nõnda äratavad ka tema
kuninglik kullavara, mis Eestimaa maha maetud, ja tema
uhke hõbelaev Lennuk luulelisi mõtteid. A. Reinvald annab
lugulaulus „Laulukuningas“ märgata, et „Kalevipoja“
laulik, kes linnukeeli ja Taara tarkust õppinud ja salasõnu tar-
vitada oskab, ise Kalevipoja suure varakambri on üles leidnud.

Kuid Murueit on allmaailmas ajaviiteks Kalevi kullatombud kõik lauludeks korrutanud ja hõbesõnadeks sulatanud, midä laulik nüüd omandab; ainult Kalevi kallis kuldne kroon on muutmatal kulla näol alal hoitud ja selle paneb Murueit siis varanduseleidjale kui laulukuningale pärjaks pähe, nimelt:

„Tunnistuseks tulevile,
Kinnituseks kõikidele,
Et sa sõna-vara vanem,
Kuulus laulude kuningas.

Selle põlve Eesti pojad
Saa su au ei silmamaie,
Vaimurikkust vaatamaie,
Sest et nende vaatesilmad
Pikast ööst on pimestatud,
Raiskus ilmast räpastanud.
Aga tulev aegadella,
Pärast põlve päevadella
Saad sa ilmas hiilgamaie,
Eesti piirel paistemaie“.

Hõbelaev Lennuk oma toreda kuju ja uhke käigiga viib Peeter Jakobsoni luulejoovastusesse. Luuletaja võtab Lennuki saatusest põhjareisil elavalt osa ja tervitab laeva tagasi tulekut suure vaimustusega:

Lenda, Lennuk, jõua ruttu randa,
Kangelane sõuab sinu sees,
Võta kiirelt teda koju kanda,
Linda ootab ammu silmavees.

Kaua, kaua, viibisid sa ära,
Kandsid kaasas kallist kangelast,
Nägid põhja sädemete sära,
Suitsu sambaid tõusma koledast.

Tulesambad tõusid põhja põuest,
Tahtsid kaotada kangelast,
Vehklemised vägevate õuest
Eksitasid sinu sadamast.

Aga mis seal merel sõuab?
See on Lennuk hõbe purjega,
Kaugelt käigilt koduranda jõuab,
Eesti rahvas, teda tereta!

80. aastate jooksul on „Kalevipoja“ ainete eepilises käsitusel nühasti laulude arvu kui ka headuse poolest tõusu märgata. Kuid varsti on siin kõrguse tipp kätte saadud. Enne kui romantism taganema hakkab, katsutakse „Kalevipoja“ ainele, olgugi esmalt üsna aralt ja ilma sihita, veel ühte iseäralist äratarvitamist leida: „Kalevipoja“ aineid toodi romantiklaste poolt veel näitelavale ehk pakuti neid dialogilises luulevormis. See oleks siis, kui ma nõnda ütelda tohin, dra-

matiline järk vastukajast, mida „Kalevipoeg“ meie ilukirjanduses äratanud. Näitekirjandus algas meil võrdlemisi hilja, umbes kümme aastat pärast „Kalevipoja“ ilmumist; selle kirjanduseharu harimiseks leidis meil üleüldse vähe loovaid jõudusid, sellepärast on arusaadav, et „Kalevipoeg“ sellesse kirjanduseharusse vähe jõudis elustust tuua. Kuid üsna ilma jälgedeta pole ta ka siingi mitte jäänud. Küll puudub meil näitekirjanik, kes „Kalevipojast“ tragöödia oleks loonud, kes selle kangelase täies suuruses oleks näitelavale toonud — olgu siin ainult nimetatud, et keegi suurekasvuga üliõpilane kord balletitantsijana „Kalevipoega“ etendas — kuid „Kalevipoja“ aine riivamisi on näitekirjanduses siiski leida. Kõige pealt on „Kalevipoja“ suur vastane Sarvik see, kes vahel meie näitelavale ilmub. Peategelasena astub ta ette kentsakas näitemängus „Vana pärgel ja tema tahmane vend“, mille J. Rang 1879 välja andis. Põrgu, mida lugulaulus kirjeldatakse, ei ole Rangile kole küllalt, sellepärast on ta hoopis tooremad ja õudsemad põrgupildid välja mõtelnud, kuid et näidendi peategelane Vana pärgel ikka „Kalevipojast“ on laenatud, selle üle ei pruugi kahevahel olla. Ütleb ju üks näidendi tegelane, saadana teener Kain, seda ise oma silmaga näinud olevat, kuidas põrguperemees Kalevipoja käest pekka saanud ja kirjeldab ise seda juhtumist eepose sõnadega („Kui see meri maru sunnil“ jne. Klvp. XIV, 790).

Hoopis taltsam ja siledam on see Sarvik, kelle A. Jürgenstein kurbmängus „Juta“ laseb ette astuda. Sel Sarvikul on juba enesel piinlik, et ta ennast Eestimaal sugugi nõnda pole üles näidanud, nagu õige kuradi kord ja kohus oleks, kuid tal on ka põhjust ennast tagasi hoida, mängib tema siin ju kavaleri ja püüab Juta südant enesele võita. Küll on Sarvikule mitmed karakterijooned lauluraamatu kuratilt laenatud, kuid üleüldiselt lehvib tema ümber siiski „Kalevipoja“ õhkkond. Tunnistab Sarvik ju päris avalikult: „Üsna jõukaupa Kalevitega rinda mõõta, pole ka kiidu-asi. Kondid valutavad mul praegu alles, kui va Linda poeg mu vastu kõva põrgu põrandat virutas! Ramp, viis mul sel korral kolm kena tütarlast ära, nüüd püüa, kust sa jälle asemele saad!“

Veel ühes teises muinasjutulises näitelaulus puutub „Juta“ seltskond Kalevipoja eepose tegelastega kokku. P. Jakobsoni „Udumäe kuningas“ ilmuvad niihästi Vanemuise kasutütar Juta, kui ka Kalevi lesk Linda Udumäele ja peavad seal jaaniõöl vaimude koosolekut. Linda kurdab siin oma meest ja poega taga ja palub, et Taara tema poja kaljukütkest vabastaks. Oma teiste laste eest, nimelt Eesti rahva eest, hoolitseb Linda järgmiselt:

Nüüd karjane, sind palun veel
 Kas tahad minna kaugel teel?
 Vaat' kaljuvialast ida pool'
 On seismas tore kuldne tool.
 Seal toolil istub kuningas,
 Kel vaim ja vägi põhjalas.
 Truu karjane, kas tahad minna
 Ja viia seda sõrmust sinna.
 Ning panna tema ette maha,
 See lepitas siis kõike paha,
 Mis iial Linda lastele
 Võiks tõusta tema südame.

90. aastate algusel tuli Eesti ihukirjandusesse realistline vool, kelle esitajad, nagu teada, muinasajast ja neist ainetest, mis muinasaeg luulele pakub, suurt ei hooli, vaid kes oma tähelepanemise peajasjalikult olevikule ja tõsise elu varjukülgedele pühendavad. Sellepärast pidi „Kalevite“ kuulutus realistlikes ihukirjanduses soiku jääma. Teravamal ümbervaatomisel leiame, et siiski üks kirjanik ka „Kalevipojast“ realistlist ainet leidnud ja sellest õige realistlike näidendi loonud. Ma mõtlen siin Eiseni ja tema ühevaatuse naitemängu „Kalevi kannupoiste“ peale. Karskuse kirjanikud, kes juba oma tuttava tendentsi pärast realismuse poole kalduvad, otsivad nimelt joodikute-tüüpust, et neid lugejatele hirmutuseks silmade ette seadida, Eisen leiab, et kuulus Kalevipoeg „mehe moodi on joonud,“ tembel-dab ta joomavendade isaks ja nimetab õlletarvitajaid „Kalevi kannupoisteks“. Muinaskangelast ennast muidugi naitelavale ei tooda, kuid oma noorepõlve rõõmust tuju ja vabadust, milles ta mõdu magusat maitseb ja õllekannu juures hõiskab, peab ta nüüd kurikallilt maksuma. Kuna romantiklased oma kangelaste tujusid hea meelega vabandasivad ja nende vead andeks andsivad, peab moraliseeriv karskuse-realist nad laiaks tallama, et siin Kalevipojast hirmutusekuju teha.

Eiseni näidend toob kõlarikkasse „Kalevipoja“ sümfoniasse terava dissonantsi, mis kuidagi ei taha ära sulada. Kuid kogumõju see eksitada ei suuda. Sedamaid algab tore finale peale. Nõnda nimetaksin ma A. Kaljuvalla laululugu „Kalev ja Linda“, mida Miina Hermann sellenimelise ilmaliku oratoriumi tekstiks tarvitanud. Luuletöö, kui ka muusika loodi Eesti rahva 75. aastase priiuse jubileumiks. Finaleks „Kalevipoja“ sümfonias nimetaksin ma seda laululugu sellepärast, et temas mitmed eelmised teemad korduvad ja et tema võimsate akkordidega „Kalevipoja“ luulesümфонia rahustavalt lõpule viib. „Kalev ja Linda“ ei ole mitte ainult suurem luuletöö, mis „Kalevipoja“ ainetest loodud, vaid esteetiliselt on ta ka kõige täielikum ja mõjukam. Esimene järk kujutab kuldset aega, mil meie rahvas

alles priiust maitstes, looduses ilutses ja oma esivanemate usku kalliks pidas.

Lindanisa kalmukünkal
Puhkab Kalev vaikist und.

Irumäel kivisambaks
Muutis Lindat Uku sund.

Aga nende vaim
Lehvib meie ligi alati:
Hõiska, Eesti kaim!

Teises osas kirjeldatakse rüütlite tulekut Eestimaaale:

Kui röhutirtsu pilve üle mere
Me Eestimaale sattus rüütli parv;
Kus enne seisis rahus vaikne pere,
Seal kõlamas nüüd tume vaenu sarv,
Seal möllamas on sõda, võitlus kare,
Ja punaseks lööb rohu haljas karv;
Oh nuta, Eestimaa!

Kolmandas ja neljandas osas järgneb võitlus püha kodu-
pinna eest ja orjapõlv. Kui priius kustub ja rüütlikäsi orja-
põlvekütkeid sepitseb, siis ilmub Kalev oma rahvast trööstima:

Ju läbi musta piina-öö
Ma näen valgust säravat;
Oh looda, looda, Eesti kaim:
Kord ajad muutuvad.

Ja kui lõpuks ida-taeva piirel ju koidupuna kerkib ja
priiuse päike Eesti pinda suuteleb, siis võib Kalev jälle rahuga
hauda heita unele, sest et Eesti pind rõõmuhüüdest kajab ja
Eesti rind vahvaist püüetest paisub. Kuid mitte igaveste pole
Kalev ja Linda meilt lahkunud, sest:

Vahel ainult suve-ööil
Eesti pinda vaatleme;
Õnnistust jagame
Tubli talumehe tööil.

Nüüd kuuleb Linda jälle oma laste rõõmuhäält, nüüd
elustab ja õnnestab priius Eestimaad, kuid veel ärkab mure
tuleviku pärast. On ju vaja saadud varandusi hoida, kaitseda
ja kasvatada, on vaja eduteel edasi rühkida. Selleks läheb
meile veelgi seda elustavat hingeõhku tarvis, mis meile „Kalevi-
pojast“ vastu lehvib. Sellepärast hüütakse Kaljuvalla laululoo
lõpul kooris, mis salm, nagu kuuleme, F. Karlsoni luuletatud
olevat:

Veel kaitse, kange Kalev, oma lapsi
Ja õpeta neid vahvalt võitlema,
Ja Linda, ema, õrnu võsukest

Veel ikka kasvata ja kosuta ;
Ning priius, kuldne, saada hiilgvat läike
Sa üle püha kalli kodumaa,
Oh viibi veel, et sinu kotka tiivad
Ka vaimu kütked Eesti rahvalt viivad !

Siin esinevad Kalev ja Linda Eesti rahva esivanematena ja ühtlasi rahva kaitsevaimudena, kes häil ja kurjail päivil oma laste saatusest osa võtavad, neid äratavad, julgustavad, trööstivad ja ühtlase meie rahva tuleviku-lootusi kehastavad.

Need oleksivad nüüd tähtsamad motiivid, mis otseteel „Kalevipojast“ meie ilukirjandusesse üle läinud ja uueks loovaks tööks tõuget andnud. See oleks silmapaistvam „Kalevipoja“ põhjal tekkinud ilukirjandus. Tööde arvu poolest on ta kaunis suur ja oma väärtuse poolest ei seisä ta sellest pinnast sugugi alamal, millele meie ilukirjandus üleüldse on tõusnud. Suurem anderikkus oleks neistki ainetest tingimata kõrgemaväärtuslisi toodeid loonud. Kalevite kuulutajatel ei olnud jõudu kõrgemale lennata, kui tiivad kandsivad.

Kuid sellega ei ole veel „Kalevipoja“ jäljed meie ilukirjanduses lõpuni seletatud. „Kalevipoeg“ on peale keele iseäralduste ja ideede ka oma luulekarakterite teistele luuletöödele edasi andnud ja teatavas mõttes uut ajajärku meie kirjanduses avada aidanud. „Kalevipoeg“ on esimene luuletöö Eestis, milles kõik romantismuse voolu tundemärgid üheskoos ilmsiks tulevad. Nimelt algab „Kalevipojaga“ Eesti ilukirjanduses ülemäärane muinasaja idealiseerimine ja rahvaluule ülistamine, tema toob meile kangelaste kultuse, müstitsismuse ja saatuseusu, temas leiame põgenemist oleviku tõsiduse eest kuhugile tumedasse muinasaegsesse ilu- ja aateriiki, milles olud roosiliseks värvitud, tema äratav võimsat rahvusetunnet, kannab ise rahvuslist värvi ja avab Eestis rahvuslise kirjanduse ajajärgu. Need olivad enne „Kalevipoja“ ilmumist Eesti ilukirjanduses kõik tundmata asjad, mis aga sedamaid üleüldiselt kirjanikkude hulgas lugupidamist ja austust leidsivad. Näib, nagu oleks Eestis „Kalevipojaga“ uus luulemaa üles leitud, kus „ihkava meele igatsusi“ põues kanti, suuga „sala sõnu sosistati,“ kuuvalgel varikutes „ööilma ilusid“ waadeldi. Sel imelikul luulemaal viibisivad meie ilukirjanikud mitu aastakümnet. Kui romantilise voolu sünnitus on „Kalevipoeg“ hulga romantilisi varjusid heitnud ja mõni aeg meie luuletajatele juhtivaks täheks olnud. Mitte kogemata ei ole see tulnud, et Kreutzvald omas „Lembitus“ maailma ja elu peale aadete kõrguselt nagu mõne mängu peale alla vaatab, et Bornhöhe omas „Tasujas“ ja „Villu võitlustes,“ Saal „Vambolas“ ja „Aitas“ ning Järv omas „Karolas“ muinasajas ilutseb ja roosilistes värvides aega ja olusid maalib,

et meile hulk Eesti endse aja kangelasi silma ette tuuakse, kuna Hermann „Auulases ja Ülos“ meid otse vanaaegsete Eesti aulastega ehk aadeli esitajatega tutvustab. Kuidas meie ilukirjanikkudele seesugune unenägu võis tulla, seda kujutab H. Visnapuu laul „Muinasjutt kuningapojast“ mis „Kalevipoja“ jubileumiks avaldatud:

Salaja ämaras käisivad rajad,
Sammeldand üksikut vaikinud teed,
Magasid varjunud, väsinud majad,
Undunud veeresid iahtede veed.

Aga üks muinasjutt imelik ilus
Kuningapojast täis noorust ja tuld,
Ojade vulinal, haavade vilus
Salaja rääkis, kui õitses kõik muld.

Teadmata mässisid muistessed viisid,
Ärkasid värvid ja lõhnad sest maast,
Millest suur muinasjutt unenäo loonud,
Unenäo kadunud valguse a'ast.

Seda unenägu kadunud valguse ajast jätkasid ja teisedasid jutukirjanikud eelnimetatud ajaloolistes jutustustes, ilutsesivad idealiseeritud minevikus, seadsivad oma kangelased kaugele üle hariliku rahva, ehtisivad neid iseäralise aupaistega. „Kalevipoja“ mõju on see, et Eesti kirjandus rahvusliku värvi omandas. Iga rahvas, iga isik elab enam ehk vähem omapäralist vaimuelu, mille avalduseks tal täielik õigus peab olema. See individualne joon, mida rahvaluule avaldab, tuli Eesti kunstluulesse alles „Kalevipoja“ mõjul. Luuletajad vabanesivad sentimentalsetest, tehtud tundmustest ja vaateviisidest ja hakkasivad luules enam isiklikku elu avaldama. Lüürika arenes nüüd suurel sammul ja sai enam tõelikuma, ustavama laadi.

Ma lähenen lõpule. Salgamata on „Kalevipoeg“ Eesti ilukirjanduse peale mõju avaldanud, sügavat ja kestvart mõju, ja nimelt oma isesuguse luulekeele, motiivide ja luulekarakteriga. See mõju on selgem ja tagajärjerikkam kui ühelgi muul luuletööl Eesti kirjanduses. „Kalevipoeg“ avab uue maailma, täis inimesi ja töösid, kes veel pidivad tulema. „Kalevipojaga“ algab Eesti elus uus ajajärk, mis mitte ainult rahvuslist uuestsündimist ei toonud, vaid mis ka tema kirjanduse uuele, loomulikule alusele seadis. „Kalevipoja“ mõjul on Eesti ilukirjanikud iseennast otsima ja leidma õppinud, „Kalevipoeg“ on meile selle hallika kätte juhatanud, kust noorestavat rammuvett võib ammutada, see on meie esivanemate vaimuvald, meie rahva karakter, meie omapäraline elu ja olu.

„Kalevipoja“ iseloom.

Dr. Aladár Bán.

Isesugune on, et Soome-Ugri rahvaste vähene rühm nii rikas rahvaluule poolest on, missugust palju suurematel ja võimukamatel esile ei ole tuua. Kõige pealt on rikas Soome-Ugri rahvaste eepina, tõendusena selleks, et need rahvad mitte nii iseenesesse süveneva mõtluse kui pigemini tõsise elu vaatluse poole on kaldunud. Voguli ja Ostjaki kangelaste-laulud pakatavad otse tervest realismusest, nende kangelased ei ole muinasjutu kangelased, vaid elu eest võideldud tapluste veres sammuvad sõjamehed. Soome ja Eesti muinaslugudes on enam muinasjutust elementi, kuid neisgi langeb suur osa tõsisele elule. Usun, et „Kalevipoeg“ selle poolest „Kalevalast“ üle on. „Kalevala“ kangelased on muinasjutu kangelased, kes olgu misuguse põhjamaa pojad võivad olla; „Kalevalal“ ei ole maa-ala, ei ole paiga külge köidetud lugusid. „Kalevipoja“ kangelased selle vastu elavad tõesti nüüdse Eestimaa pinnal, Kalevipoja Soome teekond maha arvatud, liituvad ta taplused ja kannatused kõik mingi Eestimaa paiga külge, ja see asjalugu annab suure tõelisuse Eesti eeposele. Imetlen, et Eesti intelligents ja rahvas ei ole sügavamini tunginud aukasse luulelugusse, mis kutsutud on kodumaa tunnet Eesti rahvuse südames elavaks tegema. Asjatunaks selle küsimuse kohta pean harust: kas on „Kalevipoeg“ tõesti naiv eepos või Kreutzwaldi sünnitus. Ma ei kahtle välja ütlemast, et „Kalevipoeg“ tõesti naiv eepos on; kogu ta vaim, meeoleu, iga motiiv ja episod on iseloomuliselt Eesti oma. Kreutzwald ammutas rahva luulest iga olulise elemendi. Kas tarvitseks veel enam rahva pärasust? Kui meil, magyarlattel seesugusid muinaslugusid oleks kui eestlaste Kalevipoja lood, vaimustusega peaksime neid rahva hinge kõige ustavamateks avaldusteks.

Need mõtted on mind otsusele ajanud, oma rahvusliku kirjandusele „Kalevipoja“ tõlget annetada. Töö on raske ja pikk ja sageda kinniolemise pärast võin ainult harva aega selle meelepärasele töötusele pühendada. Lisaks tuleb seegi, et Magyari lugeja publikum uuemal ajal ikka pahema sihi poole hälvib; kosmopolitismuse kinni mattev vari hävitab ikka enam ja enam maitse loomuliku suursugususe. Siisgi loodan, et korda läheb laiali ajada rahva luule kohta juurdunud hoolimatust, ja „Kalevipoeg“ saab üks neist vaimu sünnitustest olema, mis Magyari kirjanduse arenemise ehk tagasi juhib selle sihi poole, mis Petöfi aukalt oli avanud, seitse aastakümmend tagasi.

Olen kindel selle kohta, et „Kalevipoja“ väärtus alatasa saab kasvama aja edenemisega. Mida enam rahvaluule aine

teadusliku uurimise alla tuleb, seda selgemaks saab, et „Kalevipoeg“ mitte ainult kirjanduse töö ei ole, vaid Eesti folkrole ja ethnografia varaait. „Kalevipoeg“ saab selleks nurgakiviks, millel Eesti teaduslikus ja kunsti panteon üles kerkib.

„Eesti Kirjanduse“ Toimetusele.

Dr. Heikki Ojansuu.

Toimetus on auustanud mind küsimisega, miks olen hakanud „Kalevipoega“ Soome keelde tõlkima.

Otsustasin sellesse töösse hakata, esiti „Kalevipoja“ enese pärast, kuna ta oma kunstilise väärtuse poolest aga ära teeninud on et ta „Kalevala“ keelde tõlgitaks. Juba koolipoisina olin Raitio proosa esituse kaudu „Kalevipoja“ muinasjutusest maailmast vaimustatud, ja vana arm ei roosteta.

Teiseks tahtsin niimoodi omast kohast minagi Soome silda ehitada. Haritud eestlaste keskel liikudes olen alati saanud seesugust sõprust ja hõimuarmastust tunda, mis mu meelt suuresti on soojendanud. Kogu minu liikumise ajal Eesti-Liivimaal ei ole kihelkonda, mille külge mind mõni meelepärane tutvus ei kinnitaks. Ja sama kaastundmus ja sõprus on mind saatmas olnud setukestegi maal. Tunnistan otsekohe, et minu rahvas seda, peaaegu jumaldavat austust ei teeni, mida talle Eestis üleüldse avaldatakse. Kui meie osa parem on olnud kui Eesti vendade oma, siis tuleb see osalt suuremast arvust, aga peasjusest heldest saatusest, mis meid kaugemale põhjapoolle kandis ja meie esimesteks peremeesteks meist vähe arvukamad ja vägevamad rootslased vabade seaduste ja asutustega saatis. Meie ei ole kunagi õigust saanud maitseta, vaid oleme harjunud üheõiguslised omade peremeestega olema. Aga mina arvan, et soomlane, kes Eesti ajalugu tunneb, oma pea austades sellele rahvale paljastab, kes kõigest hoolimata on püsti jäänud ja kitsastes oludes imelikult edenened.

Kuna siis tänumeelsus enese Eesti sõprade ja auustus Eesti rahva vastu mind kohustasid tõlkimise töösse hakama, tuli veel lisaõhutamaks see, et eestlased omale keelele meie „Kalevala“ on tõlkinud. Vaheldamisi käiakse võõraks. Me ei või ega tohi nende vastu tähelepanemata olla, kes meid, oma sugulasi, on näitanud niihästi mõistvat ja armastavat. Tahan siiski tunnistada, et vähe kahevahel olen olnud, tõlkimise töösse hakates. Maas, kus Eino Leino ja Otto Manninena,

võrdlemata osavusega oma ema keelt on helistanud, nii uutes kui vanades mõõtudes, sattub keskpärane tõlkija, kui tall tõeste enese andest õige käsitus on, ennegi alguses, vähe kõhelema. Aga minu kartuse ajas laiale Võru filologi-sõbra Jaan Lõo arvamine, et „Kalevipoja“ tõlge, vähemast keele poolest, algtööst parem tuleb. Aga nüüd pärast näen uurija seltsimehe Villem Grünthali kirjast, et ta Soome keelsest tõlkenäitest on võinud lõbu tunda (iseäranis keele poolest). See rõõmustab mind väga ja julgustab mind jätkama. Muidu võib tõendada, et meie värsimõõdu ühtsus ja samasugusus ja keeltegi lähene sugulus tõlke mitmes kohas hõlpsaks ja huvitavaks tööks teeb. (Arvan, et „Kalevala“ eestistaja enese tööst sama võib tõendada).

Lõpuks pean kahetsedes avaldama, et Lõuna-Eesti murded mind aastaks ehk paariks edaspidigi kinni saavad pidama, nii et vana kangelane „Kalevipoeg“ uue Soome sepa mõõka ootama jääb. Aga sõmdt ar ioke glõmdt (varjatud ei ole unustatud), ütleb rootslane, ja sellega tahan neid lai etagusid sõpru rahustada, kes ehk „Kalevipoja“ tõlke jõuutamist tähtsamaks pidasivad kui Lõuna-Eesti murrete hääle ajalugu.

Uued raamatud 1911.

98. Margarethe Steinheil. 4.—6. anne. Tartus 1911. G. Zirki tr. 8° (14×21). 81—176 lk. H. 10 k. 3.000 eks.
99. Peaasi. Tartus 1911. Schnackenburgi tr. 16° (10×14). 8 lk. 400 eks.
100. Moskwa Eesti Selts. 6. märtsil 1911 a. ärareetud Näitemüügi aruanne. Moskvast 1911. J. E. Leweti & Ko. tr. 8° (14×21). 23 lk. 500 eks.
101. Seibolt, J. Uus kooliõpetaja. Näitemäng neljas järgus. Tõlkinud M. Pukits. Tartus 1911. Schnackenburgi trükk. 16° (12×17). 64 lk. 1.500 eks.
102. Taewawõti. Tartus 1911. Schnackenburgi tr. 16° (16×14). 8 lk. 400 eks.
103. Trygg-Helenius, Allija Helenius, Matti. Alkoholi mõju. Tartus 1911. „Postimehe“ tr. 16° (13×19). 61+2 lk. H. 10 k. 1.000 eks.
104. „Ühiselu“ raamatukauplus, Peterburis. Eesti raamatute nimekiri. „Postimehe“ tr. Tartus 1911. 16° (13×19). 64 lk. 1.000 eks.

105. Wigdortschik, N. A. Kodu arst. Arstlikud juhatused, kudas haigetega ümber tuleb käia ja õnnetutel kordadel abi anda. Tartus 1911. J. Rewitsi kirjastus. F. D. Libliku & Ko. tr. 8° (15×22). 88 lk. Pilt. H. 35 k. 2.000 eks.
106. Wöhrmann, E. d. Arm elagu, önn öitsegu. Kõige uuemad õnnesoovi ja mälestuse salmid. Tartus 1911. G. Zirki tr. 16° (12×18) 112 lk. H. 30 k. 3000 eks.
107. Wõru Eesti Laenu- ja Hoiu-Ühisuse põhjuskiri. Tartus 1911. K. Sööti tr. 16° (11×18). 31 lk. 400 eks
108. Buck, W. Jumala rahwas. Olewiku kirjastus. Tartus 1911. Libliku & Ko. tr. 8° (14×21). 32 lk. H. 12 k. 3.000 eks.
109. David, V. D. Pühitsetud elu. Eesti keelde P. K. Tartus 1911. Schnackenburgil tr. 15° (10×14). 100 lk. 400 eks.
110. Eesti Kirjanduse Seltsi aastaraamat nr. 9 III. Tartus 1911. „Postimehe“ tr. 8° (15×23). 2+206 lk. 1.500 eks.
111. Eestimaa Rahwahariduse-Seltsi 1910 aasta aruanne. Tallinna 1911. W. Ehrenpreisi tr. 16° (13×19). 62 lk. 500 eks.
112. Eisen, M. J. Eestlaste sugu II. pool. Tartus 1911. „Postimehe“ tr. 8° (14×21). 3+97—235 lk. + 1 kaart. H. 70 k. 2.000 eks.
113. Eisenschmidt, Aleks. Dr. Wäetuskatsete aruanne 1910. Tartus 1911. „Postimehe“ tr. 8° (20×27). 16 lk. 3.500 eks.
114. Elsa. Wabrikuneiu kurb saatus. 14—15. anne. Narvas 1911. G. Pihlaka tr. 8° (14×21). 157—180 lk. H. 5 k. 1.000 eks.
115. Ernst, Otto. Kaswataja Flachsmann. Naljamäng kolmes järjus. Eesti keelde P. Grünfeldt. E. Ringi tr. 16° (13×19). 88 lk. H. 60 k. 1100 eks.
116. Grenzstein, A. Tõusikute wastu. (Olewiku kirjastus nr. 4.) Tartus 1911. Liblik & Ko. tr. 8° (14×21), 32 lk. H. 10 k. 3.000 eks.
117. Heinrich Leichtweis. Julge rööwel ja salakütt, 47.—51. anne. Tartus 1911. G. Zirki. 8° (14×21). 1457—1607 lk. H. 10 k. 2.500 eks.
118. Hellat, P. Dr. Terwise õpetus I. anne. Tallinnas 1911. 2-ne tr. J. ja A. Paalmani tr. 8° (16×23). 32 lk. + III tab. Pilt. H. 20 k. 3.000 eks.
119. Ibsen, Henrik. Seltskonna toed. Näitemäng neljas järjus. Eesti keelde P. Grünfeldt. Viljandis 1911. G. Leokese kirjast. Renniti tr. 16° (13×17). 132 lk. H. 65 k. 1.000 eks.
120. Kalender 1911. Tartus 1911. J. Eschscholtzi kirjastus. H. Laakmanni tr. 16° (12×18). 32 lk. 1000 eks.
121. Kas kindel ehk mitte. Tartus 1911. Schnackenburgi tr. 16° (10×14). 7 lk. 1000 eks.
122. Kreutzwaldi ja Koidula Kirjawahetus II. Tartus 1911. Postimehe tr. 8° (15×23). 315 lk. + 2 tab. + 1 näöpilt. H. 2 r. 1.500 eks.

123. Kuidas küli nõnda wili. Algupäraline näitemäng lastele. Neljas järgus. Rahwa näitemängud nr. 126. Viljandis 1911. A. Renniti tr. 16° (11×17). 40 lk. 1.000 eks.
124. Laulud ja ilulugemised meie noortele. Pärnus 1911. Laane tr. 16° (13×19). 62+36+59+1 lk. H. 35 k. 2.000 eks.
125. Laulud meie noortele. Pärnus 1911. Laane tr. 16° (13×15). 62+38 lk. H. 20 k. 1.500 eks.
126. Lihula alewi wabatahtlise tuletõrjujate Seltsi põhjuskiri juhatuskirjaga. Tallinnas 1911. Reval. Zeitung'i tr. 16° (11×18). 24 lk. 300 eks.
127. Margarethe Steinheil, 9.—23. anne. Tartus 1911. G. Zirki tr. 8° (14×21). 241—720 lk. H. 10 k. 2.000 eks.
128. Meyer, M. Wilh. Dr. Maawärisemine ja tulepurskawad mäed. Eesti keelde L. Jürmann ja E. Tenter. Tartus 1911. J. Rewits'i kirjastus. G. Zirki tr. 8° (14×22). 86 lk. Pilt. H. 50 k. 1500 eks.
129. Mölder, M. Waimulik sõna ristiinimestele meeletuletuseks 1911. a. Kuresaares. Liiwi tr. 16° (11×18). 4 lk. 500 eks.
130. Päewakajad. Tallinnas 1911. E. Wirgo kirjastus. W. Ehrenpreisi tr. 16° (12×16). 26 lk. 2.500 eks.
131. Pärnu, Wiljandi ja Wõru maakonna kontsertide laulud. 1911. II. väljaanne. Tartus 1911. L. Naumanni ja J. Semmi kirjastus. E. Bertelsoni tr. 4° (19×30). 23 lk. 600 eks.
132. Margarethe Steinheil. 21. anne. Tartus. G. Zirki tr. 8° (14×21). 625—656 lk. H. 10 k. 2.000 eks.
133. Margarethe Steinheil, 24.—29. anne. Tartus. 1911. G. Zirki tr. 8° (14×21). 721—912 lk. H. 10 k. 2.000 eks.
134. Pärnu piimatalituse ühisuse põhjuskiri. Pärnus 1911. G. Laane tr. 16° (11×18). 17 lk. 500 eks.
135. Pärnu talus. Näitemäng wiies järgus, külarahwa elust. Rahwa näitemäng nr. 100. Viljandis 1911. G. Leokese kirjastus. E. Ringi tr. 16° (13×19). 79+5 lk. H. 60 k. 1.100 eks.
136. Pärnu Majanduse-Ühisuse põhjuskiri. Pärnus 1911. Laane tr. 16° (11×18). 26 lk. 500 eks.
137. Schönenberger, Fr. Dr. ja Siegert, B. Loomuline arstimise õpetus. Teejuhataja tervetele ja töbistele. Walk, 1911. „Kultura“ tr. 8° (15×22). 754+2 lk. Pilt. H. 4 k. 6.000 eks.
138. Eesti raamatute nimekiri. K. Sööt, Tartus 1911. „Postimehe“ tr. 16° (13×19). 64 lk. 1.500 eks.
139. Tee õnne juurde. Tartus 1911. Schnackenburgi tr. 16° (10×13). 8 lk. 1.000 eks.
140. Tuttar, H. Elu kewade I. anne. Pärnus 1911). Laane tr. 8° (16×22). 16 lk. H. 6 k. 1000 eks.

141. Umbusi piimatalituse ühisuse põhjuskiri, Wiljandi kreisis, Liiwi kubermangus. Tartus 1911. Hermanai tr. 16° (12×18). 11 lk. 150 eks.
142. Spuhl-Rotalia, J. G. Maailma ja Inimesesoo tulwik. Rahwa-ülikool nr. 4. Haapsalus 1910. Majapidaja kirjastus. M. Tamwerki tr. 8° (14×21). 49—64 lk. H. 10 k. 1500 eks.
143. Antson, Olga. Nõia tütar. Viie vaatusline näitemäng rahva elust, lähemast minevikust. Juhari Liiwi jutu järele. Viljandis 1911. G. Leokese kirjastus. W. Ehrenpreisi trükk Tallinnas. 8° (14×90). 32 lhk. 1000 eks.
144. Apostlite aegne ristiusk. Tartus 1911. Schnackenburgi trükk. 10°. (10×14) 26 lhk. 1000 eks.
145. Äri ja tööstuse reklame album ehk kuulutuste raamat I. Tarvilik käsiraamat igale kauba ostjale ja töötarvitajale. Suurkase kirjast. J. ja A. Paalmani tr. Tallinnas. 8°. (21×29) 64 lhk. Pilt. 5150 eks.
146. Aspe, Elisabeth. Aastate pärast. Lugu ühe naise elust. Tartus 1911. „Postimehe“ kirjast. 8°. (14×21). 48 lhk. H. 25 k. 1000 eks.
147. Balti-Eesti piiritusevabrikute juhatajate Ühisuse Aastaraamat 1910—1911. Tartus. „Postimehe“ tr. 8°. (14×21). 102+1 lk. Pilt. 700 eks.
148. Capados, Dr. Kudas Siimon Joonas poeg Peetruseks sai. Tallinnas 1911. W. Ehrenpreisi tr. 8°. (15×22). 37 lk. 100 eks.
149. Ederberg, F. Kas loodus jutustab Jumalast? Tallinnast Püha Johannese Seltsi kirjastus. A. Mickwitzi tr. 8°. (14×20). 16 lk H. 5 k. 4000 eks.
150. Eeskava põllutöö väljanäitus tarvis, mis Tallinnas juuni-kuu 23—26 päevani 1911 Eestimaa Põllutöö Seltsi poolt toime pandi. Tallinnas 1911. „Rev. Beobachter“ tr. 8°. (14×21). 26 lk. 250 eks.
151. Eesti Baptisti koguduste ajaloolik Album. Tallinnas 1911. J. Felsbergi ja A. Tetermanni tr. 8°. (16×23). VII+138+44 lk. Pilt. 3000 eks.
152. Eesti ilulugemised IV anne. Tallinnas 1911. J. Ploompuu kirjast. M. Schifferi tr. 10°. (13×19). 193—256 lk. H. 35 k. 3500 eks.
153. Elken, J. Laste jutustused. Esimene vihik. Tallinnas 1911. A. Tõnisoni kirjast. J. Felsbergi ja A. Tetermanni tr. 8°. (14×20). 18 lk. Pilt. H. 5 k. 3000 eks.
154. Elsa. Wabrikuneiu kurb saatus 31—32 anne. Narvas 1911. A. Pihlaka tr. 8°. (14×21). 253—372 lk. H. 5 k. 1000 eks.
155. Grenzstein, A. Koit ja Ämarik. Priidus kuningate koosolek kihlused. Tartus 1911. G. Grenzsteini tr. 16°. (13×18). 110+1 lk. 1500 eks.

156. Haller, Gustav. Piibli lugude teine jagu. Uue Testamenti Piibli lood. A. Mickwitzi tr. Tallinnas 1911. 8°. (14×30). 3+143 lk. Pilt ja 2 kaart. 10,000 eks.
157. Hellat, Dr. P. Tervise-õpetus. 4—6 anne. Tallinnas 1911. 2-ne trükk. J. ja A. Paalmanni tr. 8°. (16×23). 97—192 lk. Pilt. H. 30 k. 3000 eks.
158. Hellat, Dr. P. Tervise-õpetus. 3 anne. Tallinnas 1911. 2-ne trükk. J. ja A. Paalmanni tr. 8°. (16×23). 65—96 lk. Pilt. H. 20 k. 3000 eks.
159. J. W. Valekristus teaduslikus valguses. Ülitähtis teaduse uurijale. Tallinnas 1911. J. Felsbergi ja A. Tetermanni tr. 16°. (11×16). 64 lk. 3000 eks.
160. K. v. G. Meie laulud. Evangeliumi Lutheruse koguduste lastele. Tallinnas 1911. Kluge ja Strömi kirjastus. J. ja A. Paalmanni tr. 10°. (11×18). 176 lk. H. 15 k. 5000 eks.

Kuukirjale saadetud raamatud.

- Извѣстія Постоянной Комиссіи по устройству курсовъ для учителей. № 1. Годъ первый, 1911 г., Подп. цѣна на годъ 1 р. отд. № 10 к.
- M. Rumba, Kiri kõikidele. Karskuse töö elustamiseks. Tallinnas 1911. h. 3 kop.
- Вѣстникъ Народнаго Образованія. Ежемѣсячн. информац. и справочное изданіе по вопр. общеобразов. и проф. школы etc Годъ первый. № 1. Октябрь 1911., Подп. ц. за годъ — 1 руб., за мѣс. — 15 коп. — Адр. ред. СПб. Невск. пр. 126, кв. 12.
- K. Leetberg. Kui pikalt on Kalevipoeg rahva luuletus? Kõne peetud Kalevipoja 50 aastasel mälestuse pidul Peterburis 24 aprillil 1911. — St. Peterburis 1911. 26 lhk., hind 20 kop.
- XIII. Tallinna Eesti näituse Aruanne. Tallinna Eesti Põllumeeste Seltsi väljaanne.
- H. Я. Кестнеръ. Прибалтійскій край. Väljalõige käsiraamatust „Вся Россія“, Kiiev, 1911. L. M. Fischei väljaanne.
- Külvaaja. Rahva tähtraamat 1912 a. p. Kolmas aastakäik. Peterburi Eesti Üliõpl. Seltsi toim. nr. 20. „Ühiselu“ kirjastus, Peterburis.
- Ühiselu tähtraamat 1912 aasta jaoks. Teine aastakäik. „Ühiselu“ kirjastus Peterburis. —
- Aino Kallas. Merentakaisia lauluja. Valikoima runokäännüksiä ja katsaus virolaiseen laulurunouteen. Helsingissä, kustannusosakeyhtiö Otava. Hinta 175.

- Noor Eesti nr. 5/6 1910/11. Kirjanduse, Kunsti ja teaduse ajakiri, Hind 2 rbl. lhk. 409—648.
- Inimesesoo koidikul. Inglis kirjaniku H. Wels'i jutustus. Eesti keelde H. Summer. Georg Zirk'i trükk ja kirjastus. Tartus 1911. 72 lhk., hind 40 kop.
- Fotografia õperaamat, Joh. ja Peter Parikas. Tallinnas 1911. 204 lhk., hind 1.80 kop.
- „Aga keda teie mind ütlete olevat?“ Liivimaa 77-da sinodi avamisepäeva jutlus 24. augustil 1911 Valga Luke kirikus pidanud J. Bergmann, Paistu õpetaja. Tallinnas, 1911. Trükitud August Mickwitz'i trükikojas. 16 lhk., hind 5 kop. Puhas sissetulek Valga Eesti kiriku ehitamiseks määratud.
- „Õpi ilusasti lugema ja kirjutama“. Laste pildi-raamat, aabits ja lugemiseraamat. Kokku seadnud J. Freymann, K. Einilõ ja teiste Soome lasteraamatute eeskujul ja piltidega. — Tallinnas 1911. G. Pihlaka raamatukaupluse kirjastus. 288 lhk., hind 40 kop.
- Tuhatus ööd. Hommikumaa muinasjutud. O. Rudolphi järel H. Aras. Tallinnas, 1911. J. ja A. Paalmani kirjastus. 184 lhk., hind 1 rbl.
- Eesti Kirjanduse Seltsi koolikirjanduse toimekond. Nooresoo kirjavara nr. 18. Juhani Aho, Laastud II. Eestistanud J. Aavik ja Villem Grünthal. Tallinnas, 1911. Kirjast. Ühisus „Maa“. 116 lhk., hind 75 kop.
- K. Kotsar, Elutungi avaldused. Jutud ja fantasiid. Tartus, 1911. K. Kotsari kirjastus. 126 lhk., hind 60 kop.
- L. Onerva, Murdjooned. Novellid. Kirjaniku lubaga eestistanud Eduard Virgo. Kirjastuse Ühisus „Maa“, Tallinnas. L. ja A. Paalmani trükk. Tallinnas. 155 lhk., hind 75 kop.
- Chr. Arro, Väetamise õpetus. Lühike kokkuvõte tähtsamate väetuseküsimuste selgitamiseks. Eesti Põllutöö-kirjastuse ühenduse väljaanne nr. 2. Tartus, 1911. Eesti Põllutöö-kirjastuse Ühisuse kirjastus. Hind 40 kop.
- Eduard von Keyserling, Helged päevad. Novellid. Saksa keelest Emilia Linde. Noor-Eesti väljaanne. 1911. J. ja A. Paalmani trükk Tallinnas. 119 lhk., hind 50 kop.
- Anna Haava, Väiksed pildid Eestist. „Postimehe“ kirjastus Tartus. 72 lhk., hind 35 kop.
- M. Oorgu. Eluradade t. Novellid. Joh. Lepa kirjastus Tallinnas. 1911. 184 lhk., hind 1 rbl.
- Prof. Ad. Czerny. Arst lapse kasvatajana. Autori loaga eestistanud Dr. A. Lüüs. Tallinnas, 1911. Kirjastuse-ühisus „Maa“. 120 lhk., hind 75 kop.